

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXIV

Sa. 135

Temmuz 1970

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ - A N K A R A

2003

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
BAYBURTLUOĞLU, DOÇ. DR. CEVDET : Tekirdağ Kuros'u (6 resimle birlikte) .	347
YAVUZ, YILDIRIM : Alanya'nın Demirtaş (Syedre) Bucağındaki Köşk (37 resimle birlikte)	353
YÜCEL, DOÇ. DR. YAŞAR : Candar-Oğulları Beyliği (1439-1461) (6 resimle birlikte)	373
ÇADIRCI, MUSA : Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme	409
KUNERALP, SİNAN : Kostaki Musurus Paşa (Bir resimle birlikte).....	421
SONYEL, R. SALÂHİ : İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması (11 fotokopi ile birlikte)	437
———— : The Secret Anglo-Ottoman Treaty of 1919 in the Light of British Foreign Office documents (With 11 fotocopy)	451
Bibliyografya :	
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD : P. Coupel-P. Demargne, <i>Fouilles de Xanthos</i>	463
Haberler :	
DİNÇOL, A. M. : XVIII. Uluslararası Assyroloji Kongresinden Notlar	469
Türk Tarih Kurumu'nun 1970 Yılı Genel Kurul Toplantısı	475

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Türk Tarih Kurumu Adına
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Proprietor and Redactor in Chief
Turkish Historical Society
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu Kızılay Sokak No: 1
06100-Sıhhiye/ ANKARA
Tel: 310 23 68 (11 Hat)
Fax: 310 16 98
Internet: <http://www.ttk.gov.tr>
email: yusuf@ttk.gov.tr

ISSN 0041-4255

İkinci Baskı: 2003

BELLE TEN

Cilt: XXXIV

TEMMUZ 1970

Sayı: 135

TEKİRDAĞ KUROS'U

Doç. Dr. CEVDET BAYBURTLUOĞLU

İstanbul Arkeoloji Müzelerinin Marmara denizi çevresi ve Trakya'daki araştırma ve eser toplama faaliyetleri sırasında çeşitli devirlere ait birçok eserin toplandığı veya mahallinde korunmasının yapıldığı ve tanıtıldığı malumdur. Tekirdağ Kuros'u diye isimlendirilen eser de Arkeoloji Müzesinin bu tip faaliyeti sırasında müzelerimize kazandırılmış bulunmaktadır. Dr. Nezih Fıratlı'nın İstanbul Arkeoloji Müzeleri yıllığında verdikleri kısa bilgiye göre kurosa ait torso Tekirdağ'da Bay Şakir Taner tarafından bir taşçı atölyesinde bulunarak özel koleksiyonuna getirilmiş, 1965 yılında ise İstanbul Arkeoloji Müzelerine 5760 envanter numarası ile intikal etmiştir.¹

İstanbul çevresinin ve müzesinin arkaik plâstik yönünden mühim eserleri arasında sayılabilecek olan kuros üzerinde çalışma müsaadesi veren İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Sayın Necati Dolunay'a; fotoğraf yardımı ile Sayın Sevim İşlek'e; neşir için olduğu kadar fotoğraf ve bazı hususlar hakkında da yardımda bulunan Sayın Dr. Nezih Fıratlı'ya teşekkürlerimi belirtmeyi zevkli bir borç bilirim.

Torso bir taşçı atölyesinde ele geçirildiğine göre kat'î bulunuş mahalli malûmumuz değildir. Sayın Dr. Fıratlı'nın mahallinden elde ettiği ve Yıllıkta verdiği bilgiye nazaran Tekirdağ Şarap Fabri-

¹ Fıratlı, Dr. Nezih: Kısa Arkeolojik Haberler. İstanbul Müzeleri Yıllığı 13-14/1966 S. 223-224 Lev. LXIX, 4. Eser ayrıca Machteld Mellink tarafından arkeolojik haberler meyanında zikredilmiştir. Archaeology in Asia Minor. AJA LXIX/1965, S. 149.

kasının batısından gelmiştir. Omuzlar hizasından başı, omuz başlarından kolları ve kalça ile diz kapağının ortasından bacakları kopmuş olan torso 102 cm. yüksekliğindedir. Omuzlar hizasında 70 cm., belde 35 cm genişliği olan kuros; kalçalarda: yana yapışık olan yumruklardan sağdakinin bacağa yapışık olduğu yerden kopmuş olmasına mukabil soldakinin bilek hizasından bir kısmının kalması ile yaklaşık olarak 50 cm. genişliğe sahiptir.

Malzeme olarak grimsi beyaz ve dalgalı Marmara adası (Prokonnessos) mermerinin kullanıldığı Tekirdağ kurosunun gövde kısmı oldukça iyi korunmuştur. Yalnız ileri atılmış olan sol bacağın ön tarafında ve yana yapışık ellerin kopması ile yanlarda, ayrıca sağ kalçada tahribat görülmektedir (Lev. I, II, III.)

İlk bakışta uzun endamlı ve mütenasip vücutlu olarak göze çarpan normalden biraz büyük yapılmış eser dikkatlice tetkik edildiğinde arkaik devre has bariz özelliklere sahiptir. Batıdaki örneklerle nazaran daha yumuşak ve dolgun işlenmiş olan gövde; kaş, göz, dudak ve yüz işlenişi gibi sıhhatli mukayese yapma imkânı verecek kısımları ele geçmediği halde Anadolu'ya ait bir eser olduğunu göstermektedir. Omuzlar oldukça yumuşak işlenmiş olup köprücük kemikleri hafif bir çıkıntı halinde düz bir şekilde yapılmıştır. Geniş omuz ve ince beli ile atletik yapılı bir gençte bulunması icap eden göğüs adaleleri burada, bilhassa yandan bakıldığında, şişmanca ve ham bir vücuttaki kadar dolgundur. *Thorax* ve *Linea Alba*, merkezi göbek çukurunda olan ters bir çapa şeklinde gösterilmiş ve oldukça derin işlenmiştir. Göğüs uçları ve göbek düğme şeklinde kabartılar halinde olup göbek ortasında ufak bir çukur mevcuttur. Penis, vücuda tabii hale uymayan halka bir çıkıntı ile birleşmiştir. Kasıklar oldukça derin gösterilmiş, dolayısıyla karın kısmı heykel için hafif göbekli diyebileceğimiz kadar dışa taşmıştır (Lev. I).

Torsoya arkadan bakıldığında saçların kitle halinde omuz hizasına kadar düştüğü ve uçlarının düz bir hat meydana getirdiği görülür (Lev. III.). Ortada on sıra ipe dizilmiş inci veya tesbih şeklindeki stilize saçlar yanlardan verrev olarak gelen aynı tip buklelerle sınırlanmaktadır. Ayrıca biraz daha fazla kısmı muhafaza edilmiş, sağ tarafta görüldüğü gibi verrev gelen bukleler de kalın bir örgü ile çevrelenmiştir. Dikey inen saçların tam ortasından başlayan sırt çizgisi derin bir oyuk halindedir. Mermerdeki damarlar da bele rastlayan kısımlarda açıkça görülebilmektedir (Lev. III.).

Yukarda da zikredildiği üzere tarihleme ve mukayese için mühim bir unsur olan baş ele geçmemiş olmakla beraber mevcut kısımlarla torsonun paralellerini tesbit etmek imkânına sahibiz. Umumî görünüşü ile Tekirdağ kurosusu Erdek², Paris³ ve Samos⁴ kuroslarına benzetilmektedir. Saç tuvaleti bakımından evvelce Rodos'tan olduğu söylenip Samos'tan olduğu ispatlanan kuros başına⁵, British Museum ve İstanbul Müzesindeki Hieronda'dan gelme başlara⁶, Keramos'ta bulunan başa⁷ ve bilhassa Erdek kurosunununkine⁸ büyük benzerlik göstermektedir.

Thorax hattının işlenişine paralel veya benzer birçok eser saymak kabilsede yakın örnekler olarak yine Samos, Paris ve Erdek kurosuları ile Anadolu'dan çıkma veya Ege adalarının Anadolu'ya yakın olanları ile Karadeniz kolonilerindekileri saymak gerekir. Yalnız en yakın örnek olarak kabul edeceğimiz Erdek kurosuna nazaran Tekirdağ kurosunun *thorax*'ının daha şematik bir şekilde işlendiğini belirtmek isteriz (Lev. I ve Lev. IV Res. 3.)

Göğüs adalelerinin yapılmasında da Paris ve Samos kuroslarına göre farklar mevcuttur. Şişkin ve düzgün olan Tekirdağ kurosunun göğüslerine nazaran Paris'teki kurosunkiler sıkışık ve yukarıda, Samos'takininde ise oldukça sathidir.

Malzemesi bakımından olduğu kadar stilistik hususiyetleri ile de Erdek kurosuna (Lev. IV, Res. 1-3) büyük ölçüde benzerlik gösteren

² Akurgal, Ekrem: Neue archaische Bildwerke aus Kyzikos. Antike Kunst. Heft 2, 8. Jahrgang 1965 Taf. 26, 27, 28/1.; Laubscher, Hans Peter: Zwei neue Kouroi aus Kleinasien. Ist. Mitt. 13-14/1963-1964 Taf. 32, 33, 34 a.

³ Richter, G.M.A.: Kouroi. Fig. 356 - 358.

⁴ a.e. Fig. 359-361.

⁵ Mendel, G.: Catalogue des Sculptures II No. 530.; Schede, G.: Meisterwerke der türkischen Museen I Lev. I.; Akurgal, E.: Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander. Abb. 216, 217.; Buschor, E.: Frühgriechische Jünglinge. Fig. 90, 91.; Eckstein, F.: Archaischer Jünglingskopf in Istanbul. Antike Plastik. Lieferung I Taf. 45-52.

⁶ Pryce, F. N.: Catalogue of sculpture in the Department of Greek and Roman antiquities of the British Museum Vol. I, Part. I S. 114, 115 Fig. 174.; Mendel, G.: Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines Vol. I S. 563 No. 241.

⁷ Devambez, P.: Tête archaïque trouvée à Keramos. AJA XXXIX/1935, S. 344-351, Fig. 7, 8.

⁸ Laubscher, H. P.: a. e. Fig. 32, 33, 34a. Akurgal, E.: Antike Kunst I Lev. 26, 27, 28/1.

Tekirdağ kurosunun bulunuş şekli ve yeri, birlikte başka malzemenin gelmemiş veya ele geçmemiş olması ile çeşitli ihtimalleri akla getirmektedir. Propontis'te Samoslular tarafından kurulan en eski koloni Perinthos (Tekirdağ) olduğuna göre ion zevkinin ve düşüncesinin hâkim olduğu bu şehirde böyle bir eserin bulunması tabiidir ve şehrin kuruluşu M.Ö. 603-602 yıllarında olduğu nazarı dikkate alınırsa zaman bakımından bir sakınca da doğurmamaktadır⁹. Kuros'un Dr. Fıratlı'nın işaret ettiği gibi Marmara denizinin güney yakasından yani Kyzikos veya Prokonnesos'tan malzeme olarak kullanılmak üzere diğer taşlar ile birlikte Tekirdağ çevresine getirilmiş olması şüpheli gelmektedir. Zira heykel halinde işlenmiş bir taşın yapı malzemesi veya yine bir heykelin yapılmasına yararlı mermer olarak kullanılması işlenmemiş bir bloğa nazaran daha az iktisadidir ve kullanışlıdır. Bu takdirde eserin zamanında veya yapıldıktan pek kısa bir zaman sonra heykel olarak sevk edilmiş olması akla daha uygun gelir. Kuros'a ait torso'nun çıktığı yeri görmemiş olmakla beraber, Şarap fabrikasının çevresinde heykelin bulunduğu yerde sonradan tahrip edilmiş bir nekropol veya mukaddes mahal olması ihtimalini düşünmekteyiz. Aksi halde, mukaddes bir mahalle bırakılan bir adak mı yoksa bir ölünün mezarını süsleyen bir mezar anıtı mı olduğunu söyleyemediğimiz eserin ikinci veya üçüncü defa heykel olarak kullanılmak üzere taşınırken herhangi bir sebeple bugün ele geçtiği yere bırakılmış olması icap etmektedir. Yalnız bugüne kadar Tekirdağ'da heykelle çağdaş olabilecek başka plâstik eser ele geçmediği ve yapının da tanınmadığı göz önüne alınırsa kurosun malzeme ve işçilik yönünden Erdek kurosuna olan çok yakın benzerliği dolayısıyla Kyzikos'tan yapılmış bir eser olarak sevk edildiğini de belirtmemiz gerekmektedir. Aksi halde Marmara adasından (Prokonnesos) işlenmemiş olarak Tekirdağ'a gönderilen mermerin burada Milet heykeltraşlık mektebine mensup bir sanatkâr tarafından şekillendirilmiş olması lâzımdır.

Milet heykeltraşlık mektebinin Marmara denizi çevresinde ele geçen güzel bir örneği olan torso Erdek kurosundan zaman bakımından pek uzak olmamalıdır. Yukarda belirttiğimiz bazı şematik kısımlarına ve Erdek kurosuna nazaran oldukça toplu, hattâ göbekli denecek halde olmasına rağmen Sayın Prof. Akurgal'ın belirttiği gibi Branhitlerde-

⁹ Roebuck, Carl : Ionian Trade and Colonization. S.

ki tarzda bir kalınlığa ve ağırlığa da sahip değildir ve her halükârda onun uzun, narin heykeller sınıfına dahildir¹⁰. Saç tuvaleti bakımından VI. asrın ortasına tarihlenen İstanbul Müzesindeki başa¹¹ nazaran daha yeni, Didyma'dan gelme örneklerle¹² Efes'te bulunan baş parçasına yakın¹³; ancak her bakımdan Erdek kurosunun saçlarına (Lev. IV, Res. 3) benzeyen eserin gövde işlenişi bakımından da yine sonuncu örneğe yakınlığı aşikârdır ve kanaatımızca M.Ö. 540 civarı Tekirdağ kurosuna verilebilecek en isabetli tarih görülmektedir.

¹⁰ Akurgal, Ekrem: Die Kunst Anatoliens. S. 229 v.d.

¹¹ Eckstein, Felix: Antike Plastik I S. 57.

¹² Pryce, F. N. : Catalogue of sculpture. Brit. Mus. Vol. I S. 114 v.d.

¹³ Mendel, G.: Catalogue des sculptures Vol. I S. 563 No. 241.

Lev. I

C. Bayburtluoğlu

3

2

1

ALANYA'NIN DEMİRTAŞ (SYEDRE) BUCAĞINDAKİ KÖŞK

YILDIRIM YAVUZ

Orta-Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi

G İ R İ Ş

Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad 1221 senesinde Alanya kalesini fethedip devletin Akdeniz ve Karadeniz sahillerini emniyete aldıktan sonra, Antalya ve Alanya bölgesi, sıcak ikliminden ve münbit toprağından dolayı Sultan ve saray erkânı için kışlak olarak itibar görmüş ve çeşitli kamu binaları ve sivil yapılarla imar edilmiştir. Devrin tarihini oldukça ayrıntılı bir şekilde kaleme almış olan İbn-i Bibî, Alâaddin Keykubad ve oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in hemen her sene Anadolu'nun dört bir yanında fetihlerle uğraşıp, kışlarını bu bölgede dinlenmekle geçirdiklerinden bahseder. Alâaddin Keykubadın, Alanyayı fethinden sonra, bölgenin idaresini zamanın Antalya valisi Mübarizüddin Ertokuş'a bıraktığını da çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Devrinin en kuvvetli emirlerinden olan Ertokuş, sultanın izniyle, Alanya'dan Kilikya'ya doğru ilerliyerek yabancıların elinde bulunan kırk kadar şehir ve kaleyi zaptedip Pamfilya bölgesini tamamen Selçuklu hâkimiyetine sokmuştur. İbn-i Bibî Emîr Ertokuşun fethettiği yerlerden sadece dördünün adını (Mefgat, Aydos, Şenç ve Anamur)¹ vermektedir ki İbrahim Hakkı Konyalı bu şehirlerden ilk üçünün Amaksia (Hamaxia), Aydop (Iotape) ve Selinus olduklarını iddia etmekte ve fetih senesini de, Alanya kalesinin inşasından sonra, 1228 olarak tahmin etmektedir².

Yazıya konu olan binanın yakınlarında bulunan ve İbn-i Bibî tarihinde ismi geçmemesine rağmen, İ. H. Konyalı tarafından Pamfilya bölgesinin en muhteşem Roma şehirlerinden biri olarak tanımlanan³

¹ F. N. Uzluk, İbn-i Bibî, Anadolu Selçukluları Tarihi Tercümesi, Ankara 1952, S-131.

² İ. H. Konyalı, Alanya, İstanbul 1946, S 72.

³ Op. Cit., S - 45.

Syedre, Yunanca kelime karşılığı demir anlamına geldiği için, yine İ. H. Konyalı'nın ifadesine göre ismini civarda bulunması ihtimali olan demir madenlerinden almış olabilir⁴. Bugün Syedre şehri harabelerinin güney-doğusunda kurulmuş olan modern Sedre bucağının yeni adının Demirtaş olması, İ. H. Konyalı'nın yukarıdaki tahminine yakınlığı yönünden ilginçtir.

Syedre'de M.S. 98 yılından 268 yılına kadar onbir Roma imparator ve imparatoriçesi adına sikke kesilmesi⁵ şehrin Roma imparatorluğu devrinde bölgenin önemli merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir. Mübarizüddin Ertokuş'un 1228 de sahil kalelerini fethinden sonra ise şehrin Selçuklu hâkimiyeti altında mühim bir varlık göstermediğini, Selçuklular devrinde veya daha sonraları burada sadece bir çeşme ve bir de Ak Evliya adlı bir yatır için yapılan altı metre boyunda bir mezardan başka bina yapılmamış olmasından anlıyoruz⁶.

Syedre'nin Selçuklu devrinde eski yaşantısını kaybetmiş olmasına rağmen, şehrin üzerinde kurulmuş olduğu tepelerin doğu yönünde geniş ve münbit bir vadi içinde akan Sedre çayının bugünkü Alanya ilçesinin sınırları içinde, suladığı toprak miktarı bakımından (5000 hektar)⁷ en mühim çaylardan biri olması, bu vadinin Selçuklular ve daha sonraki Türk Beylikleri devirlerinde de tarım arazisi olarak önemini korumuş olduğu ihtimalini akla getirmektedir.

Pamfilya bölgesinin, Alanya civarındaki sarp dağları yararak dar fakat tarıma elverişli vadiler meydana getirdikten sonra denize dökülen on dört kadar çayın, Selçuklular ve Alanya beylikleri devrinde önemlerinin sadece bölgeyi sulamaktan ibaret olmadığını bu vadilerde bulunan kalıntılardan ve bunlar hakkındaki yazılı kaynaklardan anlıyoruz. Antik devirlerde denizle yakından meşgul olan çeşitli milletlerin ellerinde gelişmiş olan Pamfilya sahil şehirleri, Türklerin eline geçtikten sonra daha ziyade dağlık bölge yaşantısına alışık olan bu kavimin idaresi altında eski önemlerini yitirmiş, yalnız Antalya ve Alanya deniz ticaret yolları üzerinde buldukları için Selçuklular devrinde önemli bir gelişme göstermişlerdir.

⁴ Op. Cit., S - 42.

⁵ Op. Cit., S. - 122.

⁶ Op. Cit., S - 43, 44.

⁷ Op. Cit., S - 18.

Sarp ve susuz Alanya kalesinin en mühim gelişmesi askerî yönden olmuş, buna mukabil idarî erkân oturmak için tarım yönünden verimli, çeşitli içme suyu kaynaklarıyla beslenen ve havası deniz kıyısına nazaran daima daha elverişli olan arkadaki yamaçları ve vadi içlerini tercih etmişlerdir.

İ. Hakkı Konyalı, Alanya kalesinin dokuzbuçuk kilometre kuzeydoğusunda, Dim çayı yakınındaki Oba köyünün Karaman oğulları ve Alanya beylikleri devrinde hükümet merkezi olduğunu söylemektedir⁸. Seton Lloyd-D. Storm Rice da bu köyün XIII. ve XIV. yüzyıllarda önemli bir iskân merkezi olduğunu belirtmişlerdir⁹. Konyalı, köyün Selçuklular devrinde Aşağı Oba, Güleşan ve Kızılca Şehri içine alan büyük bir yerleşme merkezi olduğundan ve Alanya idarecilerinin saray ve kasırlarının da burada bulunduğu bahseder¹⁰. Bu bölgede aynı yazar tarafından belirtilen diğer XIII-XIV. yüzyıl köşk ve kasırları şunlardır: Alâiyye'nin kuzeydoğusundaki Dibek Belen'i eteğindeki Has Bahçe Köşkü, Kalenin kuzeyinde, Sugözü mahallesindeki Şekerhane Köşkü, şehrin bir saat kuzey-batısında Aşağı Oba köyünde "Saray Beleni" denilen denize hâkim bir tepede kurulmuş olan Oba Sarayı, bugünkü Oba Köyünün Güleşan mahallesinde, Aksaray Beleni mevkiinde kurulmuş olan Güleşan Kasrı, Alanya'nın 6 kilometre doğusundaki Dim çayı kenarında kurulmuş olan Buzağı Avlusu Köşkü ve Alanya'nın 22 km. güneydoğusundaki Sedre Kasrı¹¹. İ. Hakkı Konyalı, yukarıdaki altı binadan ilk beşi hakkında ayrıntılı bilgi ve resim vermesine rağmen Sedre Kasrı hakkında, her halde yerine gidip görmediği için, bunun sadece Selçuklu prensleri veyahut Alâiyye Beyleri tarafından yaptırılmış olduğunu söylemekle yetinmiştir¹².

Konyalı'nın bahsettiği Sedre Kasrının, yazıya konu olan Sedre çayı kenarındaki iki katlı bina olması ihtimali, civarda bu devre ait başka herhangi bir kalıntı bulunmaması yüzünden kuvvetlidir.

⁸ Op. Cit., S - 353.

⁹ S. Lloyd, S. Rice, Alaiyye, Ankara, S - 45.

¹⁰ İ. H. Konyalı, Alanya, İstanbul, S - 45.

¹¹ Op. Cit., S - 338, 361.

¹² Op. Cit., S - 361.

BİNANIN KONUMU VE DIŞ GÖRÜNÜMÜ

Alanya'nın güney-doğusunda, Alanya-Gazipaşa sahil yolunun yirmi ikinci kilometresinde, Sedre çayının denize döküldüğü noktadan takriben beşyüz metre beride, ham bir yol üç kilometre içerdeki Demirtaş bucağına ayrılır. Çayın batı kıyısını takip ederek kuzey doğuya doğru ilerleyen bu yol, birbuçuk kilometre sonra bir köprü ile suyun doğu kıyısına geçer ve Demirtaş'a ulaşır. Alanya-Gazipaşa yol ayrımından tahminen bir kilometre sonra, yolun sağında ve takriben ikiyüz metre uzağında, şimdiki çay yatağına 200-300 m. mesafedeki beş-altı metre yüksekliğinde ufak bir tepenin üzerinde, esas cephesi çaya bakan iki katlı bir bina kalıntısı görülür.

Bina, moloz taşla yapılmış istinat duvarlarının meydana getirdiği ufak bir platform üzerine inşa edilmiştir. İki katlı olan yapının ana kütlesi, kuzeybatı güney doğu doğrultusunda yaklaşık olarak 12.50 m. kuzeydoğu-güneybatı yönünde ise 15.00 m. dir.

Çok büyük olmıyan iç hacimlere rağmen, bazı yerlerde 2.40 m. yi bulan kalın taş duvarlar binanın zamanımıza kadar, üst yapısı da dahil olmak üzere, sağlam kalmasına sebep olmuşlardır. Fotoğraflarda da görüleceği gibi duvarların inşaatında Syedre'den taşınmış olması muhtemel olan klasik devir yapılarının devşirilmiş taşlarından, profilli parçalardan, ve sütunlardan faydalanılmış¹³, üst yapının tonozlarında ve kemerlerde ise Kızıl Kule'nin üst kısmında kullanılan 7.5×32×32 cm. ebadındaki tuğlalara pek benzeyen bir cins tuğla kullanılmıştır. Binanın eski Syedre şehrinin kurulmuş olduğu tepeye doğru bakan kuzey batıdaki giriş cephesi ile vadiye derinlemesine bakan kuzey doğu cephesine muhtemelen kuzey rüzgârlarını önlemek için, mümkün olduğu kadar az pencere açılmış, buna mukabil, yazın denizden gelen güney rüzgârını ve güneşi bina içine alabilmek için, güneydoğu ve güneybatı cephelerinde daha fazla açıklık bırakılmıştır. Uzaktan heybetli bir kale burcu tesiri bırakan binanın esas cephesi, balkonların bu tarafta bulunmasından dolayı, Sedre çayına bakan güneynoğu yönü olarak kabul edilebilir. Civarında başka herhangi bir bina bulunmayan kasrın bilhassa giriş cephesinde ve güneybatı yönünde görülen bir takım moloz duvar kalıntılarının

¹³ Bu bölgedeki XIII. ve XIV. yüzyıl binalarının inşaatında devşirme taş kullanılması oldukça yaygın bir olaydı. Örneklerini Alanya Kalesinde, Kızılkuş'de, Oba Medresesinde görebiliyoruz.

çağdaş müstemilât binalarına ait olması ihtimali kuvvetlidir. Çatı kenarlarının bugün harap bir vaziyette bulunmasından ötürü duvarların bitişi hakkında kesin bir karara varmak mümkün değildir. Yalnız, halen üzeri otlarla kaplanmış olan damın düz, toprak dolgu olduğu anlaşılmaktadır.

Binanın ana giriş yönü olan kuzeybatı cephesinin zemin katında, planda 5 no. lu mekâna tekabül eden kısmı ana kütlede dışarıya doğru taşar. Bu çıkıntı tabandan birinci kat döşeme seviyesine kadar devam eder. Çıkıntının kuzeybatı cephesi, moloz taş ile daha sonraki bir devirde yeniden yapıldığı hissini vermektedir. Bu duvarın üzerinde görülen giriş yuvaları ve kuzeydoğuda alçak kütlede uzantısı gibi gözükten duvar parçası, şimdi büyük bir incir ağacını barındıran bu noktada aha devvelden binaya ait bir ek mekânın bulunduğu işaret etmektedir (Res. 1).

Ana kütlede kuzeybatı cephesinde, giriş kapısı ve onun üzerinde bulunan sivri kemerli bir pencereden başka, sağ tarafta iki kat arasına gelen 20 cm. açıklığında bir mazgal pencere daha görülmektedir. Gayri muntazam sıralar halinde devşirme ve moloz taşlarla yapılan duvar yüzeyinin sıvaları dökülmüştür.

Güney batı cephesi etrafı moloz taş duvarla çevrili bir bahçeye bakmaktadır. Bu yüzde bulunan dört pencereden üst kattaki iki tanesi sivri kemerlerle, alt kattaki diğer pencereler ise düz taş lentolarla geçilmiştir. Zemin katta, sol taraftaki ilk pencerenin merdiven sahanlığına açılan bir kapı olduğu anlaşılmaktadır. Sağdaki zemin kat penceresi ise, bugün kesme taşla doldurulmuş vaziyettedir. Bu pencerenin üstünde 20 cm. açıklığında bir mazgal deliği bulunmaktadır. Üst üste iki mazgal deliği de kapının sol tarafında görülür. Bu duvarda da bugün pek az sıva izi kalmıştır (Res. 2).

Sedre Çayına bakan güney doğu cephesinin sağ tarafında çift sıra tuğla ile örülmüş üst üste iki büyük kemerli açıklık ile, sol tarafta üst üste iki pencere görülür. Üstteki pencere sivri kemerli, alttaki ise düz taş lentoludur. Bu cephenin büyük bir kısmı bugün halen sıvalıdır (Res. 3).

Sedre vadisine derinlemesine bakan kuzey-doğu cephesi, sol üst köşedeki çift sıra tuğla ile örülmüş büyük kemerli açıklık haricinde hemen hemen sağır bir duvardan ibarettir. Bu cephede üst kattaki kemerin sağında yan yana iki, ve zemin katta yine sağ tarafta, bir

tanesi diğer ikisinin üstünde olmak üzere üç adet mazgal pencere deliği bulunmaktadır. Duvar sıvalarının büyük kısmı bugün dökül müştür (Res. 4).

İÇ MEKÂNLAR

ZEMİN KAT :

Giriş Kapısı ve 1 ve 2 no. lu Mekânlar :

Binaya zemin katta kuzey batı yönünden, şimdi esas şekli hakkında bir fikir veremeyecek kadar harap, 1.40 m. açıklığındaki bir kapıdan girilir¹⁴.

Üzeri sivri beşik tonozla örtülü 1 no.lu mekân, 1.95 m. × 2.00 m. boyutlarında bir giriş mahalli olup, doğrudan doğruya 4.15 m. × 8.60 m., boyutlarında, kuzey batı-güney doğu doğrultusunda uzanan 2 no. lu mekâna açılmaktadır. Giriş mahalli, 2 no. lu mekânın kuzey batıdaki dar kenarında bir iç eyvan gibi şekillendirilmiştir (Res. 7).

2 no.lu mekânın sivri beşik tonozu, büyük boy tuğla ile örülmüş, hemen hemen ortasından 0.80-0.85 m. kalınlığında sivri bir kaburga kemeri ile ikiye bölünmüş ve böylece kuvvetlendirilmesi yoluna gidilmiştir¹⁵. Tonozun kaburga kemeri kadar olan ön kısmı bugün çökmüş vaziyettedir. Bu yıkık kısımdan birinci kat döşemesi ile tonoz arasında kalan boşluğun kireç harcı ve moloz taş ile doldurulmuş olduğu anlaşılmaktadır (Res. 15).

Güney doğudaki duvarın tam ortasında Sedre çayına bakan, 1.05 m. eninde, düz taş lentolu bir pencere bulunmaktadır (Res. 8). Lento taşı olarak bir klasik devir yapısından devşirilmiş, ortasında Medus başı kabartması bulunan mermer bir tavan kaseti kullanılmıştır. Güney batı yönünde de yine düz taş lentolu 1.00 m. eninde, deniz tarafındaki bahçeye açılan diğer bir pencere bulunmaktadır ki, binanın daha sonraları, muhtemelen köylüler tarafından ahır olarak

¹⁴ Selçuklu Han ve Medreselerinde görülen süslü portal niteliklerine binanın dış yüzünde rastlanmadığı için, kapının kuzey doğu duvarı ile aynı yüzeyde, basit bir açıklıktan ibaret olduğunu kabul edebiliriz (Res. 21). Bu haliyle giriş, halen ayakta duran çağdaş örneklerle karşılaştırdığımız zaman, sadeliği yönünden Kayseri yakınlarındaki Haydar Bey Köşkü girişine benzemektedir (Bak. Şekil 3). Buna mukabil, Erkilet'teki Hızır İlyas Köşkünün han portallerini andıran süslü kapısı ile uyumsuzluk gösterir (Bak. Şekil 4).

¹⁵ Bu tonozun pek benzer örneğini Haydar Bey Köşkünün orta mekânında görebiliyoruz (Bak. Şekil 3).

kullanıldığı bir zamanda, bu pencerenin içi devşirme taşlarla örülmüştür. Pencerenin hemen üst kısmında, tonozun içine rastlayan sivri kemerli bir mazgal penceresi daha bulunmaktadır. (Res. 15).

Salonun ön kısmı bugün, yıkılan tavanın molozlarıyla dolu olduğu için, bu kısmın taban döşemesi hakkında kat'î bilgi ancak molozların temizlenmesinden sonra mümkün olabilecektir. Giriş mahallinin önündeki arka kısmın tabanı, devşirme olması muhtemel büyük blok mermer taşlarla yapılmıştır. Bugün bu taban yer yer bozulmuş ve molozla örtülmüş durumdadır.

Salona girişte, sağ tarafta, 6 no.lu merdiven sahanlığına geçen 0.90 m. açıklığındaki kapı, etrafındaki taşların düşmesi yüzünden bugün harap vaziyettedir (Res. 9). Kalıntılardan bu kapının da düz taş lentolu olduğunu ve kapı üzerindeki duvar yükünü hafifletmek için bu lentonun üzerinde 0.05 m. lik bir aralıktan sonra yine taştan bir düz kemer yapılmış olduğunu anlıyoruz. Salondan merdiven sahanlığına tek bir basamakla yükselerek girilmektedir.

Salonun kuzey doğu duvarında iki geçit bulunur. 3 no.lu odaya açılan ilk geçit, duvar kalınlığından dolayı kısa bir koridor görünümündedir. 1.00 m. açıklığındaki geçidin bugün yok olmuş olan kalın ahşap lentolarla geçilmiş olduğunu duvarın içindeki deliklerden ve tavandaki harç izlerinin şekillerinden anlıyoruz. Diğer geçit salonun dibinden binanın doğu köşesindeki mekâna açılmaktadır. Bu geçidin genişliği de yine 1.00 m. dir. Salonun ve giriş mahallinin tavan ve duvarları sıvandıktan sonra, üzeri griye boyanmış, daha sonraki bir devirde ilk sıvanın üzerine daha kaba dokulu bir kat sıva daha vurulmuştur. Bugün büyük bir kısmı dökülmüş olan bu ikinci kat sıvanın altından çıkan eski sıvanın üzerinde, kuzey doğu duvarının iki geçit arasında kalan kısmında, sıva henüz yumuşakken çivi ile yapılmış olduğu hissini veren birtakım "graffito" resimler görülmektedir. Bunlar 3-4 adet yelkenli ve kürekli gemi, bir kaç adet dağ keçisi ve geyik, bir de sarıklı sakallı ve bir deveyi yularından çeken tüccar veya levent görünüşlü bir adam resmidir ki bunlardan başka, salonun herhangi bir yerinde çini, alçı kabartma, fresk v.b. gibi herhangi bir süsleme veya kaplama gözükmemektedir¹⁶.

¹⁶ Zemin kat salonun kuzeydoğu duvarında görülen bu resimlerin stillerine bakarak bunların XV. - XVI. yüzyılda yapılmış olduklarına karar verebiliriz. Denizle devamlı olarak münasebeti olmuş olan bu bölgede "Graffito" gemi resim-

3 No.lu Mekân :

Esas girişin solundaki 1.00 m. genişliğinde, 2.35 m. uzunluğundaki ilk geçit, binanın kuzey doğu yönünde diklemesine yerleştirilmiş

leri başka tarihi binalarda da bulunmuştur (Bak. Seton Lloyd, D. Storm Rice - Alanya, Ankara 1964 S - 29). Res. 23 de görülen kürekli geminin çok eski örneklerinin bulunduğu ve kat'î bir şekilde tarihlenemeyeceği O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Restorasyon Bölümü öğretim üyelerinden graffito resim uzmanı Martin Weaver tarafından ifade edilmiştir.

Res. 24 de görülen eğri pruvalı ve çapraz halatlarla yelkeni kuvvetlendirilmiş gemi ise, VIII. asırda kuzey Avrupa'da Viking'ler tarafından kullanılan teknelere pek benzemektedir.

Res. 25 deki eğri pruvalı gemi en detaylı resim olması bakımından ilginçtir. Kıç tarafında Rodos kuşatmasına katılan Osmanlı savaş gemilerindekine benzeyen ve çok eski Yunan ve Roma gemilerinde kullanılan bir çadır veya tente bulunan bu geminin kavisli küpeştesinde görülen dikey çizgiler ahşap dikmeleri ifade etmektedir. Bu dikmeler ve eğri pruva Doğu Akdeniz tipi gemilerde bulunmadığı için, teknenin XV. veya XVI. yüzyıla ait bir Portekiz veya İspanyol ticaret gemisi (carrack) olması ihtimali kuvvetlidir.

Köşkün duvarlarında görülen bu ticaret gemilerinin resimleri Eski Syedre limanının Osmanlılar devrinde ticaret için kullanılmış olması ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim 1912 senesine kadar Fransızların civardan gümüş, çinko, bakır, demir ve bilhassa kurşun ihraç ettikleri ve bunun için de bilhassa Anamur iskelesini kullanmış oldukları bilinmektedir.

Sivri külâhlı, sarıklı ve sivri sakallı bir tüccarla tek hörgüçlü ve yüklü bir deveyi ifade eden 26 no.lu resim bilhassa folklorik bilgi vermesi yönünden ilginçtir. Devecinin önden açık kaftanı, göğüs kısmındaki çapraz kuşakları ve pazubendi ile top kabzalı kılıcı zamanın giysilerinden örnekler olarak dikkati çekmektedir. Bugün İngiltere'de Philip Hofer Koleksiyonunda bulunan XVI. yüzyıla ait bir İran minyatüründe görülen deveci ile deve, Martin Weaver'in ifadesine göre bu graffito çizime pek benzemektedir. Yalnız, minyatürdeki külâh daha ziyade sivri bir sopaya benzemekte, türban ise kafa etrafını iyice sarmakta, sivri sakal yerine de o devirde çok yaygın olan bıyık bulunmaktadır. Bu minyatürde devenin başında görülen ufak kep ise, Sedre Köşkü'nün duvarındaki çizimde büyük bir kulağı andıran sivri bir külâh halini almıştır. Devecinin, bu civardaki kervan yollarını kullanan bir tüccar olduğu tahmin edilebilir yalnız bu tipin XVI. yüzyıla mı, yoksa daha eskiye mi ait olduğuna karar vermek biraz güçtür.

27 ve 28. no.lu resimlerde görülen geyik ve dağ keçisi çizimleri ise, kanımcabölgenin o zamanlar av hayvanları yönünden zengin olduğunu belirten işaretlerdir. İlginç bir şekilde soyutlandırılmış olan geyik bugün bu bölgede sadece Antalya'nın kuzey-batı kısmındaki ormanlarda bulunmaktadır. Dağ keçisine ise kuzeydeki dağlarda yine ender olarak rastlanmaktadır.

Duvarlarda hayvan resimlerinin görülmesi, binanın bu noktada bir av köşkü olarak yapılmış olması ihtimalini de akla getirmektedir

2.50 m × 4.85 m. boyutlarında, üzeri sivri beşik tonozlu, mahfuz ve oldukça karanlık bir odaya açılır. Bu odanın kuzey doğuya bakan dar cephesinde, iç açıklıkları 0.60 m. olan üç mazgal penceresi bulunmaktadır ki bu pencerelerden bir tanesi daha üstte, alttaki iki pencerenin tam orta noktasında yer almıştır. Duvarları ve tavanı, salon gibi sıvalı olan bu odada herhangi bir niş veya ocak yeri görülmemektedir.

4 No.lu Mekân :

Binanın doğu köşesinde bulunan 4 no.lu mekâna, salonun sol tarafında, dipte yer alan 1.00 m. açıklığında ve 2.10 m. uzunluğundaki geçitle erişilir, burası, 3.70 × 4.80 m. boyutlarında, üzeri yine sivri beşik tonozla örtülmüş ve 4.20 m. açıklığında, büyük bir sivri tuğla kemerle güney doğuya yönlendirilmiş bir eyvandır. 1.70 m. kalınlığındaki çift sıra tuğla kemerin alt sırasının iç taraftaki bir kısım tuğlaları dökülmüş durumdadır. Sedre çayı yönünde güzel bir manzarası olan eyvanın zamanında açık hava oturma odası veya balkon olarak kullanılmış olduğunu kabul edebiliriz. Eyvanın tabanı bugün toprak kaplı olduğu için, döşeme malzemesi hakkında kesin bir bilgiye sahip olamıyoruz. Duvarlar ve tavandaki sıvaların büyük bir kısmı halen dökülmüş vaziyettedir.

5 No.lu Mekân :

Binanın giriş kapısının solunda kuzey batı cephesine bitişik ayrı bir kitle görünümünde, iç ölçüleri 2.75 × 4.60 m. olan dikdörtgen planlı ve dışa açıklığı olmayan bir mekân vardır. İç sıvaları halen sağlam bir şekilde duran bu mekânın üstü sivri bir beşik tonozla örtülü, çatısı ise düz bir teras halindedir. Güney batı duvarının dış yüzünde giriş kapısı tarafına bakan 1.00 m. derinliğinde, 95 m. genişliğinde, üstü sivri kemerli bir niş bulunmaktadır. Bugün bu nişin arka duvarı yıkılmış olduğundan, buradan içeriye girmek imkânı vardır. Duvarlarının kalınlığı 1.80 m. yi bulan mekânın çatısında 0.50 m. × 0.50 m. büyüklüğünde muntazam bir delik gözükmektedir. Çatıdaki deliğe ve iç sıvalardaki su izlerine bakarak, burasının yağmur suyuyla doldurulan bir sarnıç olduğunu ve giriş kapısı yönündeki nişin içinde de eskiden çeşmesinin bulunduğunu kabul edebiliriz.

6 No.lu Mekân :

Salon girişinin sağında bulunan 0.90 m. açıklığındaki kapıdan geçilerek erişilen 6 no.lu mekân, zemin katı birinci kata bağlayan

merdivenin sahanlığıdır. Sahanlık, 0.90 m. açıklığında, üstü yekpare taş lentolu ve lento üzerine gelecek duvar yükünü hafifletmek için, 0.05 m. aralıktan sonra taştan bir düz kemerle geçilmiş ikinci bir kapı ile güney batı yönündeki yan bahçeye açıldığı için, 1.80 m. × 1.20 m. boyutlarında bir antre vazifesini de görmektedir. Sahanlığın üstü yine sivri bir beşik tonozla örtülmüş, merdiven üstünü örten tonoz ise bu tonozla kesişerek sahanlık üzerinde bir T tonoz meydana getirmiştir.

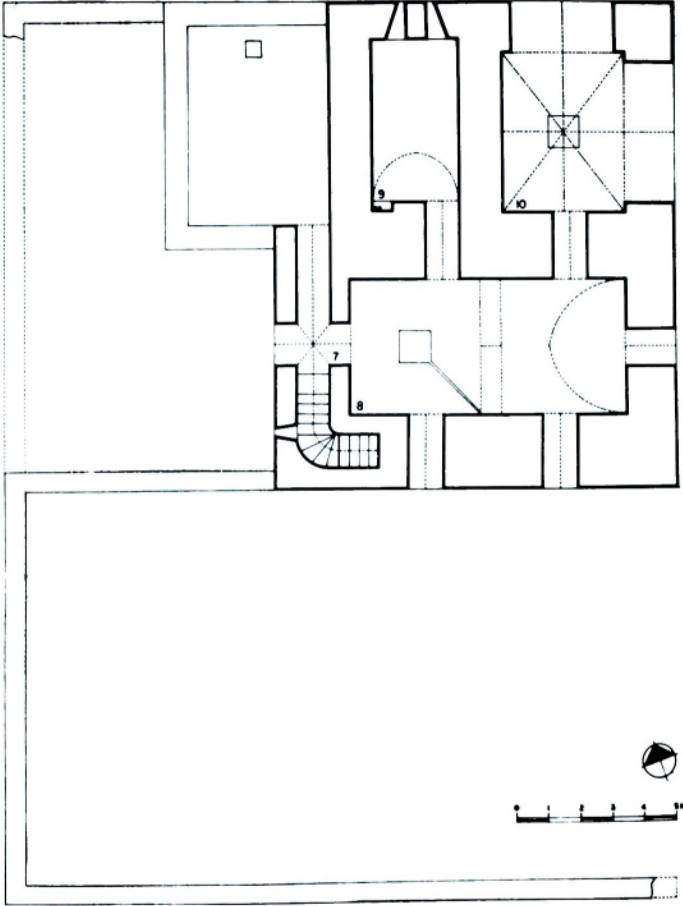
Antreye açılan her iki kapının 0.25 m. kalınlığında ve 0.15 m. derinliğinde kesme taştan yapılmış söveleri vardır.

Merdiven :

Zemin katı birinci kata bağlayan 0.30 m. yüksekliğinde 16 basamaktan ibaret merdiven, antreden başlayıp kuzey doğu istikametinde yükselmekte, binanın doğu ucunda yuvarlatılmış bir köşe meydana getirdikten sonra kuzey doğu yönünde yükselmeğe devam etmekte ve alt kattaki giriş kapısının tam üstünde birinci kata erişmektedir. Bir metre açıklığındaki merdiven boşluğu tamamen duvar içinde halledildiği için, binanın kuzeybatı ve güneybatı duvarlarının kalınlığı 2.30 m. yi bulmaktadır¹⁷. Yekpare taş basamaklardan yapılmış merdivenin üst örtüsü tuğla sivri beşik tonoz şeklindedir. Ancak, merdivenin yükseltisine uygun olarak bu örtü üç kısma ayrılarak kademelendirilmiştir (Resim. 10).

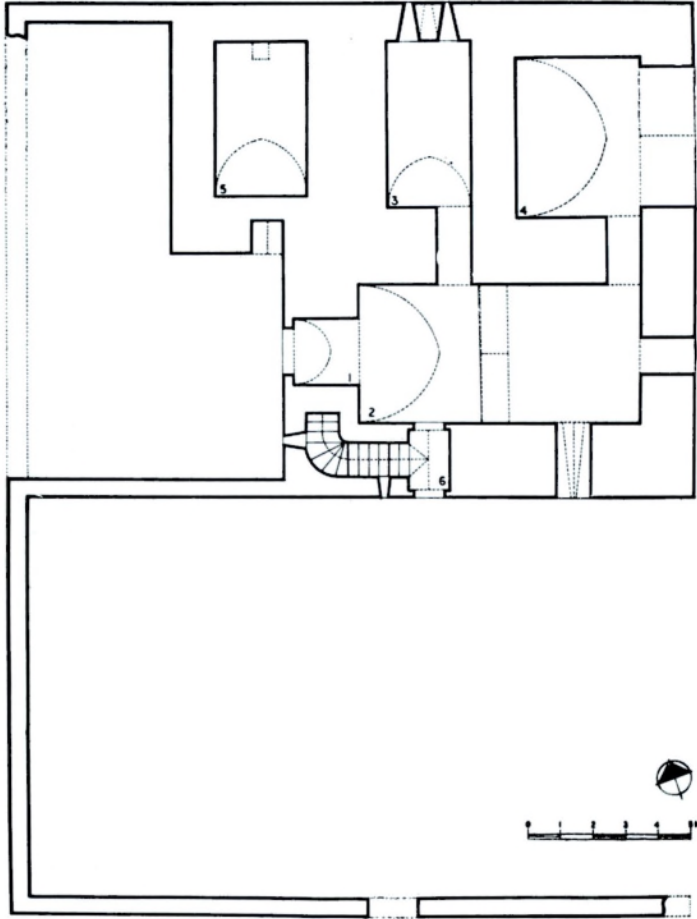
Merdivenin tonozlu tavanının en üst kademesi, kuzey batı duvarının içinde bulunmakta ve binanın doğu ucunda merdivenin yuvarlatılmış köşesine uygun bir kavis çizmektedir (Res. 11). Basamak genişlikleri yuvarlatılmış köşeye gelenler haricinde 0.30 m. dir. Yalnız birinci kata ulaşan son basamak 0.50 m. genişliğinde bir sahanlık halindedir. Merdiven boşluğu güneybatı yönünde iki ve kuzeybatı yönünde bir tane olmak üzere üç adet mazgal penceresi ile aydınlatılmaktadır. Merdiven boşluğunun duvarı ve tavanı da diğer odalar gibi sıvanmıştır.

¹⁷ Duvar içinde köşe dönerek halledilmiş bir merdiven örneğini yine Haydar Bey Köşkü'nün çatıya çıkan ufak merdiveninde görebiliyoruz (Bak. Şekil 3).

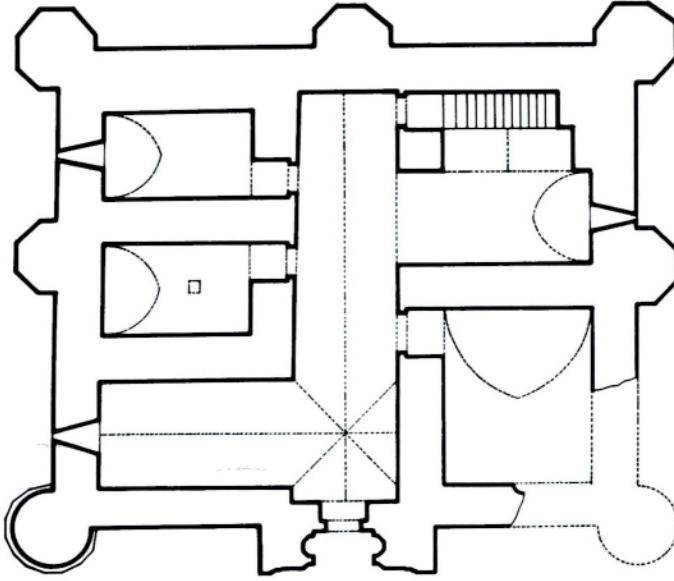

Şekil 1 — Sedre Kasrı, Zemin Kat Planı

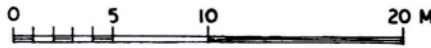
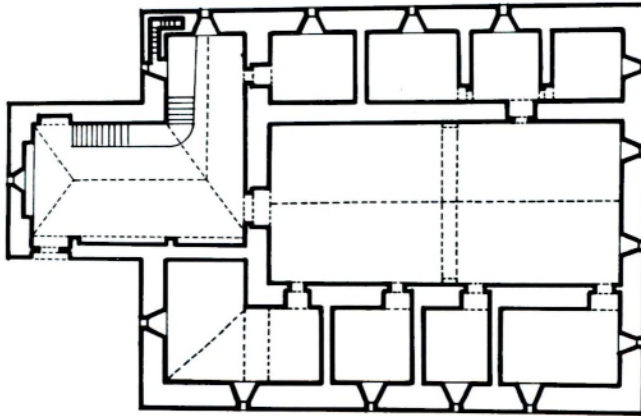
Y. Yavuz

Şekil 2 — Sedre Kasrı, Birinci Kat Planı

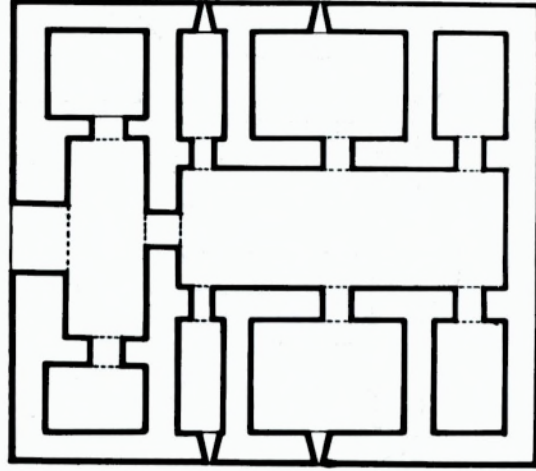

Şekil 3 — Erkelet, Hızır İlyas Köşkü Planı (A. Tükel'den)

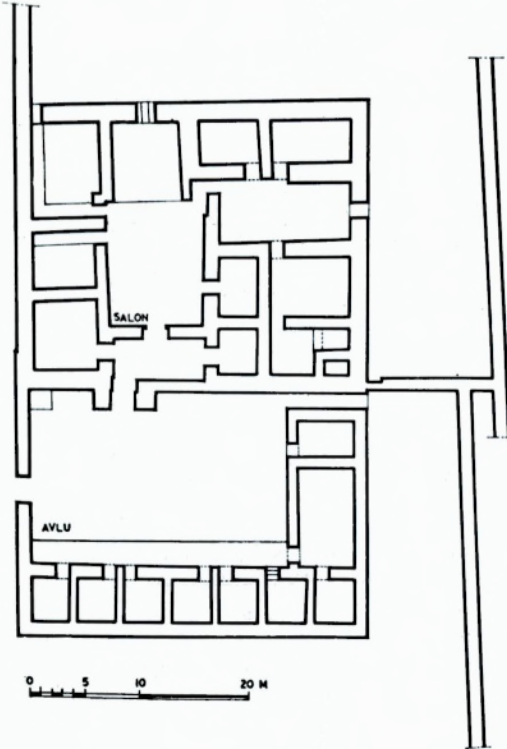

Şekil 4 — Kayseri, Haydar Bey Köşkü Planı (A. Gabriel'den)

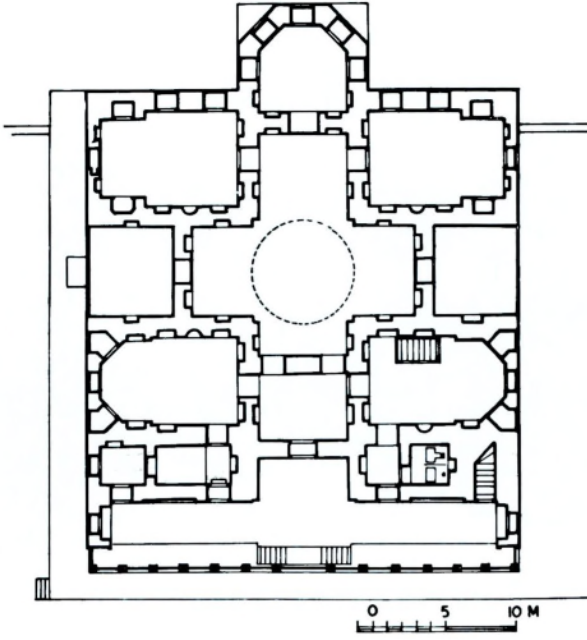
Y. Yavuz

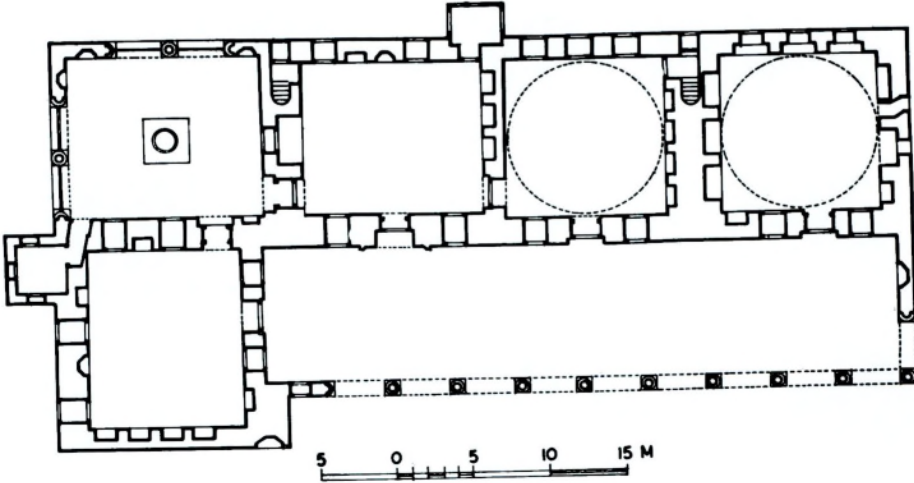
Şekil 5 — Kubad Ābad,
Küçük Saray Planı
(T. T. Rice'dan)

Şekil 6 — Kubad Ābad, Büyük
Saray Planı (K. Otto Dorn'dan)

Şekil 7 — İstanbul, Çinili Köşk Planı (E. H. Ayverdi'den)

Şekil 8 — İstanbul, Topkapı Sarayı, Fatih Köşkü Planı (E. H. Ayverdi'den)

Y. Yavuz

Resim 1 — Kuzey - Batı Görünüşü

Resim 2 — Güney - Batı Görünüşü

Resim 3 — Güneydoğu - Kuzeydoğu Görünüşü

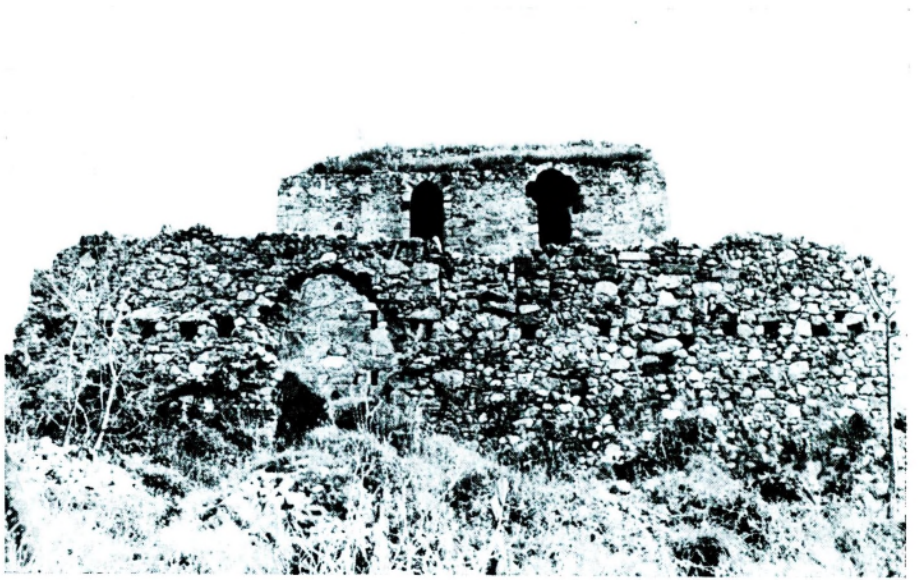

Resim 4 — Kuzeydoğu Görünüşü

Y. Yavuz

Resim 5 — Güneydoğu - Güneybatı Görünüşü ve Yan Bahçe Duvarı

Resim 6 — Güneybatı'dan Yan Bahçe Duvarının Görünüşü

Resim 7 — Zemin Kat Salonundan Girişin Görünüşü

Y. Yavuz

Resim 8 — Zemin Kat Salonunun Güneydoğuya Bakan Penceresi

Resim 10 — Merdivenin Güneybatı Duvarı İçinde
Kalan Kısımın Görünüşü ve Kavisli Köşe

Resim 9 — Zemin Katta Merdiven Başlangıç

Y. Yavuz

Resim 11 — Merdivenin Kuzeybatı Duvarı İçinde Kalan En Üst Kademesinin Tavanı.

Resim 12 — Sarnıç Damına Açılan Koridor

Resim 14 — Birinci Kat Salonunun Güneydoğu Yönü

Resim 13 — Birinci Kat Salonunun Giriş Yönü

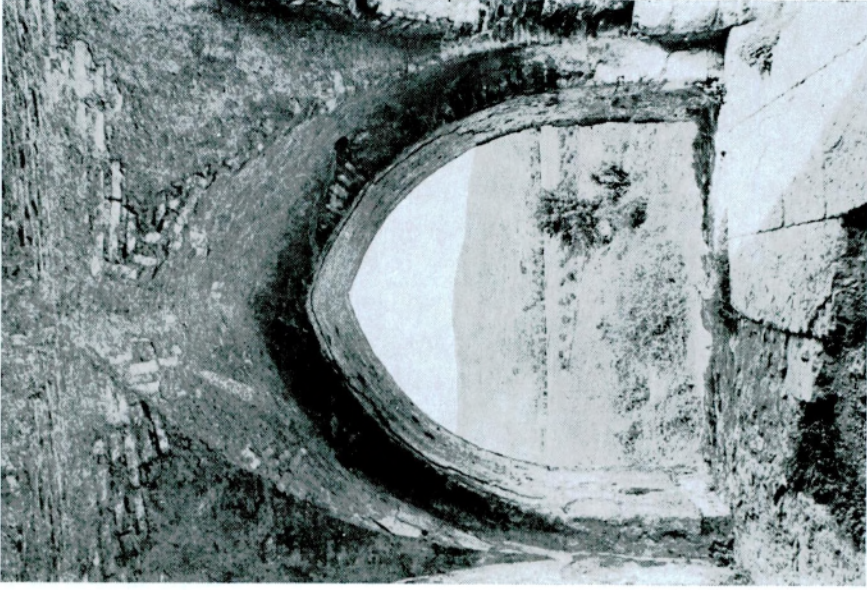
Resim 15 — Birinci Kat Döşemesinin Çökmüş Olan Ön Kısından Görünüş ve Zemin Kattaki Güneybatı Yönüne Açılan Sivri Kemerli Mazgal Pencere

Y. Yavuz

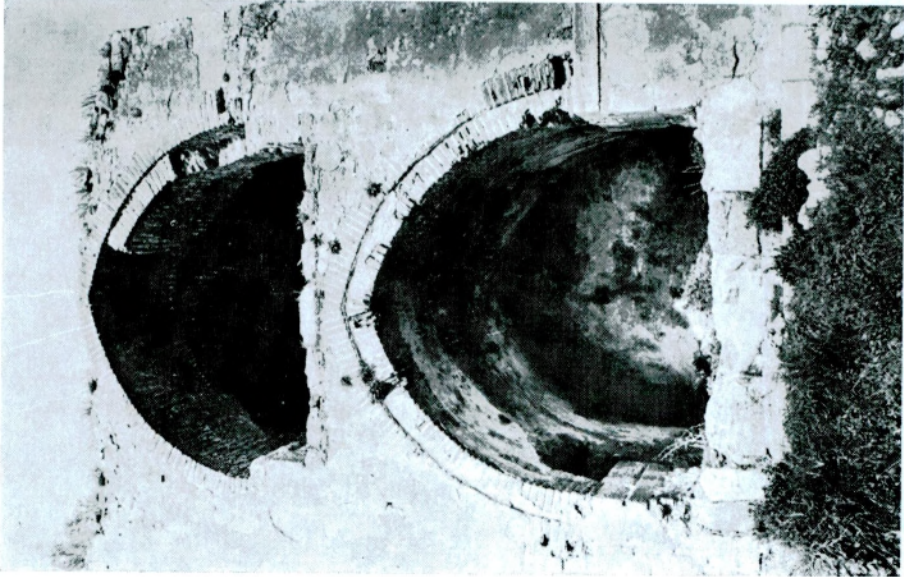

Resim 16 — Birinci Kat Salonunun Taban Döşemesi ve Havuzu

Y. Yavuz

Resim 18 — Birinci Kat Balkonundan Kuzeydoğu Yönlüne Açılan Kemer

Resim 17 — Balkonların Güneydoğu'dan Görünüđu

Y. Yavuz

Resim 19 — Birinci Kat Balkonunun Genel Görünüüü

Resim 20 — Birinci Kat Balkonundan Güneydoğuya Açılan Kemer

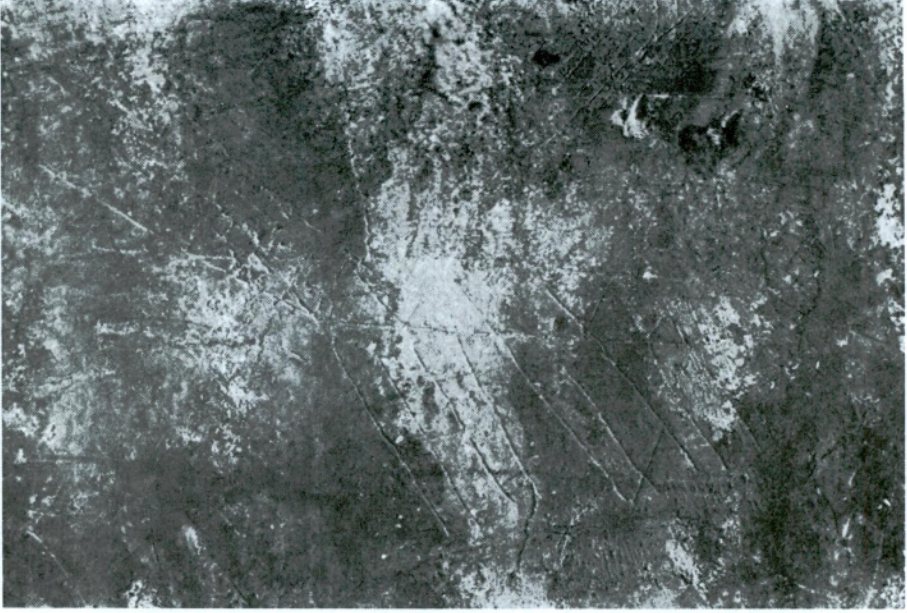

Resim 22 — Üst Kat Salonunun Güney - Doğudaki
Penceresinin İçindeki Delik'in Çatı Seviyesinden
Görünüşü

Resim 21 — Kuzey Batı Cephesindeki Ana
Giriş Kapısı

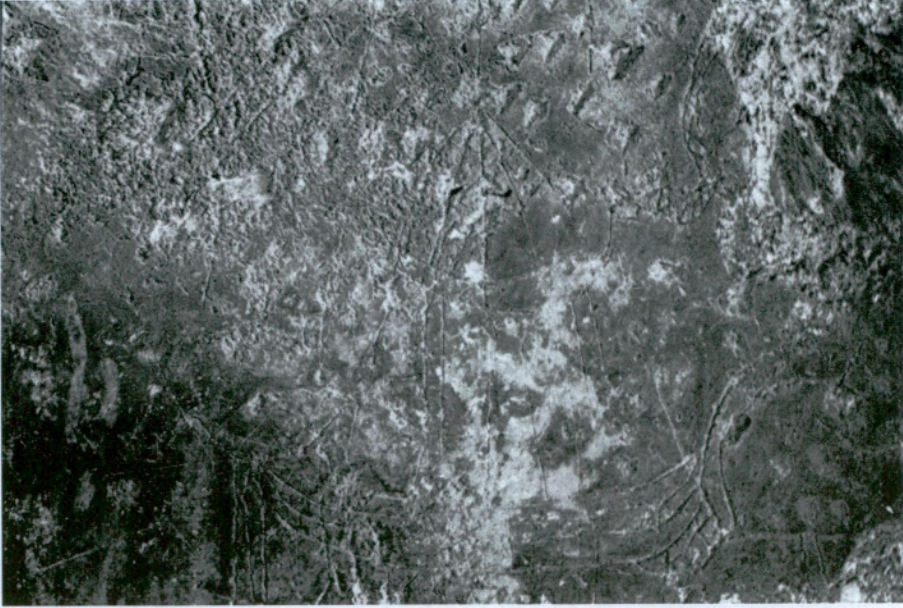
Y. Yavuz

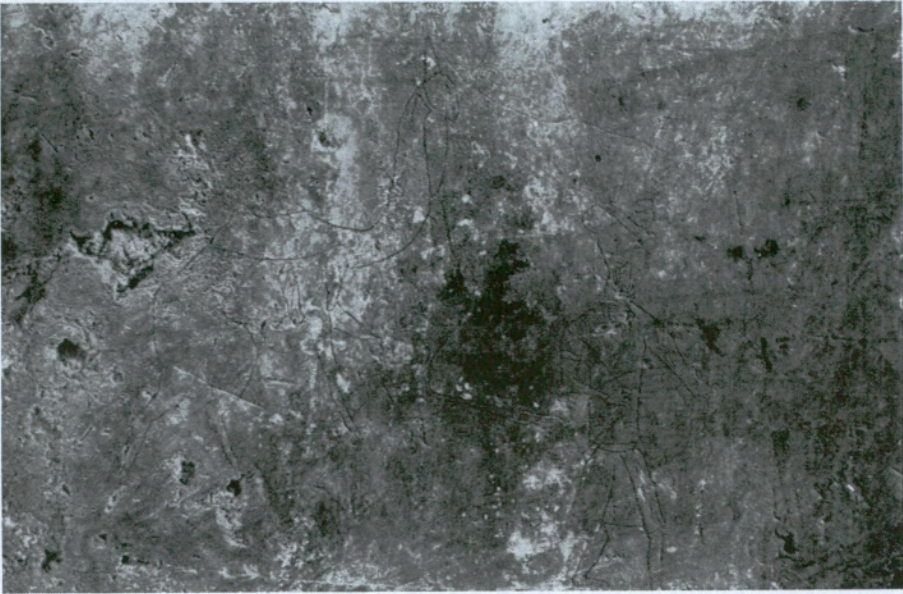
Resim 23 — Alt Kat Salonun Kuzey - Doğu Duvarındaki “Graffito”
resimlerden Kürekli Gemi

Resim 24 — VIII. Asır Kuzey Avrupa Tipi Gemi Resmi

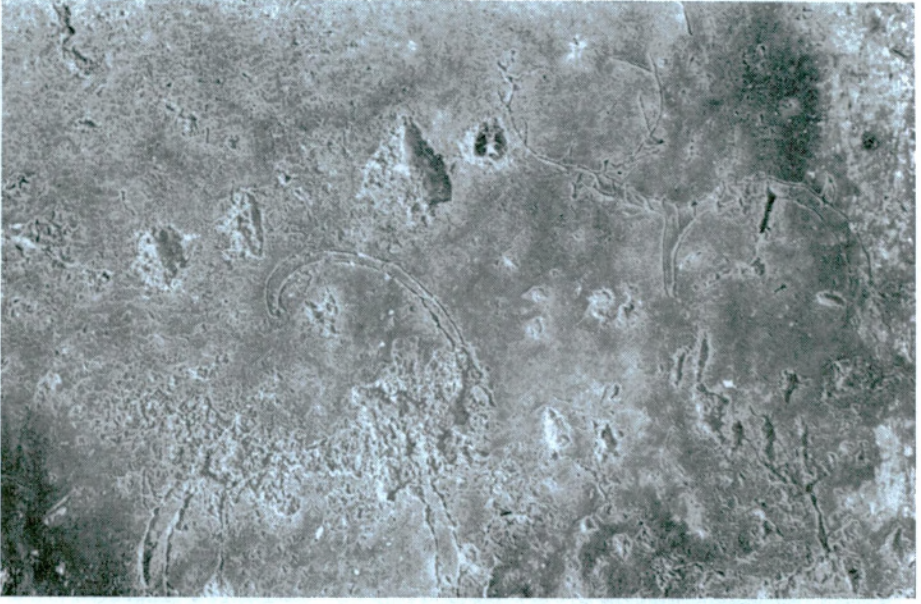

Resim 25 — 15. Yüzyıl Doğu Akdeniz Tipi Ticaret Gemisi (Carrack) Resmi

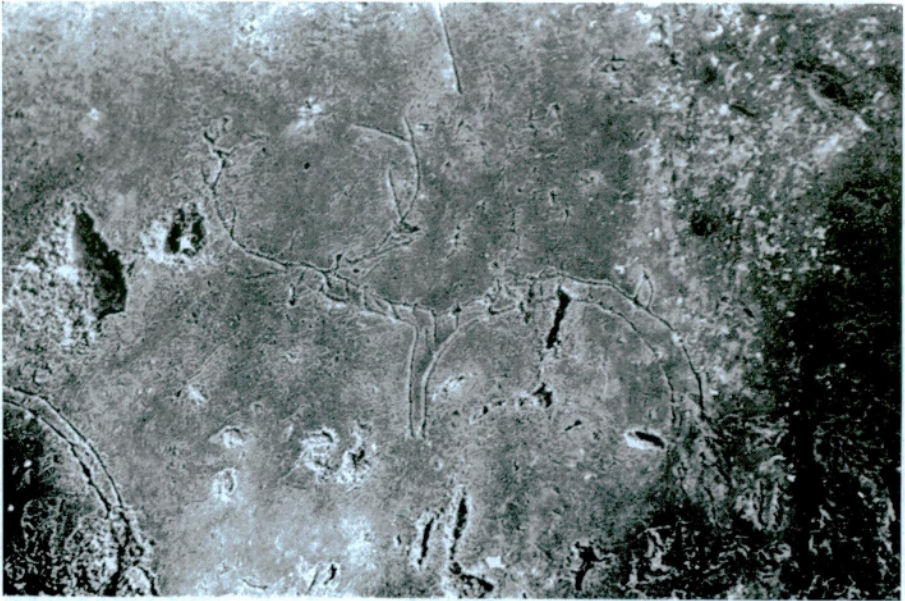

Resim 26 — Develi Adam Resmi

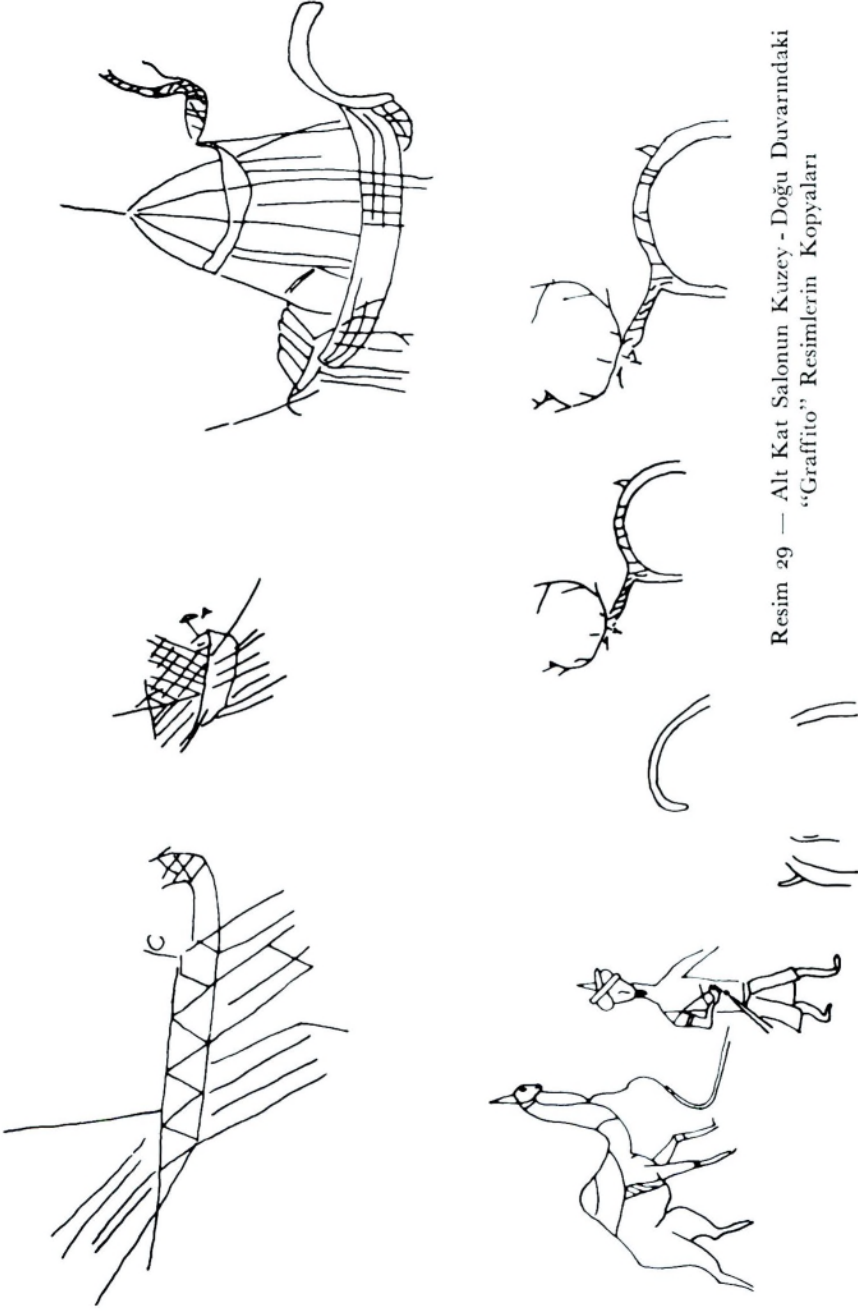
Y. Yavuz

Resim 27 — Dağ Keçisi ve Geyik Resimleri

Resim 28 — Resim 27'den Detay

Resim 29 — Alt Kat Salonun Kuzey - Dogu Duvarındaki
“Graffito” Resimlerin Kopyaları

BİRİNCİ KAT :**7 No.lu Mekân :**

Birinci katta merdivenin bittiği noktanın sağından 1.25 m. açıklıktaki bir kapı vasıtasıyla plan yönünden hemen hemen zemin katın aynı olan üst katın salonuna girilmektedir. Merdivenin solunda ise, kapı ile aynı ölçülere sahip bir pencere kuzey batı yönüne açılmaktadır.

Merdiven çıkışının tam karşısına rastlıyan 1.00 m. eninde ve 3.00 m. boyunda bir koridor zemin kattaki 5 no.lu mekânın düz damına geçit vermektedir. 0.65 m. genişliğinde duvar kalınlığı olan pencere ve kapının üstleri sivri beşik tonozlarla örtülü olup, bunlar koridorun ve merdivenin tonozlarıyla kesişip girişin tam üstünde ilginç bir çapraz tonoz meydana getirmektedirler (Res. 12). Sarıncın üzeri bugün otlarla kaplı olup, çevresi 0.75 m. kalınlığında ve 0.50 m. yüksekliğinde bir korkuluk duvarı ile çevrilmiştir. Evvelce büyük boy, blok taşlarla kaplı olduğu anlaşılan koridor ve giriş mekânının zemininde bugün sadece merdivenin önünde tek bir taş kalmıştır.

8 No.lu Mekân :

4. 15 × 8.65 m. boyutlarındaki üst kat salonuna kuzey batı yönünde bulunan 1.25 m. açıklığındaki kapıdan girilmektedir (Res. 13). Bu salonun güney batı duvarında, üzerleri sivri kemerli 1.05 m. eninde iki, nehre bakan güney doğu duvarında yine sivri kemerli 1.10 m. genişliğinde bir penceresi bulunmaktadır. Bu pencerenin kemerinin tam ortasında, çatıya açılan, tuğla ve taş ile örülmüş, bacaya benzeyen yuvarlak bir delik gözükmektedir (Res. 22). Güney batı pencerelerinden sağ taraftaki birincisi, alt katta bahçeye açılan kapının tam üzerine rastlamaktadır. Salonun üstü, alt kat salonunda olduğu gibi, yine sivri bir beşik tonozla örtülmüş, 0.65 m. eninde sivri bir kaburga kemeri salonu alt katta olduğu gibi ikiye bölmüştür. Duvarları ve tavanı sıvalı olan salonun güney doğu yönündeki ön kısmının döşemesi çökmüş vaziyettedir (Res. 14). Salonun arka kısmının döşemesi büyük boy mermer bloklarla yapılmıştır ve tam ortasında 1.00 m. × 1.00 m. ebadında bir havuz yeri göze çarpmaktadır. Havuz yerinin güney köşesinden başlayıp, güneye doğru salonu çaprazlamasına geçen ve kaburga kemeri güney batı duvarındaki başlangıç noktasının altında, duvar kenarında kaybolan, mermer yer döşemesine oyulmuş sığ bir su kanalı görülmektedir (Res. 16). Salonun girişe göre sol tarafındaki

kuzey doğu duvarında yine alt katta olduğu gibi iki geçit bulunmaktadır.

9 *No.lu Mekân :*

Üzeri sivri kemerli, 1.00 m. açıklığında ve 2.35 m. uzunluğundaki birinci geçit, alt kattaki küçük odanın üzerine rastlayan 2.70×4.95 m. boyutlarında, üzeri yine sivri beşik tonozla örtülü, kuzey doğu yönündeki kısa duvarında iç genişlikleri 0.70 m. lik iki mazgal penceresi bulunan oldukça karanlık bir odaya açılmaktadır. Geçidin bulunduğu duvarda 0.50 m. derinliğinde ve 0.60 m. genişliğinde bir nişi bulunan odanın tabanı bugün ince bir toprak tabakasıyla örtülüdür. Nişin içinde alt kata inen yan yana iki tane pişmiş topraktan künk görülmektedir ki, bunlar bu nişin zamanında çeşme olarak kullanılmış olması ihtimalini ortaya çıkarmaktadırlar. Odanın duvarları ve tavanı diğer mekânlarda olduğu gibi sıvalıdır.

10 *No.lu Mekân :*

Alt katın, doğu köşesinde bulunan 4 no.lu mekânın tam üzerine rastlayan 3.80×4.90 m. boyutlarındaki 10 no.lu mekâna üst kat salonunun ön kısmındaki 1.50 m. eninde, 2.10 m. uzunluğunda üstü tonozlu bir geçitten girilmektedir. Burasının 4.30 m. açıklığında 1.60 m. kalınlığında, iki sıra tuğladan örülmüş, sivri bir kemerle güneydoğuya ve dolayısıyla Sedre Çayına, 3.20 m. açıklığında, 1.60 m. kalınlığında yine çift kat tuğla ile örülmüş, bir sivri kemerle de kuzey doğuya, yani derinlemesine Sedre vadisine doğru yönlendirilmiş bir balkon olduğu anlaşılmaktadır (Res. 18-19). Üzeri tuğla ile örülmüş çapraz bir tonozla örtülü olan balkonun Sedre Çayı yönündeki kemerinin alttaki tuğla sırasının yarısı bugün dökülmüş vaziyettedir (Res. 20). Bilhassa kuzeydoğu yönünde derinlemesine vadiye ve arkadaki dağlara doğru nefis bir manzarası olan bu balkonun yer döşemesi, üst kat salonda olduğu gibi, büyük boy blok mermerlerden yapılmıştır. Bugün bir kısım taşları kaybolmuş olan bu döşemenin ortasında bir havuz yerinin bulunmuş olması ihtimal dahilindedir (Res. 18). Çünkü evvelce döşeme içinde gömülü olduğu belli olan pişmiş toprak künklerden yapılmış bir su yolu balkondan salona doğru gitmekte, geçitten geçtikten sonra salonun içinde sağa doğru kıvrılmakta ve daha sonra bugün yıkılmış olan döşeme içinde kaybolmaktadır. Ayrıca balkonun salon tarafındaki duvarının dibinde

salon yönünden gelen bir çift pişmiş topraktan künk daha görülmektedir. Balkonun evvelce sıvalı olduğu anlaşılan duvarlarında ve tavanında pek az sıva izi kalmıştır.

Zemin katta dışarıya açılan iki kapı ile, salondan merdiven sahanlığına açılan kapıdan başka hiçbir kapı veya pencere de söve görülmediği ve binanın ahşap aksamından hiçbir iz kalmadığı için, kapıların ve pencerelerin nasıl olduğu hakkında bir bilgi sahibi olamıyoruz.

Binada ocak, dolap nişi, v.b. elemanlar da görülmediği için, mutfak tuvalet v.s. gibi servis kısımlarının bina dışında halledilmiş ve bugün yıkılmış olduklarını kabul etmek gerekmektedir. Güneybatı yönündeki ufak bahçeyi çevreleyen bir kat yüksekliğindeki harap duvarlar kanımca bu tip servis binalarının varlığını işaretleyen kalıntılardır.

Moloz taş ile inşa edilmiş olan bu duvarlardan güneybatı yönünde kiriş yuvaları ile kemerli bir kapı görülmekte, kapının hemen sağında kiriş yuvalarının üst seviyesinde ise, sonradan örüldüğü belli olan bir pencere bulunmaktadır (Res. 6).

SONUÇ :

Bugün Demirtaş bucağı sakinleri tarafından da köşk diye anılan binanın hakikî fonksiyonu ve yapılış tarihini yaklaşık olarak tesbit edebilmek için Anadolu'da ayakta duran veya üzerinde kazı yapılan XIII., XIV. yüzyıl yapılarını incelemek, bunlar üzerinde yapılan yayınları elden geçirmek faydalı olur.

Ernst Diez, Türklerin fethettikleri ülkelerde hazır buldukları ev tiplerini ele alıp bunları geliştirerek kendi yaşantılarına uygun hale getirdiklerinden bahseder¹⁸.

Friedrich Sarre ise Türklerin şehirlerde yaşadıkları zamanlar kerpiçten evler, köşkler, saraylar kurduklarını, bunları korumak için de etraflarını surla çevirdiklerini, Grünwedel'e dayanarak, kullanılan kerpiç ölçülerinin 46 cm × 23 cm × 14 cm olduğunu Eski Türk saray tiplerinin çadır geleneğine uygun olarak yuvarlak şekilli,

¹⁸ O. Aslanapa, E. Diez, Türk Sanatı Tercümesi, İstanbul S - 176. Prof. Diez, bu kitabında Anadolu evlerinin oturma odalarının önündeki revaklı avluları ile eski "Tarma" evine ve menşinde kulevarî çıkıntı yapan yan katları arasındaki giriş holü ile "bit hilani" evine dayandığını, çok defa her iki planın bir evde birleşik olarak bulunduğunu belirtir.

buna mukabil sonradan gelişen tiplerin dikdörtgen olduğunu söyler¹⁹.

Sarre'nin Konya Köşkü isimli kitabının tercümanı Şahabeddin Uzluk da, tercümeyle eklediği son sözde Sarre'yi tasdik ettikten sonra, yapılarda kullanılan malzemenin buldukları ortamın şartlarına tabi olduğunu, ormanlık arazide ahşap, ova gibi düz yerlerde ise kerpiç, tuğla ve taş kullanıldığını, mühim binaların şehrin yüksek yerlerinde inşa edildiğini, saray binalarının planlarının doğrudan doğruya Sünnî Medreselerinin planlarından örnek alınarak yapıldığını, bu medreselerin de orta avlusunun üstü açık ve üstü kapalı olmak üzere iki tip halinde geliştiğini, üstü açık avlulu medrese tipinden esinlenerek yapılan sarayların muhtemelen yazlık köşkler, diğerlerinin ise kışlık saraylar olarak kullanıldığını bildirir²⁰.

Bugün Anadolu'da 13 ve 14. yüzyıllarda saray veya köşk olarak kullanılmış pek az bina zamanımıza kadar gelebilmiştir. Bunların en mühimleri; Ani'deki İslâm devri sarayı, Erkilet'teki Hızır İlyas Köşkü, Kayseri'deki Haydar Bey Köşkü, Alâaddin Keykubad'a ait Kayseri yakınlarındaki Keykubadiye Sarayı ile Beyşehir Gölü kıyısındaki Kubad Âbad sarayları, Konya Aksaray'ındaki Kılıç Arslan'a ait olması muhtemel olan köşk ile, Konya sarayının ufak bir kısmı ve daha evvel bahsedilmiş olan Alanya civarındaki köşklere. Bunların sadece Erkilet'teki Hızır İlyas Köşkü ile, Kayseri'deki Haydar Bey Köşkü çatı örtüsü hakkında bilgi verecek kadar sağlam vaziyettedirler. Diğerleri ise, etraflı kazı yapılmasını gerektirecek ölçüde harap olmuşlardır. Bu yüzden plan ve kullanış yönünden yukarıda belirtilen yapılardan biraz daha değişik özellikler gösteren Sedre kasrının incelenmesi kanımca XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu sivil mimarisi hakkında yeni bilgiler getireceği için önemlidir.

İ. H. Konyalı, Alanya civarındaki Hasbahçe, Güleşan ve Sedre kasrılarının Selçuk prensleri veyahut Alâiye beyleri tarafından yapıldığını söylemektedir. Antalya vilâyeti tarihini yazan S. Fikri Erten ise, binanın Osmanlı devrine ait bir yapı olduğunu, kitabının 3. bölümünde şu satırlarla izah ediyor:

“Kargacık Köyü üstünde ve takriben 800 metre irtifada, güçlkle çıkılır bir tepe üzerinde geniş bir kal'a harabesi görülmektedir ki kapısı cenup sathı mailindedir. Kapıdan girildiğinde cesim bir

¹⁹ S. Uzluk, F. Sarre, Konya Köşkü Tercümesi, Ankara 1967 S-80, 82.

²⁰ Op. Cit., S - 103, 104.

binanın üst tarafında sütunlu bir cadde ve pek çok ebniye ve su mahzenleri mevcuttur. Bu harabeye ait deniz kenarında birçok bina enkazı görülmektedir ki ufak bir dalgakıran bulunması dolayısıyla bilâhare harabedekiler buraya inip ve sıkı olarak birçok binalar yaptıkları anlaşılıyor.

Burası eski Syedre şehridir.

Harabenin şark cephesinde ve tepenin altında Sedre köyü bulunmaktadır.

Tepenin altında 12.45 metre tulünde ve 15.12 metre arzında 2 katlı eski bina görülmektedir ki tarzı inşasından Osmanlı devrine ait olduğu anlaşılıyor²¹.

Fikri Erten'in büyük bir inceleme ve karşılaştırma yapmadan verdiği bu kararı kabullenmek kanımca biraz güçtür. Binayı inşaat tekniği ve malzeme yönünden incelersek, Alanya ve civarındaki XIII. ve XIV. yüzyıl yapıları ile yakınlığı Osmanlı devri yapıları ile olan yakınlığından fazladır. Alanya içindeki Kızıl Kule ve Oba'daki medrese, Sedre'deki bina gibi duvarları devşirme taşla, üst yapıları ise büyük boyutlu tuğla ile inşa edilmiş yapılarıdır. Plan ve inşaat yönünden ise bina Gülefsan ve Buzağı avlusu köşklerine pek benzer.

Konyalı, Karamanoğullarından Bedrüddin Mahmut'un dedesi Yusuf Beye atfettiği Gülefsan kasrını tarif ederken bu iki katlı binanın 12.80 metre × 6.20 metre boyutlarında tamamen kesme taşdan yapılmış olduğunu, kapısının ve balkonunun, öndeki havuza baktığını, birinci katın sağında beşik örtülü geniş bir kısmın, solunda da daha küçük bir odanın bulunduğunu, bu kattan denize ve vadiye geniş pencereci bir balkonun açıldığını, kasrı ve teferruatını eskiden kalın bir duvarın çevrelediğini, bu duvarın batı tarafındaki mühim bir kısmı ile eski kapıcı odalarının ve kapısının hâlâ ayakta olduğunu belirtir²².

Aynı yazara göre Alanya'nın 6 km. doğusunda, Dim Çayı kenarındaki iki katlı Buzağı avlusu köşkü de plan itibariyle Gülefsan'daki kasra çok benzer. Doğu-batı yönünde inşa edilmiş olan 12 m. × 8 m. boyutlarındaki binanın duvarları Gülefsan kasrına nazaran daha kalındır. Üst katı yıkılmış olan kasrın kapısı kuzeye açılır. Sağda beşik örtülü uzun bir kısmı, solda ise yine beşik örtülü dar bir odası

²¹ S. Fikri Erten, Antalya Tarihi, İst. 1940 (3. kısım) S - 131.

²² İ. H. Konyalı, Alanya, İstanbul 1946, S - 355.

bulunan köşkün alt katından dışarıya mazgal şeklinde pencereler açılır. Üst katta da Dim Çayına ve Akdenize yönlendirilmiş balkonları bulunur²³.

İ. H. Konyalı'nın tariflerinden Alanya civarında yapılan XIII. ve XIV. yüzyıl köşklerinin Anadolu plâtosunda yapılanların aksine, balkonlar vasıtasıyla daha ziyade dışa dönük planlara sahip olduklarını anlıyor ve Sedre Çayı kenarındaki binanın da plan yönünden bu köşklere çok benzediğini müşahade edebiliyoruz. Kalın taş duvarlarla yapılmış bu iki katlı bina, Güleşan ve Buzağı avlusu köşklerinde olduğu gibi zemin katta sağda üzeri tonozlu uzun bir salon, solda yine tonozlu daha ufak bir oda ile çaya bakan bir eyvandan ibarettir ki aynı plan üst katta da tatbik edilmiştir.

Buna mukabil herhalde soğuk iklim bölgesinde bulunmasından dolayı Hızır İlyas ve Haydar Bey Köşkleri dışarıya daha ziyade ufak mazgal pencereleri ile bağlantılıdır ve odalar orta kısımlarında bulunan üstü kapalı avlulara açılırlar (Şekil 3-4). Orta Anadolu'da tatbik edilen bu plan anlayışını Beyşehir gölü kenarındaki Kubad Abad sarayında da görüyoruz (Şekil 5-6).

Kazıları halen devam etmekte olan, Alâaddin Keykubad'a ait bu saray kompleksinde meydana çıkarılan ve büyük ve küçük saraylar diye adlandırılan iki binada da odalar daha ziyade ortalarındaki üzerleri kapalı avlulara dönüktürler. Küçük sarayın dışa bakan pencereleri Sedre'deki binanın küçük odalarında olduğu gibi mazgal delikleri şeklindedirler. Büyük saray'da Oluş Arık tarafından zemini taş levhalarla döşeli büyük bir tören salonu²⁴ olarak nitelendirilen orta mekâna yönlendirilmiş iç eyvanın dışa bakan penceresi ise bu binanın dışarıya ile irtibat kuran yegâne önemli açıklığıdır. Selçuklu başkenti Konya dışında bir dinlenme, ve aynı zamanda devlet kışlağı Alanya-Antalya sahilleri ile başkent Konya arasında bir konaklama sarayı olarak inşa edilen Kubad Âbad sarayının yapılışı hakkında İbnî Bibi şu bilgiyi verir, "Sultan o zaman av emîri ve mimar olan Saadettin Köpek'e bu mevkide şenliği cennetin harmanı ile beraber, safası "Sedeir" ve 'Havernak' sarayını geride bırakan bir bina yükseltilmesini emretti²⁵". Kubad Âbad sarayının, Alanya-Anamur

²³ Op. Cit., S - 361. Bu köşk bugün tamamen yıkılmış durumdadır.

²⁴ O. Arık, Kubad Âbad Sarayı, Ön Asya Dergisi, Cilt 4. Sayı 38.

²⁵ Uzluk, Feridun Nafiz, İbn-i Bibi, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi Tercümesi. S - 135.

arasındaki kalelerin alınmasından takriben bir veya iki sene sonra yani 1229-1230 senelerinde yapılmış olduğunu, İbni Bibî tarihinden çıkartmamız mümkündür. Göl kıyısında bir dinlenme ve muhtemelen av sarayı olarak inşa edilmiş olan bu binaların Alanya civarındaki köşkların aksine daha içe dönük olmalarını, burada iklimin, Akdeniz sahillerine nazaran daha sert olmasına bağliyabiliriz. Buna rağmen, Orta Anadolu'daki Selçuklu Saraylarının tamamen içe dönük olmadıklarını, Kazvinî'nin Nüzhet-ül Kulüb isimli eserinden Konyalı'nın tercüme etmiş olduğu bir kısımdan anlıyoruz. Kazvinî'ye göre, Konya 5. iklimdedir. Sultan Kılıç Aslan burada yontma taştan bir Kal'a yaptırmıştır, ve kal'ada kendisinin oturması için büyük bir eyvan da yükseltmiştir. Konya Kal'asının, herbirinin üstünde kale gibi müstahkem köşklar bulunan 12 tâk kapısı vardır²⁶.

F. Sarre 1907'de yıkılmış olan Konya Sarayının son köşkü üzerinde yaptığı incelemelerde, bu köşkün müstakil bir bina olmayıp, "çoktan ortadan kalkmış bulunan ihata duvarlarının çıkıntı ile köşkeleri dik açılı 'Kaim-i zaviye' şeklindeki alt kısımlarının yekpare, yani doldurulmuş tuğla duvar halinde olduğunu" belirtir²⁷.

Bu tariften köşkün eski Konya iç surunun kulelerinden birinin üzerinde kurulmuş ve Kazvinî tarafından tarif edilen yapılardan biri olduğunu tahmin edebiliriz. Eyvan şeklinde büyük bir odadan ibaret olan köşkün 1311 tarihinde yazılmış olan Kazvinî'nin kitabında bahsi geçen Kılıç Aslan tarafından yaptırılmış eyvan olması da ihtimal dahilindedir. Böylece, Konya sarayının sur üzerinde balkon gibi inşa edilen eyvanlı köşküden Orta Anadolu'da da manzaraya hâkim yerlerde, dışa dönük eyvanları olan saraylar ve köşklar yapılmış olduğunu anlıyabiliyoruz.

Sedre'deki binanın da vadiye ve çaya dönük eyvanına ve üst balkonuna bakarak, bunun muhakkak konut olarak kullanılmış bir köşk veya kasır olduğuna karar vermek, kanımca doğru olur. Bugün binada üst kat salonunun nehre bakan penceresinin içinde görülen ve bacaya benzeyen deliğin haricinde hiçbir ocak ve baca yeri bulunmadığı için burasının sadece yazları dinlenmek veya civarda avlanmak için yapılmış olması pek muhtemeldir. Hattâ dış kapılarla iki katı ayıran merdiven sahanlığının kapısı haricindeki oda geçitlerinde

²⁶ İ. H. Konyalı, Karaman Tarihi, İstanbul 1967, S - 23.

²⁷ Ş. Uzluk, F. Sarre, Konya Köşkü Tercümesi, Ankara 1967 S. 4, 5.

kapı sövesi de bulunmadığı için, odalar arasındaki bağlantıların kapı olmadan sağlanmış olduğu da düşünülebilir. Binanın zemin katı ile Kubad Âbad sarayının orta mekânı arasında da ilginç bir benzerlik vardır. Oluş Arık tarafından taht yeri mahiyetinde, zemini tuğla döşeli bir yer olarak nitelendirilen ²⁸ tören salonu nihayetindeki içe dönük eyvan, orta mekândan bir basamak daha yüksekte bir seki şeklindedir (Şekil 5). Buna benzer bir durumu, Sedre'deki kasrın alt kat salonunun ön kısmının, bir basamakla yükseltilmesinden dolayı almış olduğu şekilde de görebiliyoruz. Bu ise, akla bu kasrın alt katının misafir kabulü için bir selâmlık şeklinde tertip edilmiş olması ihtimalini getirmektedir. Daha hususî yaşantıya ayrılmış olan üst kat irtibatı ise, merdiven sahanlığından alt kat salona açılan kapı vasıtası ile kesilmiş olabilir. Böylece güney batı yönünde planlanmış olması muhtemel olan müştemilât binalarından, bu yönde bahçeye açılan kapı vasıtasıyla birbirlerini rahatsız etmeden alt kata veya üst kata servis yapmak mümkün olabilmektedir.

Üst kat salonunun ve balkonunun ortalarında bulunan havuzlar, binaya civardaki bir kaynaktan veya çaydan su alınmış olduğunu göstermektedir²⁹. Bugün civarda yapılacak bir araştırma binaya gelen su yollarının ve kaynaklarının yerlerinin ortaya çıkartılması yönünden faydalı olabilir. Kasra bitişik su sarnıcının da her ihtimale karşı yağmur suyunu rezerv olarak saklamak için yapılmış olduğunu tahmin edebiliriz. Konyalı, Has Bahçedeki köşkü tarif ederken burada, kaynağın hemen yanında bulunan sarnıçların yağmur suyundan faydalanılarak doldurulduğunu ve bunların birer ihtiyat su haznesi olduğunu söyler³⁰.

²⁸ O. Arık, Kubad Âbad Sarayı, Ön Asya Dergisi, Cilt. 4, Sayı. 38.

²⁹ İslâm mimarisinde bilhassa İran ve Arap yarımadasında örnekleri pek çok görülen ve bugün Güneydoğu Anadolu'da ve Bursa, Malatya gibi suyu bol olan şehirlerdeki evlerde zamanımıza kadar gelmiş olan avlu içlerinde ve mühim odalarda kullanılan sığ havuzlara 13. ve 14. yüzyıl saray ve köşklerinden elimizde kalmış olanlarda pek rastlamıyoruz. Yalnız, Kubad Âbad sarayında büyük salon içine akar su alındığı Doç. Dr. Oluş Arık'ın aşağıdaki açıklamasından anlaşılmaktadır; "Civardaki dağlardan manzumeye su getirmek için kurulan su yolları da bu ilk kazı devresinde tesbit edilmiş; (Büyük Saray)'a giriş yeri ve avlunun bir köşesindeki ana taksimat yeri tesbit edilmiştir. Büyük salonun bir köşesinde su tesisatı sisteminin ince ve sağlam bir işçilikle yapılmış terracota (pişmiş toprak) kısımları yine in-situ olarak bulunmuştur (Doç. Dr. Oluş Arık, Kubad Âbad Sarayı - Ön Asya Dergisi - Cilt. 4, sayı 38.).

³⁰ İ. H. Konyalı, Alanya, İstanbul 1946, S - 339.

Böylece, bu bölgede akar suyun ve sarnıcın bir arada bulunmasının sadece Sedre kasrına ait bir özellik olmadığını anlıyoruz.

Planlama ve inşaat yönünden Gülefsan ve Buzağı avlusu köşkleri ile büyük yakınlık gösteren Sedre kasrının, bunlarla çağdaş olduğunu kabul etmek kanımca yanlış olmaz. Kitabesi olmayan kasrın, yapı tekniği ve inşaat malzemesinden dolayı da XIII veya XIV. yüzyıla ait bir bina olması ihtimali kuvvetlidir. Selçuklulardan ve Beyliklerden sonra bütün Anadoluyu ve İstanbulu ellerine geçirmiş olan Osmanlıların kendilerinden evvel yapılmış olan sivil mimarî örneklerinin planlarını, Bizans'tan öğrendikleri ile birleştirerek yeni tip saraylar inşa ettiklerini biliyoruz. XV. yüzyıl sivil yapılarının en mühimlerinden biri olan ve 1472 de İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan Çinili Köşk, iki tarafındaki dışa dönük eyvanlarına rağmen yine de daha ziyade üstü kapalı orta mekâna dönük, Selçuk devri Orta Anadolu saraylarını hatırlatan bir plana sahiptir (Şekil 7). Buna rağmen köşkün odaları ve orta salonu, büyük pencerelerle dışarıya ve manzaraya doğru açılmaktadır.

E. Diez'in korent nizamına çalan sütun başlıkları ve yuvarlak kemerlerle ilk bakışta yabancı bir tesir bıraktığını iddia ettiği,³¹ Topkapı Sarayında bugün hazine dairesi olan 2. Fatih Köşkü ise, odalar önündeki revaklı geçidi ve Boğaza ve Marmaraya hâkim pencereleri ile çok daha dışa dönük bir plan arz etmektedir ki, binanın kuzey-doğu köşesinde, ortasında fiskiyeli bir havuzu bulunan ve ikişer yuvarlak kemerle kuzeye ve doğuya açılan hayat, Sedre'deki Kasrın üst kat balkonuna plan yönünden şaşılacak derecede benzerdir (Şekil 8). Bu benzeriştenden de, Osmanlılardan evvel Anadolu'da yerleşen Türk kavimlerinin iklimin müsaait olduğu bölgelerde evlerini güzel manzaralı, suyu bol olan mevkilerde tabiata dönük olarak planladıkları ve bu anlayışın Osmanlılar devrinde de devam ettiği sonucunu çıkarabiliriz.

³¹ O. Aslanapa, E. Diez, Türk Sanatı Tercümesi, İstanbul, S-184.

CANDAR-OĞULLARI BEYLİĞİ (1439—1461)

Doç. Dr. YAŞAR YÜCEL

XIII. yüzyılın sonundan başlayarak XVI. yüzyılın başına kadar gelen bir süre içinde Anadolu'nun tarihî çehresini karakterize etmiş Anadolu Beyliklerinden biri olan, Candar-Oğulları hakkında, siyasi, iktisadî, kültürel ve etnik durumunu belirtmek amacıyla mühtelif makaleler neşretmişik¹. Bu tetkikimizde, Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in halefleri II. İbrahim Bey, İsmail Bey, Kızıl Ahmet Bey devirleri ve Beyliğin yıkılışına sebep olan hadiseler üzerinde durulacaktır.

II. İbrahim Bey

1439 - 1443

İsfendiyar Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu İbrahim Bey geçti (1439). Cami'ud-üvel'in bir kaydına göre² : İsfendiyar Bey daha sağlığında ölümünden sonra çıkması muhtemel iktidar buhranını önlemek istemiş, oğulları Hızır ve Murad Beylere beylik topraklarından bir parçasını ikta ederek onların büyük evlâd II. İbrahim Bey'e itaatlerini vasiyet etmiştir. İbrahim'in, adına telif edilmiş Cevahirü'l-esdâf isimli tefsirin mukaddimesindeki ve oğlu İsmail Bey'in H. 861/1457 M. tarihli Kastamonu'daki külliyesiyle³ alâkalı vakfiyesi ile yine bu külliyesine ilâve olarak yaptığı vakıflarla ilgili H. 865/1461 M. tarihli vakfiyesindeki kayıtlardan Taceddin ünvanını kullandığı anlaşılmaktadır.

¹ Yaşar Yücel, Kastamonu'nun ilk fethine kadar Osmanlı-Candar münasebetleri (1361-1392). TAD I/1 (1963), Candar-oğlu Çelebi İsfandiyar Bey (1392-1439). TAD II/2-3 (1964), Çoban-Oğulları Beyliği. AÜDTCFD XXIII/1-2 (1966).

² Krş. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, Ankara 1969, s. 131-132.

³ Bk. H. 861 Rebiyülevvel/Ocak 1457 M. tarihli Vakfiyesi, Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 225. Yine H. 865 Şaban/Mayıs 1461 M. tarihli vakfiye, Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 228. Cevahirü'l-Esdâf isimli Kur'anı Kerim tefsiri için bk. Yaşar Yücel, TAD II/2-3 (1964) s. 158 not 5 :

« اما بعد چون سلطان اعظم و پادشاه معظم مالک رقاب الامم مولی ملوک العرب و العجم سلطان ابن سلطان ابو الفتح اسفندیار بن بایزید خان اشارت قلدی سلطان زاده اعظم صاحب السیف و القلم حلوا الوفا فی اقطار العالم تاج الدولة و الدین ابراهیم بك چلبی ایچون »

Dört yıl kadar saltanat sürmüş olan İbrahim Bey'in devrine ait olaylara dair araştırmalarımız sırasında hiçbir kayda rastlayamadık. Yalnız Osmanlı padişahı II. Murad'ın kayınpederi ve eniştesi olan İbrahim Bey'in⁴ tahta geçmesi neticesinde Beyliğin iç ve dış siyasetinde radikal bir değişiklik vukubulmadığı barışçı ve ahidlere sadık bir politika güdüldüğü anlaşılmaktadır. H. 847/1443 M. tarihli mezar kitabesine göre⁵ Sinop'ta ölmüş olan İbrahim Bey'in kendi adına basılmış gümüş sikkesi de mevcuttur⁶. II. İbrahim Bey, babası Çelebi İsfendiyar Bey emriyle adına telif edilmiş Cevahiru'l-esdâf ismindeki tefsir mukaddimesinde Sahibu's-seyf ve'l-kalem⁷ olarak anılmaktadır. Bu ünvanın nâdir olmakla beraber bu devirdeki diğer Anadolu Beyleri için de kullanıldığı görülmektedir.

⁴ Bu evlenmeler için bk. Y. Yücel, T A D II/2-3 (1964) s. 171.

⁵ Bu tarihli mezar kitabesinin metni için bk. makale Kitabeler bölümü.

⁶ Bk. tavsifi için makale Paralar bölümü. Candar-oğlu Kasım Bey'den başka II. İbrahim Bey'in de Mahmut adındaki oğlu Osmanlı hizmetine girmiş ve kendisine Fatih tarafından Edirne'de mülklük verilmiştir. Bu hususta Başvekâlet arş. H. 890 tarihli tapu defterinde (nr. 20, Vr. 37) şu kayıt vardır : ملك محمود بك بن ابراهيم بك بن اسفنديار حاليا پادشاهم سلطان بايزيد خان هموم عنایت و عموم حمايت نظرين ايدوب اشبو موسى بکلو نام کوي هبه و تمليك ايدوب لواحقيله و توابعيله باغشليوب اله حکم عالم اراي صدقه اولنش شمدي ملکيت ازره مزبور محمود بك تصرفنده در.

قریه موسی بکلو خانه مجرد حاصل

4417 11 24

Mahmut Bey'in mülkünü bu köyde yaptırdığı zaviyeye vakfetmiş olduğu H. 891 tarihli vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 153. Yine buna ait Başvekâlet arş. H. 935 tarihli tapu defterinde (nr. 370, s. 15) şu kayıt vardır: Krş. M. Tayyib Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livâsı. İst., 1952, s. 328-329 ملك محمود بك اسفنديارى سابقاً اشبو موسى بکلو نام قريه مرحوم سلطان محمد مزبور محمود بکه حدودى سنوريه اشکونجى اشرفچنکلك طريقيه و يروب تصرف ايدرمش. بعده مرحوم سلطان بايزيد خان قريه مزبوره هبه و تمليك ايدوب اله حکم صدقه بيورمش محمود بك داخى مذکور قريه بنا اتدوكى زاويه سنه وقف ايلمش قريه . موسى بکلو وقف زاويه مزبوره تابع ادرنه بو قريه سربست اولوب نيابتته و يوه سنه نائب و يوهجى دخل آتميه ديوم ملك نامه خاقانى ارزاني قلنمش .

خانه	ملم	مجرد	کبر	حاصل
30	3	3	3	3783

⁷ Eser hk. bk. not 3. Sözü edilen ünvan için bk. Adnan Erzi, Ahmet Ateş, Burdur - Antalya ve havalisi kütüphanelerinde bulunan türkçe, arapça ve farsça bazı mühim eserler Belleten 49 (1949) S. 164 - 166.

Bu ünvanın Mısır Memlûki sultanlarının literatüründe de yer aldığı malûmdur. Bu husustaki bibliyografya için bk. F. Taeschner, Beitrage zur fruhosmanischen Epigraphik und Archäologie. Der Islam, Bd. 20, Heft 2, 1931, s. 161, not 3.

İsmail Bey**1443 — 1461**

Babası II. İbrahim Bey'in ölümünden (1443) sonra Beylik tahtına en büyük oğlu İsmail Bey geçmişti⁸. Onun, H. 861 Rebû'l-evvel/Ocak 1457 M. tarihli Kastamonu'daki külliye ile alâkalı vakfiyesinde mevcut bulunan kayıttan, Kemâleddin ünvanını kullandığı anlaşılmaktadır⁹. Zamanında vukua gelen iç hâdiselerin ehemmiyetlisi babasının ölümünden sonra baş gösteren iktidar buhranı oldu. Saltanatının ilk yıllarında, Beyliğin tahtına yerleşmek ve devletin birliğini muhafaza etmek için kardeşi Kızıl Ahmed Bey'le uğraşmak zorunda kaldı¹⁰. Babasına halef olmak isteyen Kızıl Ahmed'in davranışları bir iç savaşın çıkmasına yol açacak gibi görünüyordu. Gerçekte de Kızıl Ahmed Osmanlılara baş vurarak yardım istemişti. Fakat Osmanlılar ona Beyliğe geçmek için yardım etmeği reddederek sadece Bolu sancağını vermekle yetindiler¹¹.

Dahilî buhranın bu şekilde hallinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı tahtına ilk (1444 Ağustos) cülûsuna¹² kadar geçen müddet içinde İsmail Bey eski dostluğu bozacak herhangi bir harekette bulunmamıştır. Bu hususa dair Cyriacus'un, arkadaşı A. Giustiniani Banca'ya Edirne'den gönderdiği 22 Mayıs 1444 tarihli mektuptaki¹³ bilgiler ilgi çekicidir. Mektubunda Cyriacus, 22 Mayıs'ta Edirne'de yapılan kabul resminde elçilerle II. Murad'ın huzuruna çıktığında, Candar-oğlu İsmail Bey'in elçileri tarafından getirilen kıymetli hediyelerin Padişaha takdim edildiğini görmüştür.

⁸ Candar-oğlu İsmail Bey 1419 yılı Haziranında doğmuştu. Bk. Menakib-ı Şeyh Bedreddin. Babinger nşr., s. 79.

⁹ Kemaleddin ünvanını kullandığı hk. bk. H. 861 tarihli vakfiye, Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 225-227.

¹⁰ Tevârih-i Âl-i Osman, İst. Üniv. ktp. T. yazmalar nr. 2438, Vr. 132 a; Kemal Paşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter (tıpkı basım) yayınlıyan : Şerafettin Turan, Ankara 1954, s. 191; Hoca Sa'dü'd-din, Tac'ü't-tevârih. İstanbul 1280 nşr., I, s. 473.

¹¹ Kemal Paşa-zâde, s. 191.

¹² Bu meseleler için bk. Fr. Babinger, Von Amurath zu Amurath. Oriens III, nr. 2 (1950) s. 235-238; krş. Halil İnalçık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar. Ankara 1954, S. 62-63.

¹³ Bk. Halecki, The Crusade of Varna, a discussion of controversial problems. Newyork 1943, s. 86, vesika 3.

Ayrıca, elimizdeki 1443 tarihli bir Venedik vesikasına göre de, Trabzon'a gitmekte olan bir Venedik kalyonuna Sinop'ta elkonulmuş, Venedikli yolcular gemiyi terke mecbur edilerek eşyalarına elkonulduğu halde Cenevizli yolculara hiçbir şey yapılmamıştı¹⁴. Bu olay da bize, bu tarihlerde Osmanlı dostu Cenevizlilere karşı¹⁵ iyi muamelede bulunarak Osmanlılarla mevcut dostluğun bozulmaması hususunda Candar-oğlu'nda hâkim olan düşüncüyü göstermektedir. Aynı vesikanın tahlilinden çıkarılacak ikinci netice de, bu sıralarda Sinop'taki Venedik kolonisi ile münasebetlerin iyi olmadığıdır. Nitekim 1444 tarihli ikinci bir vesikada, münasebetlerin düzelmesini temin için Angelo de Cà Pesaro adlı bir Venedik elçisinin Candar-oğlu İsmail Bey'in nezdine gönderildiğine işaret edilmektedir¹⁶. Görülüyor ki Candar-oğlu İsmail Bey bu tarihlerde Osmanlılarla olan iyi münasebetleri devam ettirme yolunda azamî derecede ihtiyatlı bir barış politikası takip etmiştir.

Fakat ilk cülûsunda¹⁷ Sultan Mehmed ve etrafındakilerin, II. Murad zamanındaki ihtiyatlı ve barışçı dış politikaya mukabil taarruzkâr siyasetleri yer almıştır. Bu hususa dair, Ruhî'yi takip eden Heşt Behişt'te dikkate değer bilgi verilmektedir¹⁸. Bu kaynak-taki ilginç kayıta, "Sultan II. Mehmed'in Müslüman ve Hıristiyan hükümdarlara ve Osmanlı tâbiyetini kabul etmiş olanlara taarruz ettiği, Kastamonu hâkimi İsmail Bey'e Karaman-oğlu ve diğer komşu hükümdarlara kendi hizmetkârları gibi davrandığı, bu hükümdarların onun kötü muamelelerinden şikâyetçi oldukları ve durumu bildirmek üzere Manisa'da bulunan İshak Paşa'ya başvurdukları, gönderdikleri elçilerle II. Murad'dan oğluna bu gibi taarruzkâr hareketlerden kaçınması için nasihatta bulunmasını arzuladıkları ve II. Murad'ın da oğlunu ve uygunsuz hareketlerde bulunan bütün vezir ve memurları azarladığı, bu suretle arada muhalefet ve düşmanlığı yatıştırdığı, bundan sonra II. Mehmed'in onlara karşı iyi

¹⁴ Thirient, F. III (1961) nr. 2614.

¹⁵ II. Murad devrinde Cenevizle olan bu dostane münasebetler için, krş. Babinger, Von Amurath, s. 252, not 102.

¹⁶ Thiriet, F. III, nr. 2658.

¹⁷ Krş. Osman Turan, Tarihî Takvimler. Ankara 1954, s. 42.

¹⁸ Heşt Behişt'deki bu malûmat Prof. Halil İnalcık tarafından görülerek "Fatih Devri üzerinde tetkikler ve vesikalar. Ankara 1954" adlı esere alınmıştır. Krş. Ruhî (Bizdeki fotokopi).

bir tarzda muameleye başladığı" yazılmaktadır. Burada birçok noktaların umumî ifadeler içinde belirsiz bırakılmasına rağmen şu neticeyi çıkartabiliriz: Fatih Sultan Mehmed'in taarruzkâr siyasetine karşı tedbir alan diğer hükümdarlar gibi Candar-oğlu İsmail Bey de, tehlike karşısında eski dostu II. Murad'a başvurmak lüzumunu duymuş ve eski durumu iadeye muvaffak olmuştur. Böylece ilk cülusunda iki sene kadar Osmanlı tahtını işgal eden Fatih Sultan Mehmed'in tahttan uzaklaştırılarak eski Sultan'ın tekrar idareyi ele almasından ölümüne (1451) kadar geçen devrede¹⁹, Candar-oğulları-Osmanlı münasebetleri dostça devam etmiştir. H. 854/1450 M. yılı kışında²⁰ Edirne'de Fatih Sultan Mehmed'in Dulkadir-oğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun'la izdivacı dolayısı ile yapılan muhteşem düğüne davet edilmiş beyler arasında Candar-oğlu İsmail Bey'in de bulunduğu görülmektedir²¹. Yine elimizdeki kaynaklara göre İsmail Bey, Edirne'de ikinci defa Osmanlı tahtına çıkan II. Mehmed'in, müstakbel bir rakibi bertaraf etmek düşüncesiyle, Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in oğlu İbrahim Bey'in²² kızından doğmuş olan üvey kardeşi Küçük Ahmed'i öldürmesine ve annesine fena muamele yapmasına rağmen²³ yine de dostluğu bozucu hiçbir teşebbüste bulunmamıştır.

II. Mehmed tahta (16 Muharrem H. 855/18 Şubat 1451 M.) çıkar çıkmaz Osmanlı devleti hudutları içinde tehlikeler başgöstermiştir. Karaman-oğlu İbrahim Bey hemen harekete geçerek II. Murad tarafından gaspedilmiş olarak kabul ettiği yerleri geri al-

¹⁹ Bu meseleler için bk. Fr. Babinger, Von Amurath. Oriens, III, nr. 2 (1950); Halil İnalcık, Fatih Devri. Ankara 1954.

²⁰ Babinger bu husustaki tetkikinde 1449 baharını kabul ediyor. Enveri, Düsturname (M. Halil Yinanç nşr.), s. 93 de düğün tarihi H. 854 yılının Şevval, Zil'kâde olduğunu kaydediyor ki bu kayıt, Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Die alt-osmanischen anonymen Chroniken. In Text und Übersetzung herausgegeben von Dr. Friedrich Geise. I. Text und Variantenverzeichnis. Breslau 1922, s. 73, Dukas, V. Mırmıroğlu terc. Bizans Tarihi. İstanbul 1956, s. 136-7 uyar.

²¹ Bk. Fr. Babinger, Mehmed's, II. Heirat mit Sitt-schatun. Der Islam, 29, 1949, s. 217 v.d.

²² Bu evlenme için bk. not. 4.

²³ Kemal Paşa-zâde, s. 9; Âlî, Nûr-i Osmaniye ktp. nr. 3407, Vr. 94 a da şehzadenin adını Hasan diye kaydeder; Dukas, s. 140. Ayrıca bk. F. Babinger, Ein Freibrief Mehmeds II., des Eroberers, für das Kloster Hagia Sofia zu Saloniki, Eigentum der Sultanin Mara, Byzant. Zeitschrift, XLIV (1951) s. II, not 3.

mıştır; gönderdiği “müddeiler” Batı Anadolu’da, faaliyete geçmişlerdir²⁴. Buna mukabil Candar-oğlu İsmail Bey barışı bozucu hiçbir teşebbüste bulunmadı. Hattâ Anadolu’da endişe uyandıran bu durum ortadan kalktıktan sonra²⁵ İstanbul muhasarası için girişilen hazırlıklar meyanında Sultanın istediği yardımı da gönderdi²⁶. Bilâhara da İstanbul’a karşı 1452 kışında girişilen ilk muhasemat sırasında Candar-oğlu İsmail Bey’in kuvvetleri İstanbul’u abluka altına almışlardı²⁷. Ducas’ta ayrıca bu ablukaya iştirak eden Candar-oğlu damat Kaya Bey²⁸ ve kuvvetlerinden bahsedilmektedir²⁹.

Tarihçilerin şimdiye kadar dikkatini çekmemiş olan bu mühim kayıta adigeçen kimsenin Osmanlı hizmetini kabul eden Çankırı sancak-beyi Candar-oğlu Kasım Bey’in oğlu olduğunu bunun H. 876 tarihli vakfiyesinden tespit etmiş bulunuyoruz³⁰. Bilâhara kendisine Fatih tarafından – herhalde bu muhasaradaki yardımlarına karşılık – Rumeli’de Malkara’da bir miktar tımar verilmiş olduğu aynı vakfiyeden anlaşılmaktadır³¹. Esas muhasaranın devamı

²⁴ Neşri, Kitâb-ı Cihân-nümâ. Faik Reşit Unat- M. Altay Köymen nrş. Ankara 1949, II, s. 682-684; Oruç, Tevârih-i Âl-i Osman. Babinger nrş. Hannover 1925, s. 64; Tacü’t-tevârih, I, s. 415; Heşt Behişt, Nûr-ı Osmaniye ktp. nr. 3029, Vr. 391 a; Dukas, s. 142.

²⁵ Bu olayların izahı için bk. Halil İnalçık, Fatih Devri, s. 114 v.d.

²⁶ Dukas, s. 148.

²⁷ Krş. Jorga, GOR, II, s. 18; Neşri’de bu ilk ablukaya iştirak eden kuvvetler arasında Akçayoğlu Mehmet Bey kumandasında Karesi kuvvetlerinden de bahsedilmektedir (II, s. 688).

²⁸ Bu hususta tek kaynak Oruç, (s. 52) da II. Murad İsfendiyaroğlu Kaya Bey’e kızını verdi der ve tarih olarak ta H. 844/1440-41 M. gösterir ki bu Dukas, (s. 147) deki damat Kaya Bey kaydı ile tam bir uygunluk arzeder.

²⁹ Dukas, s. 149.

³⁰ Kaya Bey’in Malkara’da inşa ettirdiği imaret ile alâkalı H. 876/1471-72 M. tarihli vakfiyesi, Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 125.

³¹ Kaya Bey’in H. 876/1471-72 M. tarihli vakfiyesindeki Malkara’da inşa ettirdiği imaret ile alâkalı vakıflarına ait Başvekâlet arş. (nr. 12, s. 262) tapu defterinde şu kayıt vardır : وقف عمارت مرحوم قيا بك ولد قاسم بك ابن المرحوم اسفنديار بك طاب ثراها كارويان سراى در نفس ميغالقره حمام محروسه بروسه ياننده عن اسباب عن چفتلك عن دكان قصاب بيش دكانيله جوارنده يدى دكان دمرزلرده برکوى رسم ٦٠٠ حاصل ٥٠٠ حاصل ٣٠٠ حاصل ٦٠٠ حاصل ١٨٠ جيلوسندن غير حاصل ٥٠٠ نقد آقچه از معامله فى سنه بو ذکر اولان محصللات وقف نامهلرى موجبنچه عمارتوك مصالحنه صرف اولنور .

(Krş. T. Gökbilgin, adı geçen eser, s. 330).

müddetince harp sahasında bulunduğu batı kaynaklarının verdikleri bilgilerden çıkarılan Candar-oğlu İsmail Bey, 27 Mayıs 1453 günü girişilecek kat'î hücum arefesinde³², Chalkokondyles'in yazdığına göre, II. Mehmed tarafından, şehrin yağma edilmesine mahal kalmaması amacıyla teslim teklifinde bulunmak üzere, İmparatorun yanına gönderilmiştir³³.

Fakat İstanbul'un fethi gibi büyük bir başarıdan sonra Fatih Sultan Mehmed, Anadolu'da Çelebi Mehmed ve II. Murad zamanlarındaki uzlaşma politikası yerine tâbi beylikler sistemine son vererek doğrudan doğruya ilhak prensibini siyasetinin esası kabul etmiş³⁴, bu yüzden de iki siyasî teşekkül arasındaki münasebetlerde tekrar bir gerginlik havası husule gelmişti.

Tâ kuruluş devrinden beri Osmanlılara karşı hasmane bir siyaset güden Candar-oğulları, muhtelif askerî ve siyasî teşebbüsleri ile Osmanlı devleti için çeşitli zamanlarda Anadolu'da büyük bir tehlike teşkil etmişti. Bunu yakından bilen Fatih'in, Candar-oğullarının Osmanlı devletine karşı zaman zaman güttükleri hasmane siyasetten sarfınazar, sahip oldukları toprakların taşıdığı coğrafî önem bu bölge ile ilgilenmesi için yeter bir sebep teşkil ediyordu. Bilhassa "Bursa-Tebriz" kuzey ipek yolu üzerinde bulunan Candar-oğulları ülkesini ele geçirmek ve bu bölgede başka devletlerin nüfuz tesis etmelerine engel olmak, hem kuzey Anadolu'ya müteveccih fütuhât plânları olan, hem de batıda meşgulken arkasını emniyet altına alması gereken Fatih Sultan Mehmed için zarurî idi.

Candar-oğlu İsmail Bey, bunu gayet iyi anlamış olacak ki, Beyliğini herhangi bir Osmanlı saldırısına karşı korumak için kendisine hâmi temin etme yolunda batı Hıristiyan âlemiyle temasa geçmiş olduğu görülmektedir. Bu sıralarda Trabzon İmparatoru David de, gittikçe büyüyen Osmanlı tehlikesi karşısında, doğu ve batıdaki Osmanlı düşmanlarının harekete geçmesini temin etmek

³² Krş. Tursun Bey, Tarih-i Ebû'l Feth. TOEM ilâvesi, İst. 1330, s. 42; Tâci Beyzâde Cafer Çelebi, Mahrûsa-i İstanbul Fetihnamesi. TOEM ilâvesi, 1333, s. 17, 19; Dukas, s. 171; Chalcocondyles, I. Bekker neşri, s. 390; Phrantzes, Mırmıroğlu trc. T.T.K.da gayri matbu, s. 270.

³³ Chalkokondyles, s. 390-391; teslim teklifi hk. geniş tafsilât için keza bk. Dukas, s. 171-172.

³⁴ Halil İnalcık, Ottoman methods of conquest. *Studia Islamica* 1954, II, s. 103 v.d.

gayretinde idi. Kaderini ancak Haçlı müdahalesine bağlı gördüğü için de, yine doğu ve batı saraylarında ısrarlı bir faaliyet gösteriyordu. Trabzon İmparatorunun bu teşebbüsleri sayesinde İsmail Bey'in de Batı ile bağlar kurmak imkânını bulduğuna dair batı kaynaklarında deliller mevcuttur³⁵ : Kalo Ioannes, Akkoyunlu - Trabzon ittifakının gerçekleştirilmesinden az sonra ölmüş³⁶ ve 1458 de yerine geçen yeni İmparator David daha geniş ölçüde ittifak teşebbüslerine girişmişti. David'in Osmanlı istilâsından korkan bütün Doğu Beyleri ile anlaşığı, hattâ bunlarla beraber Osmanlılara karşı yapılacak mücadelenin lideri durumuna geçtiği ileri sürülür.³⁷ David'in Burgondia Dükası Philippe'e yazdığı 22 Nisan 1459 tarihli mektup bu hususta delil olarak gösterilir. Ancak çok bozuk kopyaları ele geçmiş olan bu mektupta³⁸ David, Osmanlılara karşı çarpışmağa hazır olan müttefiklerini saymakta ve çıkarabilecekleri kuvvetleri bildirmektedir. Bunların başında "Rex Persarum" (Pers kralı) diye anılan "Georgius" gelmektedir. Fallmerayer³⁹ ve daha sonraki tarihçiler 60.000 kişilik bir kuvvet çıkarabileceği bildirilen "Georgius"u, İmeret'i kralı olarak kabul etmişlerdir. Fakat bu sırada İmeret'i kralının II. Bagrati olduğu kat'î bir şekilde bilindiğine göre⁴⁰ "Georgius" ile Khartli kralı VIII. Giorgi'nin kastedildiği anlaşılıyor⁴¹. Sonra, 20.000 kişilik bir ordu ile Samçe Atabeği II. Kvarkvare⁴², 30.000 kişilik ordu ile de "Rex Mirig-

³⁵ Trabzon Rum İmparatorluğunun durumu hk. bk. Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*. München 1827.

³⁶ Fallmerayer, s. 261; W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt*, terc. Tevfik Bıyıkhoğlu, Ankara 1948, s. 29.

³⁷ Meselâ Fallmerayer, s. 262 v.d.; W. Hinz, *Uzun Hasan*, s. 30 v.d.; Fr. Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine zeit. Weltensürmer einer Zeitenwende*. Münchene 1953, s. 198 v.d.

³⁸ Aeneas Sylvius (II. Pius) un muhtelif eserlerinde ve L. Waddingus'ta (*Annales Minorum seu Trium Ordinum a.s. Francisco Institorum*. XIII, Roma 1735, s. 153) yer alan bu mektup Fallmerayer tarafından da iktibas edilmiştir (s. 264 v.d.).

³⁹ s. 266.

⁴⁰ Brosset, *Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'au XIX e siècle*, traduite du géorgien. II, I (St. Petersburg), s. 12, 49; ayrıca bk. W. Hinz, *Uzun Hasan*, s. 119-120.

⁴¹ Bu kral hakkında bk. W. Hinz, *Uzun Hasan*, s. 120.

⁴² Fr. Babinger *Mehmed der Eroberer*, s. 197.

reliae" (= Mingreliae), yani Mingreli kralı Dadian Liparit-i zikredilmektedir. Fakat 10.000 kişilik kuvveti olduğundan bahsedilen "Küçük Ermenistan hâkimi Dardebech" (Dardebech dominus Armeniae minoris) ile kimin kastedilmiş olduğu anlaşılamıyor⁴³. Bunlardan sonra, mektubun başında hususî bir şekilde mevzu-ı bahs edilen Hasan Bey'in 50.000 kişilik bir kuvvet çıkarabileceği ayrıca "asmail berch filius disphendiarii" diye yazılan Candar-oğlu İsmail Bey ile Karaman hâkiminin de Fatih Sultan Mehmed'e karşı yapılacak savaşa büyük kuvvetlerle katılacakları bildiriliyor. Bütün bu hükümdarların, - genel olarak kabul edildiği gibi - David'in teşebbüsü ile bir araya geldikleri ve Osmanlılara karşı birlikte mücadeleye hazırlandıkları doğru görülmemektedir. Sözü geçen mektupta, çıkaracağı kuvvetlerin miktarı 20.000 kişi ile 30 gemi olarak bildirilen David'in, bu rakamların doğru olduğu kabul edilse bile, yine müttefiklere nazaran çok zayıf bir durumda bulunduğu muhakkaktır. Bu duruma göre kendisine her bakımdan üstün kuvvette olan devletleri sevk ve idaresi altında toplayabilmesi ihtimali zayıftır. O halde bu mektup ne gibi bir tarihî vâkıayı ifade etmektedir? sorusuna kat'î bir cevap vermek mümkün değildir. Bununla beraber Candar-oğulları Beyliği yönünden şu ihtimal üzerinde durulabilir :

Mektup'ta zikredilen Candar-oğlu'nun her an Osmanlı istilâsından korktuğu ve bu istilâyı önlemek için kendisine Anadolu'nun içinden ve dışından müttefikler aradığı yukarıda belirtilmişti. Şimdi de, her halde, bu Türk beyi, Uzun Hasan vasıtasıyla Trabzon-Rum İmparatorluğu ile temasa geçmiş ve David'in bayrağı altında toplanacağı değil, tıpkı Uzun Hasan gibi, Batılı müttefikler kazanmak hususunda Komnenos hânedanı âzalarının Hıristiyan âleminde göreceği alâkadan faydalanmayı düşünmüştür.

Bu arada, mubalâğa edilmekle beraber, Minorit rahibi Bolognalı Ludovico'nun faaliyetinin de oldukça mühim bir rol oynadığı muhakkaktır. Papa V. Nikolaus ve III. Calixtus tarafından evvelce doğru ülkelere ve bu arada İran ve Gürcistan'a gönderilmiş olan Ludovico, Roma'da Fatih Sultan Mehmed'e karşı Haçlı Seferleri

⁴³ Fallmerayer, bunu Kilikya Ermeni kralı zannetmekle büyük bir hataya düşüyor. O sırada Kilikya Ermeni krallığı çoktan tarihe karışmış bulunuyordu (Bk. E. Dulaurier, Etude sur l'organisation politique, religieuse et administrative du Royaume de la Petite Arménie. Journal Asiatique, 5 sér. XVIII, 1861, s. 295 v.d.).

tertibî için uğraşıldığı bir sırada⁴⁴, Doğuyu çok iyi tanıyan mühim bir şahsiyet olarak hürmet ve itibar görüyordu⁴⁵. II. Pius da papalığa seçilişinden (19 Ağustos 1458) az sonra onu tekrar Doğuya gönderdi. Papadan 4 Ekim 1458 tarihli "Creditiv" alarak yola çıkan Ludovico, bilhassa Gürcistan'da faaliyette bulunarak girişilecek haçlı teşebbüsü için doğulu müttetikler aradı. 1460 yılında Ludovico'nun, David'in Burgondia dükü Philipp'e yazdığı mektupta adları geçen hükümdarların elçileriyle beraber Roma'ya dönmesi, bu çalışmalarının neticesiz kalmadığını göstermektedir. Bilhassa Gürcistan'da büyük itibar gören Ludovico'nun Doğulu hükümdarlarla Batı arasında teması sağladığı görülüyor⁴⁶. Netice itibariyle denilebilir ki David, Fatih Sultan Mehmed'e karşı büyük bir "Doğu devletleri ittifakı"nın kurucusu ve lideri olmamış sadece Ludovico'nun faaliyetine yardımcı durumuna geçerek, Osmanlılardan korkan Müslüman-Türk hükümdarları ile Hıristiyanlar arasında mutavassıt rolü oynamıştır.

İşte böylece Candar-oğlu İsmail Bey ilk defa Trabzon'un aracılığı ile Batı-Hıristiyan dünyası ile temasa geçmiştir. 1460 yılında Roma'ya gelen Doğu elçileri arasında⁴⁷ İsmail Bey'in de adı zikredilmeyen bir elçisinin bulunduğu görülmektedir.

Ludovico'nun rehberliği altında, Tuna üzerinden geçerek Macaristan yolu ile evvelâ Venedik'e gelen elçiler, burada çok iyi karşılandılar. Hemen yollarına devam ederek Roma'ya vardılar. Papa'nın huzuruna çıkan bu elçiler⁴⁸, -şüphesiz kolaylıkla yardım elde edebilmek için- temsil ettikleri hükümdarlar adına ölçüsüz

⁴⁴ Bu hususta yapılan teşebbüslerin güzel bir hulâsası için bk. N. Iorga, GOR II, s. 95-97; ayrıca geniş tafsilât için bk. Rigomera Eysser, Papat Pius II, und der Kreuzzug gegen die Türken. Mélanges d'Histoire Générale. II (1937), s. 1-135.

⁴⁵ Ludovico'nun hayatı ve faaliyeti hk. aşağıda verdiğimiz izahat, W. Hinz tarafından faydalanılmayan şu araştırmaya dayanmaktadır: Moriz Landwehr v. Pragenau, Ludwig von Bologna, Patriarch von Antiochien. Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung. XXII (1901), s. 288-296.

⁴⁶ V. Pragenau, Ludwig von Bologna, s. 290-291.

⁴⁷ Bu elçilerin adları II. Pius'un Burgondiya dukası Philippe'e yazmış olduğu mektup zikredilmektedir (Bk. Waddingus, Annales Minorum, XIII, s. 155; listenin tahlili için krş. v. Pragenau s. 291).

⁴⁸ Bk. Ludwig Freiherr von Pastor, Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance, II (Freiburg 1928), s. 223.

vaad'lerde bulundular : Hıristiyanlar bir Haçlı ordusu kurarak Osmanlılara karşı taarruza geçtikleri takdirde 100.000 kişilik bir kuvvetle yardıma hazır olduklarını bildirdiler. Pius, elçilere, harp ve ittifak plânlarının tahakkuku için Burgondia dükü Philippe'e başvurmalarını tavsiye etti⁴⁹. Şahsan da müzaheret göstereceğini ve nakdî yardımda bulunacağını vaad etti. Ayrıca kendilerine yardım için Philippe'e bir tavsiye mektubu yazdı. Ludovico'ya da elçilerle beraber giderek Avrupa halkını, kral ve prenslerini, Üniversiteleri Haçlı seferine teşvik edebilmesi için yeni bir "Creditiv" verdi Ludovico ve elçiler yanlarında meşhur Kardinal Bessarion⁵⁰ olduğu halde, yola koyuldular ve 1461 yılı Mayıs'ında Brüksel'de Philippe'in huzuruna çıktılar. Trabzon elçisi, İmparator David'in Philippe'e yazdığı 22 Nisan 1459 tarihli mektubu sundu. Mektubunda David, kendisi ile mütteliklerinin çıkarabileceği kuvvetten -Fallmerayer'in gösterdiği gibi- mübalâğa ile bahsediyor ve Osmanlılara sefer açıldığı takdirde derhal Doğudan da harekete geçileceğini bildiriyordu. Fakat Philippe bütün bunlara fazla bir itibar göstermedi. Sonra elçiler, tahta cülûsundan (Temmuz 1461) az sonra Fransa kralı XI. Louis'yi de ziyaret ettiler. Fakat burada da pek fazla bir şey elde edemediler; sadece oldukça büyük meblâğda nakdî yardım sağladılar⁵¹. Az sonra yine Roma'ya uğrayarak yurtlarına döndüler.

Fakat bu sırada iş işten geçmiş, İsmail Bey'in teşebbüsü fiilî hiçbir netice vermeden Fatih Sultan Mehmed, çoktan Candar-oğulları topraklarına sahip olmuştu (1461 Yazı).

Bizce, Candar-oğulları Beyliğinin Osmanlı devletine katılmasını zarurî kılan başlıca âmiller şu şekilde sıralanabilir :

a) Hıristiyan dünyasınca Anadolu'yu Osmanlılardan kurtarmak için girişilen milletlerarası ittifaka İsmail Bey'in de dahil olması,

b) Onun, Osmanlılar aleyhindeki bu ittifak sisteminin teşekkülünde başlıca rol oynayan Trabzon'la münasebetlere girişmesi ve nihayet kuzey Anadolu'nun sahibi olup zaman zaman düşmanca

⁴⁹ Philippe'nin Osmanlılara karşı güttüğü hasmane politika için bk. T. G. Djuvara, Cent projets de partage de la Turquie. Paris 1914, s. 39-45.

⁵⁰ Bu Trabzon'lu humanist için bk. H. Vast, Le cardinal Bessarion. Etude, sur la chrétienté et la renaissance vers le milieu du XVe siècle Paris 1876; E. Candal Bessarion Nicaenusin Concilio Florentino. Orientalia Christiana VI (1940) s. 417-466.

⁵¹ V. Pragenau, s. 292.

davranışlarda bulunan Candar-oğullarının bu bölgeye sahip olmasının tehlikesinin Osmanlılarca birçok defalar olduğu gibi bir kerre daha müşahade edilmiş olması,

c) Tebriz-Tokat-Bursa ipek yolunu daimî surette tehdit altında bulundurması,

d) Sinop limanının askerî ve iktisadî önemi.

Ancak, Candar-oğlu İsmail Bey'in Batı âlemiyle giriştiği münasebetlerinden Fatih'in haberdar olup olmadığını bilmiyoruz. David'in Uzun Hasan ve Gürcü hükümdarı ile birleştiği ve bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed'in aleyhindeki tertibin önünü almak maksadı ile onlara (yalnız David-Uzun Hasan değil) karşı sefere çıkmağa karar verdiği yolundaki Kritovulos'un ifadesi⁵² dikkate değer.

Umumiyetle Osmanlı kaynaklarında Fatih Sultan Mehmed'in Candar-oğulları Beyliği üzerine seferi, Sadrâzam Mahmud Paşa'ya hitaben söylediği şu sözlerle izah edilir : "Bu benim hatırımda bir nice nesnelere vardır, ânu umarım ki ben zaîfe Allah müyesser eyliye; biri bu kim şol İsfendiyar-oğlu denilen Kastamonu ve Sinop'dur, biri dahî Koylu-hisar'dır, bunlar benim huzurumu giderir, dâimâ bunlar benim hayâlimden çıkmaz"⁵³.

Kemal Paşa-zâde ise⁵⁴, ülkesi fethine karar verilen hükümdar için İsfendiyar-oğlu İsmail Beğ'i dahi ki hayli ü haşemi vâfir hayli celilü'l-kadr emîrdi, Kastamonu diyarında şehriyârlık idüb bunca rûzgârdı ol yerün hâsılın müstakil yerdî, ortadan götürmek azmi ki tedbîr-i dilpezîr-i hazmden nâşiydi, gönlünde yer etmişdi; ol fikr-i bikrûn nihâl-i bârdârı hayli zamân vardı ki bustân-ı hayâlinde bitmişdi. Mezkûr emîr ki pîr-i sâhib-i tedbîrdi, gerçi cenâb-ı kâmyâb-ı sultân-ı cihâna ihtisâs idüb âsîtân-ı sa'âdet-âşiyânına izhâr-ı istinâdla arz-ı inkıyâd ve ihlâs idüb cemî emr-i şâhiye semî ve mutî, hâss u âmm-ı fermân-ı pâdişâhiye tamâm râmdı. Ammâ Âl-i Osman'dan dâmân-ı mülke eli iremiyen giriban-ı saltanata başı giremiyen şeyzâdelerün havâîlerini şikâr idüb kendüye ticâret-i emârete sermâye, kasr-i hurûca uruca pâye idinmekiçün bâm-ı mülk-i Rûm'da

⁵² Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni. terc. Karolidi, TOEM ilâvesi, İst. 1328, s. 146.

⁵³ Neşri, II, s. 740; Kemal Paşa-zâde de aynı kayıt vardır. Tarihlerde rastlanan malûmata göre Osmanlılara iltica etmiş olan Kızıl Ahmed Bey'in teşvikleri (msl, Sahâyifü'l-Ahbâr, III, s. 375) ancak bu hareketi süratlendirmiş olabilir.

⁵⁴ Kemal Paşa-zâde, s. 188.

hâzır kurulmuş âb u dânesi vâfir dâmdı. Zamânla müddet-i fetretde şahbâz-ı saltanat-ı Âl-i Osmanı şikâr etmek ihtimâli vardı, mezkûr şehriyârun şevketin kesr ve şehri ve diyârın alub kendüyi ortadan ref' maslâhatın, Trabuzan fethinün zımnında derc-i fikr etdi." diye yazmaktadır.

Kuzey Anadolu'nun Osmanlı topraklarına katılmasına Fatih Ceneviz kolonisi olan Amasra'nın fethi ile başladığını görüyoruz. 1459 yılı yazında Fatih Amasra üzerine yürüdü⁵⁵ ve burayı harpsiz teslim aldı⁵⁶. Osmanlı kaynaklarına göre⁵⁷, Candar-oğlu İsmail Bey, bu seferin başlangıçta kendi üzerine olduğunu zannederek derhal Kastamonu'yu terkedip Sinop'a kapanmış, fakat daha sonra seferin Amasra üzerine olduğunu anlayınca Padişaha hediyeler göndererek bağlılığını bildirmişti.

Amasra seferinden sonra Bursa'ya dönen Fatih Sultan Mehmed, kuzey Anadolu'daki siyasî problemin mihverini teşkil eden Candar-oğulları Beyliğinin hâkimiyetine son vererek bu bölgeyi kat'i olarak Osmanlı kontrolü altına sokmak için hazırlıklara girişmiştir. Hazırlıkların Trabzon üzerine olduğunu inandırmak için de Candar-oğlu İsmail Bey'e gönderdiği mektupta "Trabuzan diyârına seferim var, oğlun leşkerini ihzâr etsün, rikâb-ı kâmyâbda mülâzım olub bile gitsün. Ol maslahat için gemilerle tonanma dahi gidübdür, leşker-i kişverküşânın ba'zı deryâ yüzünden azm idübdür, Sinop lîmanına varılacak, hâcetleri düşerse göriviresin" diyordu⁵⁸.

Âşık Paşa-zâde-Neşri gurubuna göre de Candar-oğlu İsmail Bey'e iki mektup yazılmıştır : Donanmanın hareketinde yazılan ilk mektupta gemilerin noksanlarının giderilmesi istenmiş, Bursa'dan gönderilen ikinci mektupta da İsmail Bey'e oğlu Hasan'ı Ankara'ya göndermesi bildirilmişti. Heşt Behişt'te ise bunlardan bahsedilmekte, ancak bizzat İsmail Bey'in askeriyle ordugâha gelmesinin istendiği kaydedilmektedir⁵⁹.

⁵⁵ Âşık Paşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osman Ali nşr., İstanbul 1333, s. 154; Kemal Paşa-zâde, s. 184; Tacü'tevârih, I, s. 472.

⁵⁶ Tursun Bey, s. 96; Kemal Paşa-zâde, s. 184; Heşt Behişt Vr. 426 b; krş. Hammer, Atâ Bey Terc. III, s. 57.

⁵⁷ Msl. Âşık Paşa-zâde, s. 154; Neşri, II, s. 738; Kemal Paşa-zâde, s. 184; Tacü't-tevârih, s. 472.

⁵⁸ Tursun Bey, s. 97; Kemal Paşa-zâde, s. 189; Heşt Behişt, Vr. 427 a.

⁵⁹ Âşık Paşa-zâde, s. 155; Neşri, II, s. 742; Tursun Bey, s. 97 (İsmail Bey'in oğlunun gönderilmesinin istendiğinden bahsolunur); Hadidi, Tevârih-i Âl-i Osman. İst. Üniv. ktp., nr. 1268, Vr. 127b; Heşt Behişt, Vr. 427 a'da İsmail Bey'in askeri ile birlikte ordugâha gelmesi istendiğini kaydeder.

Osmanlı Padişahının bu tarz hareketinin izah şekline kaynakların hiçbirinde rastlayamadık. Ancak Anonim'de⁶⁰ Fatih'in, Candar-oğlu İsmail Bey'in kuvvetlerini parçalayıp zayıf düşmesini temin düşüncesiyle bu yola başvurduğuna işaret edilmektedir.

H. 865/1461 M. yılı kışında sefer için hazırlıklarını tamamlayan⁶¹ Fatih Sultan Mehmed, baharın Bursa'dan yürüyüşe geçerek Rumeli ve Anadolu askerinden kurulu büyük bir ordu ile -ki Kritovulos'a göre bu ordunun mevcudu "60.000" suvari ve "80.000" piyade idi⁶².- Ankara'ya doğru hareket etti⁶³. Bu arada İstanbul'da hazırlanmış Osmanlı donanması da Sinop'a yollanmıştı⁶⁴.

Ankara'ya gelindiğinde Candar-oğlu İsmail Bey'in kuvvetleri de, sözü geçen mektuptaki isteğe göre oğlu Hasan Bey kumandasında olarak, ordugâha dahil olmuştu. Bu hâdise Kemal Paşa-zâde de şu şekilde anlatılmaktadır : "Mezbûr ahkâm ki mezkûr emîre irdi, kendüyi istihdâm sanub sevindi. Emr-i şâhî mucibiyle ol diyârın sipâhisin ihzâr etdi, Hasan Beğ'i ki ferzend-i ercümendiydi, anlara sipehsâlâr etdi". Ancak Heşt Behişt ve ondan naklen Âli'nin eserinde İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey'in ne sebeple ordugâhta bulunduğu izah edilmemektedir⁶⁵.

Fakat Hasan Bey Ankara'ya gelir gelmez Osmanlı Padişahının emriyle derhal hapsedildi⁶⁶. Kardeşi İsmail Bey'e karşı Beyliğın

⁶⁰ Tevârih-i Âli Osman, Topkapı, Revan k., nr. 1099, Vr. 91.

⁶¹ Sadr-ı azam Mahmut Paşa Rumeli kuvvetlerini toplayarak Bursa'ya geldi. Krş. Kemal Paşa-zâde, s. 190; Âşık Paşa-zâde, s. 155; Hadidî, Vr. 127^a; Neşri, Anadolu askeri Sultanönü'nde toplanmıştı (II, s. 742),

⁶² Kritovulos, Ordu mevcudunu "60.000" suvari ve "80.000" piyade olarak gösteriyor (s. 147).

⁶³ Tursun Bey, s. 97; Kemal Paşa-zâde, s. 190.

⁶⁴ Âşık Paşa-zâde, s. 155.

⁶⁵ Tursun Bey, s. 97; Neşri, II, s. 742; Kemal Paşa-zâde, s. 191; Tevârih-i Âli Osman, nr. 1099, Vr. 91; Heşt Behişt, Vr. 427 b'de ve ondan naklen Âli, Vr. 132 b de İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey'in ne suretle ordugâhta bulunduğu izah edilmiyor.

⁶⁶ Tursun Bey, s. 97; Neşri, II, s. 742; Kemal Paşa-zâde, s. 191; Heşt Behişt, Vr. 427 b; Hadidî, Vr. 128^b; Hammer, Dukas'ın kaydına göre Hasan'ın hapsedilmeyerek geri babasına gönderildiğini yazıyor (III, s. 58). Ayrıca bu sefer için çağrılan Karaman-oğlu Kasım Bey'in Ankara'ya geldiğinde Kemal Paşa-zâde, s. 191, Tursun Bey s. 97, Kasım Bey'in adını zikretmiyen Âşık Paşa-zâde, s. 158, Tacü't-tevârih, I, s. 474 de Fatih'in Karaman-oğlunu hil'atleyüb geri gönderdiğini beyan ediyorlar.

tahtını elde edebilmek için Osmanlı himayesini kabul etmiş olan Bolu sancak-beyi Kızıl Ahmed de ordugâhta bulunuyordu. Fatih, Kızıl Ahmed Bey'e Kastamonu şehrinin beratını vererek onu Mahmud ile birlikte Kastamonu'ya gönderdi⁶⁷. Candar-oğlu İsmail Bey oğlunun haps ve kardeşi Kızıl Ahmed'in Osmanlı kuvvetleri eşliğinde Kastamonu üzerine yürüdüğü haberini alınca burayı terk ederek müstahkem bir şehir olan Sinop'a çekildi⁶⁸. Bunun üzerine Osmanlı Padişahı Kastamonu'ya gelerek ordugâhını kurdu⁶⁹ ve Mahmud Paşa'yı Sinop üzerine gönderdi⁷⁰. Bu sırada Osmanlı donanması da şehrin limanına dahil olmuş Sinop karadan ve denizden muhasara altına alınmıştı⁷¹. Muhasaranın devamı sırasında meselenin sulhen hallini isteyen Mahmud Paşa Candar-oğlu İsmail Bey'e bir mektup göndererek nasihatlar da bulunmuş ve kaleyi harpsiz teslim ettiği takdirde kendisine Anadolu'da istediği yerin yurtluk olarak verileceğini bildirmiştir⁷². Osmanlı kaynaklarından Âşık Paşa-zâde ve Neşri'de böyle bir mektuptan bahsedilmemekte, ancak Mahmud Paşa'nın İsmail Bey'i "Kapu üzerine okudub" teslim olmasını teklif ettiğini, İsmail Bey'in Padişahın intikamından korktuğunu söylemesi üzerine de ona bu hususta teminat verdiği kaydedilmektedir⁷³. Tacü't-tevârih'te Hoca Sadeddin ise, bunlardan fazla olarak, Mahmud Paşa'nın İsmail Bey'i ikna için Padişahın berat getirdiğini ilâve eder⁷⁴.

⁶⁷ İ. H. Uzunçarşılı, Kızıl Ahmed Bey Mahmud Paşa ile birlikte Kastamonu'ya gönderildiği ve yılda 50.000 duka vermek şartıyla Kastamonu beyliğine tayin edilmiş olduğunu söylüyor. II, s. 49.

⁶⁸ Tursun Bey, s. 98; Neşri, II, s. 744; Kemal Paşa-zâde, s. 192; Heşt Behişt, Vr. 427 b; Hadidî, Vr. 128a.

⁶⁹ Tursun Bey, s. 98; Neşri, II, s. 744; Kemal Paşa-zâde, s. 193.

⁷⁰ Kritovulos, Padişah'ın Sinop civarında ordugâh kurduğunu yazıyor (s. 148).

⁷¹ Tursun Bey, s. 98; Kritovulos, s. 148; Kemal Paşa-zâde, s. 193; Heşt Behişt, Vr. 427 b.

⁷² Mektubun metni için bk. Divan kâtibi olarak mektubu bizzat kaleme alan, Tursun Bey, s. 98 v.d.; Kemal Paşa-zâde, s. 194 v.d.; Heşt Behişt, Vr. 427 b v.d. (bununla beraber mektubun metinleri arasında bazı farklar göze çarpmaktadır). Ayrıca bu mektup için bk. Münşâât, Köprülü ktp. nr. 1596, Vr. 363 a.

⁷³ Âşık Paşa-zâde, s. 156 v.d.; Neşri, II, s. 744; krs. Tevârih-i Âl-i Osman, nr. 1099, Vr. 92; Hadidî, Vr. 128b.

⁷⁴ Tacü't-tevârih, I, s. 474-475.

Neticede çıkar yol bulamıyan Candar-oğlu İsmail Bey kaleden dışarı çıkarak Mahmud Paşa ile buluştu ve Sinob'u Padişaha teslim ettiğini bildirdi. Kastamonu ve Sinob'un alınmasıyla sonuçlanan bu seferin tarihini kesin olarak bilmiyoruz. Fakat İsmail Bey'in Kastamonu'daki külliyesine ilâve olarak yaptığı vakıflarla ilgili bir vakfiyesi üzerinde H. 865 Şaban/Mayıs 1461 M. tarihi görülmektedir. Burada İsmail Bey'in hâlâ hükümdar sıfatını taşıdığına göre Sinob'un fethi tarihinin 1461 Mayıs'ından sonraya rastladığı anlaşılmaktadır⁷⁵.

Sinob'un alınmasından az sonra yazılmış bir mektup'ta bu olaya dair kayıt bulunmaktadır. Feridun Bey Münşeâtında "Cennetmekân Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han-ı Gazi hazretleri dergâhına İran şahı Cihanşah Mirza'nın Bağdad'ı zapt ve istilâsından sonra takdim etmiş olduğu nâme" başlığı altında bir mektup⁷⁶ ve buna Fatih Sultan Mehmed tarafından verilen uzun bir cevap bulunmaktadır⁷⁷. Birçok bakımdan mühim ve her nedense şimdiye kadar Osmanlı tarihçileri tarafından faydalanılmayan bu mektubunda Fatih "Peder-i aziz" diye hitab ettiği Cihanşah'a saltanatı boyunca gösterdiği faaliyetleri anlatırken yukarıda izah ettiğimiz Candar-oğulları ülkesinin alınması hususunda da İstanbul'un fethini müteakip "mukateleden tegafül ve tekâsül olunmadığını, Mora ve Semendre'ye sefer yaptığını ve İstanbul'a döndükten sonra da Üsküdar'a geçtiğini ve Tokat'a doğru yola çıktığını, Kastamonu hâkimi İsmail Bey'in isyan ederek Sinop'a kapandığını, onun üzerine veziri Mu-

⁷⁵ Tursun Bey, s. 99; Neşri, II, s. 744; Heşt Behişt, Vr. 428 a, Acem Hâmidî, Külliyyât-ı Dîvân-ı Mevlânâ Hamidî. İ. H. Ertaylan neşri, İst. 1949, s. 335 (H. 865/1461 M.).

سیناب و قسطنطونیہ شد فتح شاه را
چون برج اکرچه حصارش مشید است
او کرد اطاعت شه و تاریخ بیعتش
از جان مطیع دولت سلطان محمدست

Ancak Kastamonu ve Sinob'un elde edilmesi H. 865 (Şaban) = Mayıs 1461 M. sonradır. Çünkü bu tarihli Candar - oğlu İsmail Bey'in, Kastamonu'daki külliyesine ilâve olarak yaptığı vakıflarla ilgili Vakfiyesinde السلطان المعظم و الخاقان الاعظم مولی ملوک العرب و العجم کمال الدولة و الدین اسمعیل بن المرحوم ابراهیم بک بن اسفندیار خان elkabı ile henüz hükümdar olarak görünmektedir. Bk. vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 228.

⁷⁶ Münşaât-ı Selâtin. İstanbul 1274, I, s. 251-255.

⁷⁷ I, s. 255-257.

barizü'd-devle ve'ddin Mahmud Paşa'yı gönderdiğini ve neticede teslim olduğunu ve ordugâh'a (Maasker-i zafer-makar) getirildiğini, Mahmud Paşa'nın iltimasıyla günâhının af edildiğini" yazmaktadır ⁷⁸.

Teslim haberi üzerine Osmanlı Padişahı Sinob'a geldiğinde ⁷⁹ devlet erkânı Candar-oğlu İsmail Bey'i huzura çıkardılar. Fatih, ilmi ile temâyüz etmiş Bey'e iyi muamelede bulundu. İsmail Bey'in Fatih'in huzuruna çıkma olayı, Tursun Bey'den naklen Kemal Paşa-zâde de diğer Osmanlı kaynaklarından daha geniş olarak ⁸⁰ şöyle anlatılmaktadır :

"Pâdişâh-ı âlem-penâh, ol asl-ı muhterem ve nesl-i mükerrem, tapûsuna geldiğin ki bildi, ayağ üstüne turub otâğı kapusuna karşı çıkub tamâm ikrâm u iclâlle istikbâl kıldı; elin öpmeğe komayub musâfaha etdi, aldı kendü mekânına ilette, yanına geçürüb oturdu, hâtır-ı âtırın teselli için bisât-ı neşât bast idüb inkibâz-ı ihtiyâtı üzerinden götürdi" ⁸¹.

Kendisine Fatih Bursa civarında Yenişehir'i, İnegöl ve Yarhisar-ı tumarlarını verdikten başka Ankara'da ordugâha geldiğinde hapsolunan oğlu Hasan Bey'e de Bolu Sancağını verdi ⁸². Kendisine verilen bu yerlere gitmek üzere Devrekâni'de hazırlıklarını tamamlamaya çalıştığı bir sırada ⁸³, Candar-oğlu İsmail Bey'e Fatih'in Koyulhisar üzerine ⁸⁴ gitmesinden istifadeyi düşünen Karaman-oğlu İbrahim Bey Beyliğini tekrar elde etmesi için yardım teklifinde

⁷⁸ Malûmat Mahmut Paşa'nın yakınlarından Dursun Bey'in ifadesine tamamen uymaktadır (Bk. Tarih-i Ebu'l Feth, s. 98-100).

⁷⁹ Tursun Bey, s. 99; Neşri, II, s. 744; Tacü't-tevârih, I, s. 475; Kemal Paşa-zâde, s. 196.

⁸⁰ s. 196.

⁸¹ Krş. Tursun Bey, s. 100; Âşık Paşa-zâde, s. 157; Neşri, II, s. 746; Heşt Behişt, Vr. 428 a; Âli, Vr. 132 b. ; Hadidî, Vr. 129a

⁸² Âşık Paşa-zâde, s. 157; Neşri, II, s. 746; Kemal Paşa-zâde, s. 196; Tursun Bey, s. 100 "Yenişehir memleketiyle"; Heşt Behişt, Vr. 428 a "Yenişehir ve bazı vilâyet diyor" ve Vr. 428 b, Âli, Vr. 133 a (Samsun'un bu sefer esnasında alındığını söylerler). Sonraki hâdiselerle bu hâdiseyi karıştırmış oldukları anlaşılan Oruç, s. 73, 125 Sinop ve Kastamonu'nun Gedik Ahmet Paşa tarafından alındığını ve İsmail Bey'e Filibe'nin verildiğini; Kritovulos, ise Üsküb'ün verildiğini kaydeder (s. 148).

⁸³ Neşri, II, s. 746; Hadidî, İsmail Bey Sultandan izin isteyerek Devrekâni'ye gitti der (Vr. 129a).

⁸⁴ Neşri, II, s. 746; Kemal Paşa-zâde, s. 198; Heşt Behişt, Vr. 429 a.

bulundu⁸⁵. Ancak İsmail Bey teklifi kabul etmiyerek⁸⁶ Fatih Sultan Mehmed tarafından verilmiş olan yeni memleketine gitti⁸⁷. Fakat Trabzon seferi dönüşü kendisine Mora Sancağı verilen kardeşi Kızıl Ahmed Bey'in Uzun Hasan'a ilticası üzerine İsmail Bey'in Anadolu'da kalması mahzurlu görülerek Filibe'de dirlik (1461) verildi⁸⁸. İsmail Bey'e Filibe'de dirlik verildiği hakkındaki Osmanlı müverrihlerinin rivayetleri yanı sıra, Başbakanlık arşivinde mevcut H. 935 tarihli tahrir defterinde (II. Bayezid devri) İsmail Bey'e Filibe'de Markova köyü, Fatih tarafından, haraç, ispençe ve mahsulâtiyle temlik edilmiş olduğu hususunda bir kayıt da bulunmaktadır.

Bundan böyle de İsmail Bey hayatının geri kalan vaktini orada geçirdi⁸⁹ ve H. 884/1479 M. tarihinde öldü⁹⁰.

⁸⁵ Neşri, II, s. 746-748 de Karaman-oğlunun bu teklifini şu şekilde nakleder : "Hey Tanrı kulu Yenişehir'e varma dön yine Kastamonu vilâyetine var. Osmanlı'nın şimdi gayet fırsatıdır. Ben sana muavin olayın. Kastamonu vilâyetinden hurucluk çıkar. Ol tarafa Hasan Bey'e dahi adam gönderelim. Ol dahi andan hareket etsin. Osmanlıları ara yerden götürelim. Yine sen vilâyetin'de mukarrer ol, otur" dedi.

⁸⁶ Neşri, II, s. 748'de İsmail Bey'in, Karaman-oğlunun teklifine verdiği cevap "Bu söz müslümanlığa lâayk söz değıldir. Buna munafıklık derler şimdi gazi Padişah gazaya gide - yürür. Hassâki kalelerde ol Padişah'ın kulları oturur - yürür ve hem memleket dahi Kardeşim Kızıl Ahmet'in elindedir. Ve hem bunun gibi ef'ali sen nice kez ettin ne başaradın? şimdi yine ne başarasin" dedi.

⁸⁷ Âşık Paşa-zâde, s. 158; Neşri, II, s. 746; Üniv. ktp. Anonimi, Vr. 133 a.

⁸⁸ Neşri, II, s. 754; Kemal Paşa-zâde, s. 207-208; Tacü't-tevârih, I, 483; Tevârih-i Âl-i Osman, nr. 1099, Vr. 93; Üniv. ktp. Anonimi, Vr. 134 a; Oruç, s. 73, 125 (Sinob'un Fatih tarafından alınmasından hemen sonra İsmail Bey'e Filibe'nin verildiğini söylüyorsa) da yanlıştır. Osmanlıların Rumeli'deki bu iskân siyasetinin en iyi izah şekli için bk. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak Sürgünler. İktisat Fakültesi Mecmuası XV/1-4 (1953-54) s. 209-237.

⁸⁹ Fatih tarafından Filibe'de İsmail Bey'e temlik edilen Markova köyü'ne ait H. 935 tarihli tapu defterindeki kayıt şöyledir : وقف اولاد اسمعیل بك بن اسفندیار : وقف اولاد اسمعیل بك بن اسفندیار : وقف اولاد اسمعیل بك بن اسفندیار و اسپنجه سیله و سایر محصولاتیه حدودی و سنوریه تملیک ایدوب و یرمش ایمش مذکور اسمعیل بك دخی وقف اولاد ادوب تصرف اولنور ایکن صننکره بوزولوب تیسهاره و یرلمش بعده مرحوم سلطان بایزید خان وقفین مقرر دوتوب حکم شریف ارزانی قلمش اول حکم موجنجه الی یومنا هذا وقف اولادلحق از ره تصرف اولنور مرحوم سلطان محمد خان و یردوکی ملک نامه سی و مرحوم مغفورله سلطان بایزید خان صدقه ایتدوکی مقرر نامه کورلدی حالیا پادشاهمز اعزاز الله انصاره حضرتلری درکاهندن حکم شریف صدقه اولننش قریه مارکوه و اروز عن قریه اروق که خراجلرین خداوند کاره و اسپنجه لرین و عشرلرین وقفه و یرر لر.

İsmail Bey'in mülklüğü Filibe'deki hayatı hakkında kaynaklar susmaktadır. Ancak arşiv vesikaları arasında elimize geçen H. 876 Şevval/Mart 1472 M., H. 882 Cemaziyelâhır/Eylül 1477 M. tarihli vakfiyelerinden Candar-oğlu İsmail Bey'in burada da imar hareketlerine devam ettiği Filibe'de Markova köyünde mescid ve su yolları inşa ettirerek vakıflar tesis ettiği anlaşılmaktadır⁹¹.

Candar-oğulları Beyliğinin ilim ve sanat hayatı da, İsmail Bey zamanında büyük ilerleme göstermiştir. Âlim bir hükümdar olan İsmail Bey devri Anadolu Beyliklerinin kültür yönünden en yüksek ve en canlı devri olmuştur. Bizzat kendisi Fıkıhtan furua dair 78 bab üzerine Hulviyyât-ı Şâhî adıyla bir eser telif etmiştir⁹². Şakayık'ın bir kaydına göre de, Niksarlı Muhyiddin Mehmed için yaptırdığı kütüphaneye 300 kitap vakfetmiştir⁹³. İsmail Bey'in hükümdarlığı sırasında Beyliğin ilmî hayatına canlılık vermiş olan âlimler arasında Niksarlı Muhyiddin Mehmed, İsmail Bey adına Kıraat-ı seba'ya dair Risale-i Münciye adıyla bir türkçe tecvit kaleme almış olan Ömer b. Ahmed⁹⁴, Seyyid Ali Acemî⁹⁵ matematikçi Fethullah Şirvanî, tabib ve edib Kemaleddin, Kastamonulu Türabî ve Senayî, eserinde İsmail Bey'i öven kasideler bulunan Hamîdî'yi⁹⁶ saymak mümkündür. Hattâ bu âlim İsmail Bey'e olan

حاصل	قریه مارکوه چلتوکجی	چنکانیان	خانه کبران	خانه مسلم
27.500	4	47	70	14

Başvekâlet arş. nr. 370, s. 118. (Krş. T. Gökbilgin, s. 328).

⁹⁰ Krş. Fr. Babinger, Von Amurath. Oriens III, nr. 2 (1950) s. 234, not 20.

⁹¹ İsmail Bey'in H. 876 Şevval/Mart 1472 M. tarihli vakfiyesi için bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 628, s. 449. Yine İsmail Bey'in H. 882 Cemaziyelâhır/Eylül 1477 M. tarihli Filibe'deki tesislerine ait ilâve vakfiyesi - ki bundan bu tarihte İsmail Bey'in hâlâ hayatta olduğu anlaşılıyor - keza bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 628, s. 440-450.

⁹² Eser ve nüshaları hakkında bk. Rieu, Cat. of Turk. Mss., s. 11. Beyliğin iç tarihine dair hazırladığımız, yakında neşredeceğimiz, tetkikimizde bu esere dair geniş bilgi verilmektedir.

⁹³ Bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 144.

⁹⁴ Aynı eser, s. 144 not 2.

⁹⁵ Kastamonu'da İsmail Bey camisi yanında bulunan türbe'ye defnedilmiş Seyyid Ali Acemî'nin mezar kitabesi için bk. T. Mümtaz Yaman, Kastamonu Tarihi. İst., 1935, s. 162-163.

⁹⁶ Bk. Külliyyât-ı Divân-ı Mevlânâ Hâmidî. İ. H. Ertaylan nşr., İst., 1949, s. 318.

نیر چرخ عدالت مه برج دانش
مشتري فلک علم که خورشيد لقااست

sevgisini, hükümdarlığının son bulmasından sonra da devam ettirmiş ve bağlılığını eski hamisini Filibe de ziyaret ederek göstermiştir.

İsmail Bey'in Kastamonu, Sinop ve diğer bazı yerlerde cami, mescid, han, hamam, çeşme gibi bir hayli müessesese kurmuş olduğu mevcut kalıntılardan anlaşılmaktadır ki bunların en önemlisi Kastamonu'da küçük imaret diye anılan İsmail Bey külliyesidir⁹⁷. Bu esere ait bir de H. 861/1457 M. tarihli vakfiye tertip ettirmiştir⁹⁸.

Bütün bu bilgiler, Candar oğulları hükümdarları içinde yüksek karakteri ilim ve fazileti ile en seçkini olan, bir çok hayır müesseseleri kurarak bölgede imâr faaliyetlerini destekliyen İsmail Bey devrini Beyliğin tarihinde bir refah devri olarak vasıflandırmamızı sağlamaktadır.

Cemâleddin Kızıl Ahmed⁹⁹

1461 — ?

Kızıl Ahmed Bey, kardeşi İsmail Bey'in yerine 1461 yılında Osmanlı himayesinde Candar-oğulları Beyliğinin başına geçirilmişti¹⁰⁰. Fakat bu hal, sadece suretâ olmuş ve çok kısa sürmüştür. Gerçekte Fatih, 1461 seferi ile Beyliğin ülkesini Osmanlı topraklarına katmıştır¹⁰¹. Başlangıçta atalarının hâmilik usûlüne sadık görünerek, kendisine bağlı saydığı Kızıl Ahmed Bey'i Kastamonu Beyliğine getirmesi öyle anlaşılıyor ki Padişahın o an için siyasî bir

خسرو اعظم دارای زمان اسماعیل
پادشاهی که دلش مظهر انوار خداست
ملك عالم و عادل که زخاک ره او
دیده مشری و نیر اعظم بیناست
شهریار متشرع که بتقوی و ورع
مسند شرع نبی را بطهارت آراست

Ayrıca Hâmidî, Seyyid Ali Acemî için de kasideler yazmıştır.

⁹⁷ Kitabelerin metni için bk. makale kitabeler bölümü

⁹⁸ Bk. Vakıflar Umum Md. arş. nr. 582, s. 225-227.

⁹⁹ Bu ünvanı kullandığı hk. bk. Ibn Tagriberdî (Extracts from Abû'l-Mahâsin İbn Taghrî Birdî's Chronicle, entitled Hâwâdith ad-duhûr fî madâ'l-ayyâm wash-shuhûr. Edited by William Popper. part 3, 865-874 A. H. Berkeley-California 1932, s. 486-487).

¹⁰⁰ Kemal Paşa-zâde, s. 196; Kızıl Ahmed Bey yılda 50.000 duka vermek şartıyla Kastamonu Beyliğine tayin edilmişti (Hammer, III, s. 58).

¹⁰¹ Neşrî, II, s. 754; Kemal Paşa-zâde, s. 197; Heşt Behişt, Vr. 428 b; Âlî, Vr. 133 a.

taktiği olmuş ve Candar-oğulları Beyliğinin şeklen bir müddet daha yaşamasına imkân vermiştir. Nitekim Kızıl Ahmed Bey hemen Trabzon üzerine yapılan sefere Fatih tarafından götürülmüş¹⁰² ve seferden döner dönmez Rumeli'de Mora Sancağını vererek onu Kastamonu'dan uzaklaştırmış ve Candar-oğulları Beyliğini kesin olarak Osmanlı ülkesine katmıştır¹⁰³.

Bu durum karşısında Kızıl Ahmed Bey'in Fatih'e karşı isyan ettiğini ve aleyhinde mücadeleye giriştiğini görmekteyiz. Nitekim o, kendisine verilen Mora Sancak Beyliğine gitmiyerek Karaman-oğlu'na iltica etti¹⁰⁴. Karaman-oğlu İbrahim Bey Kızıl Ahmed Bey'e iyi muamelede bulunarak yanında kalmasını istedi ise de¹⁰⁵, Osmanlı topraklarına yakın yerlerde kalmayı tehlikeli gören Kızıl Ahmed Bey, orada kalmıyarak Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in himayesine sığındı.

Kemal Paşa-zâde Kızıl Ahmed Bey'in Uzun Hasan'a ilticasını, "Kızıl Ahmed Türkman iline düşüb halâs buldu, Hasan Han'a ki ol zamânda mezkûr kişverin sâhibiydi, müsâhib-i hâss oldu" şeklinde anlatmaktadır¹⁰⁶. Çağdaş kaynak olan ve El-Emîn ve Hâce Molla, lâkablariyle anılan Fazlullah b. Rûzbihân tarafından Uzun Hasan'ın oğlu Sultan Ya'kub'un hayatı üzerinde yazılan Târih-i Âlem Ârây-ı Emîni¹⁰⁷ adlı eserin verdiği bilgiye göre, Uzun Hasan'a iltica eden Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey, Akkoyunlu sarayında iyi karşılanmış ve kendisine Bend-i Mâhî (Van gölü civarı) yakınlarında bir ıқта verilmiştir¹⁰⁸.

Bundan böyle Kızıl Ahmed Bey, ilticadan Otluk Beli savaşına kadar (1461 - 1473) geçen devrede, Anadolu hegemonyası mev-

¹⁰² Kemal Paşa-zâde, s. 196; Âşık Paşa-zâde, s. 158; Tacü't-tevârih , I, s. 476; Hammer, Atâ Bey terc. III, s. 60.

¹⁰³ Kemal Paşa-zâde, s. 206; Solak-zâde, s. 224; Tacü't-tevârih, I, s. 482, Münecimbaşı, III, s. 377 nin kaydettiklerine göre Kızıl Ahmet Bey'e Mora sancağı verilmişti.

¹⁰⁴ Âşık Paşa-zâde, s. 160; Neşri, II, s. 754; Tacü't-tevârih, I, s. 482 v.d.; Kemal Paşa-zâde, s. 206.

¹⁰⁵ Kemal Paşa-zâde, s. 206; Âşık Paşa-zâde, s. 160, Neşri, II, s. 754 ve Bihiştî'ye Târih-i Âl-i Osman. Brit, Mus. Add. 7869; bizdeki fotokopiye göre Karaman-oğlu, Kızıl Ahmet Bey'e "harçlık virüb kendü kabul etmedi".

¹⁰⁶ s. 207.

¹⁰⁷ Eser ve müellif hakkında bk. Storay, Persian Literature, II, s. 300-301.

¹⁰⁸ Târih-i Âlem Ârây-ı Emîni, V. Minorsky tarafından yapılan özet, Londra 1957, s. 34.

zuunda Fatih-Uzun Hasan mücadelesinin gelişmesinde mühim rol oynayan siyasî hâdiselerde Uzun Hasan'ın yanında görülmektedir.

Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey'in, Uzun Hasan'la ilk müşterek hareketi, Karaman-oğlu İbrahim Bey'in ölümü ile Karaman'da çıkan şehzade kavgaları (1464 Yaz sonu veya Sonbaharı) münasebetiyle olmuştur¹⁰⁹.

Karaman hanedanının ve ülkesinin akibeti, Fatih'i olduğu kadar Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı da ilgilendiriyordu¹¹⁰. Karaman'da babası İbrahim Bey'in ölümü üzerine Karaman tahtına çıkmak isteyen İshak bertaraf edilerek Pir Ahmed Konya tahtına çıkmış bulunuyordu¹¹¹. Bu mücadele sırasında Karaman veraseti meselesi ile Osmanlıların fiilen alâkalandığını hisseden Uzun Hasan İshak lehine müdahaleye karar vermiş 1464 (Eylül veya Ekim) ayında Karaman üzerine yürümüştü¹¹². Bu sefere Kızıl Ahmed Bey'in de iştirak ettiği meydana çıkmaktadır.

Kızıl Ahmed Bey'in de iştirakiyle yapılan Karaman seferinin cereyanı hususunda Uzun Hasan'ın, Memlûkluların Divriği ve Darendede nâiblerine yazdığı iki mektup vasıtasıyla sarih bilgi edinebiliyoruz. İlk olarak Prof. Erzi tarafından ilmî bir tarzda değerlendirilen İbn Tağrıberdi'nin H. 869 yılı Rebiu'l-evvel/Ocak 1464 M. ayı hâdiseleri arasında verdiği bilgilere göre¹¹³ Divriği ve Darendede nâibleri Memlûk Sultanı Hoşkadem'e birer mektup yazmışlar ve kendilerine Uzun Hasan'dan gelen mektupları da ona göndermişlerdir. Bu mektuplardan Divriği nâibine gelen 19 Safer 869/21 Kasım 1464, Darendede nâibine gelen ise 11 Safer 869/13 Kasım 1464 tarihli

¹⁰⁹ Uzun Hasan-Fatih mücadelesi ve İbrahim Bey'in hayatı ve faaliyetleri için bk. İ. H. Uzunçarşılı, Karaman-oğulları devri vesikalarından İbrahim Bey'in Karaman emareti vakfiyesi. Belleten I (1937) s. 56-127; Ş. Tekindağ, İslâm Ansiklopedisi VI/59 (1953) s. 325-327; Adnan Erzi, Belleten 70 (1954) s. 203 v.d.; Ş. Tekindağ, Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar. İ Ü E F TD 17/18 (1963) s. 42 v.d.; Şerafettin Turan, Fâtih Mehmet - Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik. TAD 4-5 (1965) s. 63 v.d.

¹¹⁰ Geniş malûmat için bk. M. Halil Yinanç, Akkoyunlular maddesi. İslâm Ansiklopedisi.

¹¹¹ Yukarıda not 109'da gösterilen yerler.

¹¹² Aşık Paşa-zâde, s. 167 v.d.; Oruç, s. 74; Tursun Bey, s. 121; Kemâl Paşa-zâde, s. 243; seferin sebeplerinin en iyi izah şekli için bk. Prof. Dr. Adnan Sadık Erzi, Belleten 70 (1954) s. 210-214.

¹¹³ Havâdis, s. 486-487.

Res. 1 — Kastamonu'da Hatunlar Türbesi.

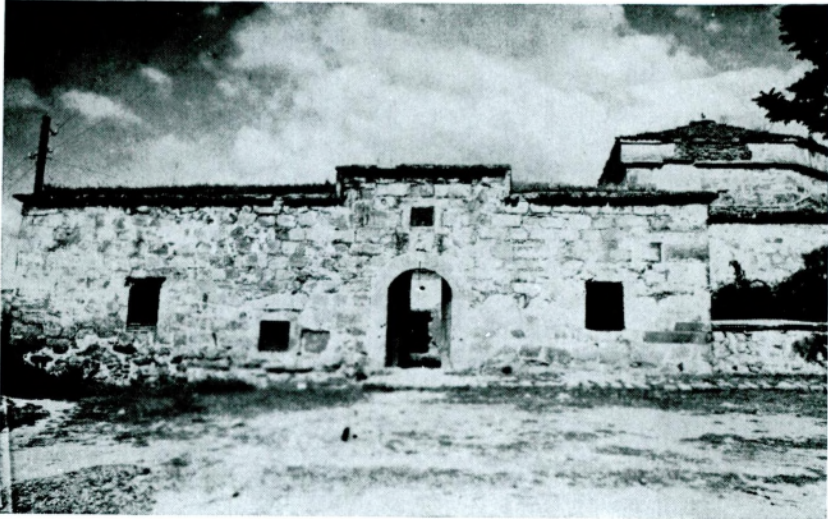

Res. 2 — Kastamonu'da İsmail Bey Hanı.

Y. Yücel

Res. 3 — İsmail Bey Hanı'nın iç görünüşü.

Res. 4 — Kastamonu'da İsmail Bey Medresesi

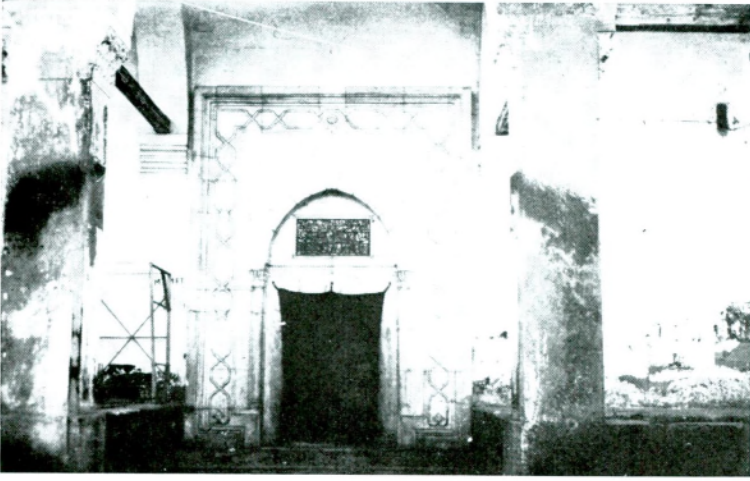

Res. 5 — Kastamonu'da İsmail Bey Misafirhanesi.

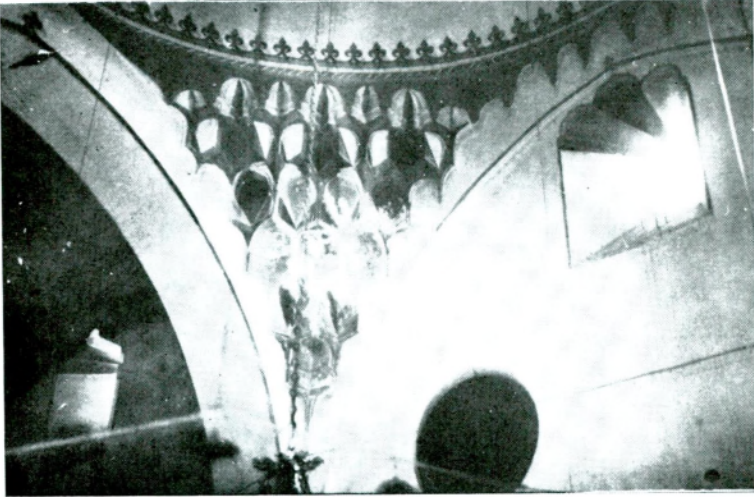

Res. 6 — Misafirhanenin Kitabesi.

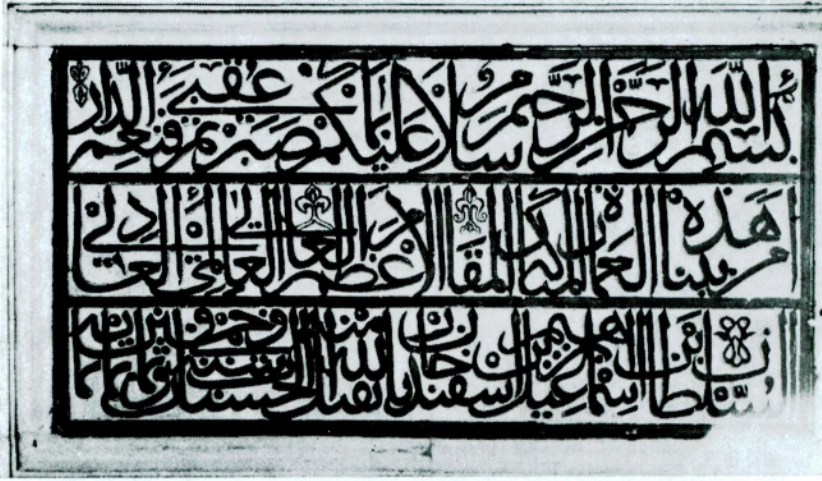
Y. Yücel

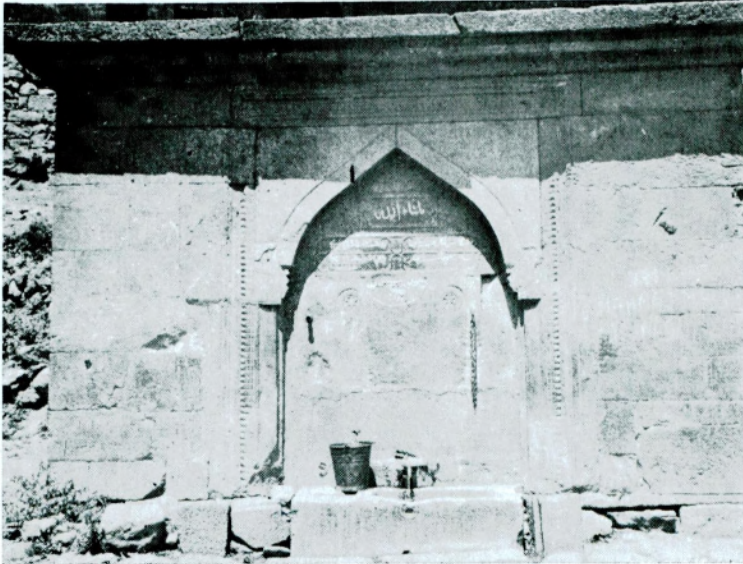
Res. 7 — Kastamonu'da İsmail Bey Camiinin Kapısı.

Res. 8 — Caminin iç görünüşü.

Res. 9 — İsmail Bey Camiinin Kitabesi.

Res. 10 — Kastamonu'da İsmail Bey Çeşmesi.

Y. Yücel

Res. 11 — Kastamonu'da İsmail Bey Çeşmesi.

Res. 12 — Araç'ta Küre-i Hadid Köyünde İsmail Bey Camii.

Res. 13 — Devrekâni, Çayırıcık Köyünde İsmail Bey Camii.

Res. 14 — Devrekâni Merkezinde İsmail Bey Camii.

idi. İbn Tağrıberdi, Sultan'ın huzurunda evvelâ Darende nâibine gelen mektubun okunduğunu, Sultan'ın öğrendiği şeylerden memnun olduğunu, sonra mektupları kendisine verdiğini bildiriyor ayrıca da şu cümlelerle ilk mektubun özetini veriyor. Bu hulâsadan : Uzun Hasan'ın kardeşleriyle muharebe eden İshak'a yardım etmek üzere ordusu ile Diyar-ı Bekr'den Karaman ülkesine geldiğini, İshak ile beraber onları bozguna uğratıp Karaman'dan çıkartıncaya kadar savaştığını, deniz kıyısına kadar arkalarından gittiğini, mal ve erzaklarını ele geçirdiğini, Kayseri, Akşehir, Develi, Beyşehir, Konya ve Aksaray'ı ellerinden aldığını ve emir İshak'a teslim ettiğini bütün bu yerlerde ve Karaman ülkesinin diğer şehirlerinde Sultan Hoşkadem adına hutbe okuttuğunu, Uzun Hasan'ın İshak ile kendisini Sultan'ın memlûkları ve reayası cümlesinden saydığını, yakınlarından Cemaleddin'i (Kızıl Ahmed Bey) 500 muharip ve techizatla emir İshak'ın yanında bırakarak Diyar-ı Bekr'e döndüğünü öğreniyoruz.

İşte bu mektupta adı geçen Cemaleddin, Kızıl Ahmed Bey'dir. Bu kayıttan Cemaleddin isim değil, ünvan olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır ¹¹⁴.

Osmanlı kaynakları ise bize Kızıl Ahmed Bey'in de katıldığı bu Karaman seferi konusunda tarih zikretmeden şu malûmatı vermektedirler ¹¹⁵.

Kroniklerin hiçbir tarihi kayıt zikretmeden verdikleri bilgiye göre, Uzun Hasan İshak'ın yardım çağrısına katılarak Erzincan-Sivas yolu ile Karaman diyarına doğru hareket etmiştir. İshak Bey bizzat kendisini istikbal etmiş, birlikte Karaman diyarına girmişlerdir. Baskı karşısında daha fazla mukavemet edemeyen Pîr Ahmed II. Mehmed'e sığınmak zorunluluğunu duymuştur. Uzun Hasan Karaman ülkesinde çok bedbahtlıklar edip bi-kıyâs zulümler yapmış, "mâl-i amân deyu yağmaya yakın işlere" girişmiş, meselâ "üç-yüz evden" ibaret olan Beğşehir'den "otuzaltı bin akçe mâl-i amân" almıştır. Bu arada 20.000 deve de alıp götürmüştür. Memleketine dönerken İsfendiyar-oğlu Kızıl Ahmed'i bir miktar kuvvetle İshak'ın yanına bırakmıştır.

¹¹⁴ Bk. A. Sadık Erzi, Belleten 70 (1954) s. 217.

¹¹⁵ Âşık Paşa-zâde, s. 167-168; Neşri, II, s. 772-774; Tacü't-tevârih, I, s. 498-499; Heşt Behişt'te de aynı malûmat vardır.

Bu arada Fatih, Karaman işlerine fiilen müdahale etmeğe karar vermiş ve Osmanlı kuvvetlerinin yardımı ile harekete geçen Pîr Ahmed İshak'ı mağlûp ederek, Silifke kalesi hariç olmak üzere Karaman ilini idaresi altına almağa muvaffak olmuştu¹¹⁶. Bundan olacak ki Kızıl Ahmed Bey, Karaman'ı terk edip tekrar Uzun Hasan'a sığınmıştır (Haziran 1466).

Karaman-oğlu İbrahim Bey'in ölümünden sonra derhal Karaman üzerinde nüfûz tesisine karar vermiş olan Uzun Hasan, 1471 yılına kadar Karaman işi ile doğrudan doğruya uğraşmış ve Anadolu hegemonyası meselesinde Fatih'e rakîp olacağını göstermişti. Bu arada da İran'a hâkim olarak Asya'nın kudretli hükümdarlarından biri haline gelmişti¹¹⁷. Tebriz tahtına oturunca kendini Anadolu'daki Beylerin de metbuu görmeğe başlamıştı. Bu bakımdan, Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey'e yazılan mektup dikkate değer¹¹⁸. Mektuptan açıkça anlaşılıyor ki Uzun Hasan, Osmanlı Padişahının önünden kaçan yabancı Beylere kucağını açmakta, bu Beylerin hâmisi tavrını takınmakta idi. Yanında mülteci olarak bulunan şahsiyetler, Veled-i Hüdavendigâr Karaman-oğlu Pîr Ahmed ve Kasım Beyler, Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey, Germiyan-oğlu, Dulkadir-oğlu Şah Ahmed, Rüstem ve Süleyman Beyler, İnal-oğlu, Bozca emîrleri Pazarlı Bey oğlu, Tozanlı-oğulları, Mehmed Çelebi gibi Osmanlı baskısı karşısında Anadolu'dan kaçmış beylerdi¹¹⁹. Timur'la mukayese edilen Uzun Hasan'ın yanında bulunan bu kimselerden bilhassa Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey, kudretli Akkoyunlu hükümdarının Osmanlı devletine haddini bildirmesini ısrarla istemekte idi¹²⁰. Uzun Hasan'ın Osmanlı Padişahına karşı girişeceği hare-

¹¹⁶ Bu hâdiselerin kronolojisi hakkında açık kayıt bulunmayan Osmanlı kaynakları için bk. Karamanî Mehmet Paşa, TTEM, 14. Sene (1340) s. 148-149 Dur-sun Bey, Târih-i Ebû'l-Feth, s. 121-122; Neşri, II, s. 772-774; Âşık Paşa-zâde, s. 168-169; Kemal Paşa-zâde, s. 251-252; Tacü't-tevârih, I, s. 499-500. Oruç, s. 74, Hacı Halil Konevî'de (İst. Üniv. Tarih Dergisi, II, 3-4 "1952", s. 63) hemen hemen hiç bilgi yok. Bu hâdiseler hakkında Mısır Memlûklü kaynakları kâfi derecede aydınlatıcı haberler vermektedirler. Msl. İbn Tağrı-Berdî, Havâdis, III, s. 497, 500.

¹¹⁷ Bk. V. Minorsky, Uzun Hasan maddesi. E I IV.

¹¹⁸ Topkapı Sarayı arş. nr. 11602-11440. Bk. Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'ın not 121'de adı geçen makalesi.

¹¹⁹ Sivas Beyler beyi Hamza Bey'e yazılan mektup; Top. Sarayı arş. nr. 11602-11440; R. Rahmeti Arat, Fatih Sultan Mehmet Yarlığı. TM VI (1939) s. 285 v.d.

ketten faydalanarak tekrar beyliğine kavuşabileceğini ummakta idi. Nihayet Uzun Hasan, Osmanlılara genel bir taarruza geçtiği 1472 baharında Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey ile Bektaş-oğlu Ömer Bey'i mühim Akkoyunlu kuvvetleri ile (30.000 kişi) orta Anadolu'ya gönderdi¹²¹. Kızıl Ahmed Bey'in de başında bulunduğu kuvvetler Tokat'a baskın imkânını bularak şehri yağma ettiler¹²². Topkapı Sarayı arşivinde bulunan bir fetihnâmeden¹²³ Tokat'ın, H. 877 senesi Rebiu'l-evvel'inde yani 1472 Ağustos'unda tahrip edildiği anlaşılmaktadır.

Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey'in Uzun Hasan'la müşterek olarak Fatih'e karşı girdiği düşmanca teşebbüslerin sonuncusu Otluk Beli (11 Ağustos 1473) savaşı¹²⁴ sırasında olmuştur¹²⁵. Bu savaş Anadolu üzerinde hâkimiyet meselesini kesin olarak Fatih lehine hal etmiş ve böylece Kızıl Ahmed'inde yıldızı sönmüştür. Candar-oğulları Beylerinin bu son temsilcisinin savaştan sonraki âkibeti hakkında Osmanlı kaynaklarında hiçbir malûmata rastlayamadık. Bununla beraber onun hayatını bir müddet daha takip etmek imkânına sahibiz. Ancak Otluk Beli meydan muharebesinde, Yarlık'ta¹²⁶, "Hasan Bey bizim büyük kol alayını görür görmez muharebeye girmeden bırakıp kaçtı. Yanındaki Beylerden İspendi Pervaneci Kadı-oğlu Ali Bey, Kadı Mahmud-i Şurihî, Pîr

¹²⁰ Mu'ali'nin Hünkârname: Anhegger nşr. (İst. Üniv. Tarih Dergisi I/1 "1949") s. 150.

¹²¹ Hünkârname, s. 150, Tursun Bey, bu umumî taaruzda gönderilen kuvvetler arasında Kızıl Ahmet Bey'in bulunduğunu yazarlar (s. 146); Kemal Paşa-zâde, s. 345 yalnız Karaman-oğlu der; Heşt Behişt, Vr. 457 a'da yalnız Bektaşoğlu Ömer Bey'den bahsediliyor; krş. Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Katî Mücadele Hazırlıkları ve Osmanlı Akkoyunlu Harbinin Başlaması. Belleten 82 (1957) s. 271-272.

¹²² Neşri, II, s. 802 Tokat baskını için, "Timur Sivas'a itdiğünden ol zalimler Tokat'a beş beter ettiler" diyor; Oruç, s. 127; Hünkârname, s. 150; Yarlıg. s. 303; Aşık Paşa-zade, s. 176; Kıvâmî, Fetihnâme-i Sultan Mehmed. Fr. Babinger nşr., İstanbul 1955, s. 211.

¹²³ Vesika nr. 9196. Bk. not 121'de adı geçen makale

¹²⁴ Savaşın tarihi için bk. Yarlıg, s. 285; Heşt Behişt, Vr. 463 b'de tarih olarak H. 877/1472 M. yılı gösteriliyor ki bu tarih yanlıştır.

¹²⁵ Yarlıg, s. 304; Hünkârname, s. 153'de Kızıl Ahmed Bey'in bu karşılaşmada sağ kolda yer aldığını söyler.

¹²⁶ Yarlıg, s. 304. Esir edilen bu ümerâ için krş. Kemal Paşa-zâde, s. 393-94; Heşt Behişt, Vr. 462 v.d.; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi. Ankara 1949, II, s. 101 v.d.

Kara Bey, Dara-oğlu Ümmet Bey, Kızıl Ahmed Bey, Hasan Bey'in silâhşorları, hassa Akkoyunlu Beyleri ve yiğitlerinden bine yakın adam yakalandılar" diye geçiyor ki burada Kızıl Ahmed Bey'in orta kol tarafından esir edildiği anlaşılmaktadır. Hünkârname'de ise bunlardan fazla olarak yakalananlardan Zeynel, Kızıl Ahmed, Halil ve Yakub oğlu'nun öldürüldüğü ve kesik başlarının zafernâmelerle muhtelif yerlere gönderildiği kaydediliyor ki ¹²⁷ bu tamamıyla yanlıştır. Çünkü çağdaş kaynak Tarih-i Âlem Ârây-ı Emîni'nin verdiği bilgiler, Kızıl Ahmed Bey'in Otluk Beli muharebesindeki mağlûbiyetten sonra – belki de esir edildikten sonra – kaçarak kendisine Uzun Hasan tarafından verilmiş olan Bend-i Mahî yakınlarındaki ıkta'ına dönmüş olduğunu ¹²⁸ gösteriyor. Ayrıca Osmanlı kroniklerinde Kızıl Ahmed Bey'in II. Bayezid devrinde Osmanlı memleketine döndüğü hususunda rastlanan kayıtlar da bunu teyid etmektedir ¹²⁹.

Osmanlı kaynaklarında Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey'in Fatih Sultan Mehmed'in ölümüne kadar Akkoyunlu ülkesinde kaldığı hususunda verdikleri bilgiler ¹³⁰ yanında Kızıl Ahmed Bey'in bu devre içindeki faaliyetlerine dair yine Tarih-i Âlem Ârây-ı Emîni, az da olsa, ilgi çekici bilgiler vermektedir.

Uzun Hasan'ın 1478 senesi başında Tebriz'de ölmesi üzerine Şehzadeler arasında çıkan taht mücadelelerinde Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey, kardeşi Halil tarafından Diyâr-ı Bekr valisi tayin edilen Yâkub Bey tarafını tutmuştu ¹³¹. Yakub Bey, H. 883/1478-79 M. yılı baharında Diyâr-ı Bekr'den Tebriz üzerine doğru yürüdüğünde Bend-i Mâhi'ye geldiği zaman Candar-oğlu Kızıl Ahmed Bey, diğer Türk emîrleri ile birlikte, kuvvetleriyle Yakub Bey'in ordusuna katılmıştı ¹³². Ordu Hoy ovasında konakladığı sırada savaş alanının tâyini için kurulan harp meclisinde, Yakub Bey'in tecrübeli kumandanları arasında sayılan Kızıl Ahmed'in de bulunduğu bildirilmektedir ¹³³

¹²⁷ Hünkârname, s. 153.

¹²⁸ V. Minorsky nşr. s. 34.

¹²⁹ Msl. Kemal Paşa-zâde, s. 207.

¹³⁰ Âşık Paşa-zâde, s. 160; Tacû't-tevârih, I, s. 482 v.d.; Kemal Paşa-zâde, s. 207.

¹³¹ V. Minorsky nşr. s. 34.

¹³² V. Minorsky nşr. s. 34.

¹³³ V. Minorsky nşr. s. 35.

Kardeşine karşı Yakub Bey'in zaferi ile neticelenen bu savaştan sonra Kızıl Ahmed'in hayatı bilinmemektedir. Bununla beraber Osmanlı kaynakları, Fatih'in ölümünden sonra onun tekrar Osmanlı devleti hizmetine girmiş olduğunu söylemekle yetinmektedirler. Bunlardan en geniş olarak Kemal Paşa zâde şu bilgiyi vermektedir :

“Hudâvendigâr-ı sa'idün yerine sahib kırân-ı cedid Hazret-i Sultân Bayezid, Memleket-i Osman'a hân olunca havây-ı bûm-ı Rûm'a düşüb pervâz urdı. Ol kayser-i Skender ü Dârâ-gulâmın bâb-ı sa'âdet-meâbına yüz urub huddâm-ı sidre-makamı silkinde münselik; Bolı iklimi ki kadîm mekâniydi, ihsân olub esbâb-ı ma'âşî intizâm ve bilesince olan eshâb u havâşî inti'âş buldı. Belây-ı celây-ı vatandan kurtulub gam-ı elem ü mihnet-i gurbetden halâs bulub sürûr etdi; humây-i himâyet-i sultân-ı rûy-i zeminde âfet-i muhâfet-i zamândan emîn olub huzûr etdi”¹³⁴.

Bunun dışında Kızıl Ahmed Bey'in ne bundan sonraki hayatı ve ne de ölüm tarihi hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Beyliği esasen çok kısa sürmüş ve sadece şeklen hükümdar derecesinde olan son Candar-oğlu'nun herhangi bir eser bıraktığına dair, yaptığımız araştırmalarda bir kayda rastlayamadık.

E K L E R I.

KİTABELER¹³⁵

H. 840/1436-37 M.

Hatun Sultan Türbesi İnşa Kitabesi

Türbe Kastamonu Kırk Çeşme mahallesi Selçukoğlu sokağında bir bahçenin içinde bulunmaktadır. H. 840/1436-37 M. tarihli kitabesine göre Osmanlı padişahı I. Mehmed'in kızı Hatun Sultan tarafından yaptırılmıştır.

Türbenin içinde beş tanesi Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in kız ve oğullarına ait olmak üzere sekiz tane mezar mevcuttur. Kapısının üstündeki kitabesi : 3 str. Selçukî neshi, genişliği 1,22 x 0,60.

¹³⁴ s. 207.

¹³⁵ Bu kısımda neşredilen kitabelerin asılları tarafımdan görülerek en doğru metinleri tesis edilmiş, ayrıca neşirleri varsa gösterilmiştir.

— 1 أمر بعمارة هذه التربة الشريفة

— 2 عصمت الدنيا و الدين خاتون سلطان بنت السلطان محمد

— 3 بن بايزيد خان بواها الله في دار السلام في سنة اربعين و ثمانمائة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 71. - T. Mümtaz Yaman
Kastamonu s. 139. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 272.

H. 833/1429 M.

Kastamonu Hatunlar türbesi, Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in
oğlu Orhan Bey'in mezar kitabesi.

Sülüs, kabartma

هذا قبر المرحوم المغفور

اورخان بك بن ابراهيم چلبى

تاريخ

في (Bir kelime okunamadı) شهر صفر المبارك

سنة ثلث و ثلثين و ثمانمائة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 73. - T. M. Yaman, Kasta-
monu, s. 141. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 278.

H. 840/1436-37 M.

Kastamonu Hatunlar türbesi, Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in
oğlu Paşa Melek'in mezar kitabesi.

Sülüs, kabartma

— 1 هذه تربة المرحومة المغفورة

— 2 المعصومة پاشا ملك بنت

— 3 امير كبير ابراهيم بك

— 4 نور الله قبرها

— 5 في سنة اربعين و ثمانمائة

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 73 - T. Mümtaz Yaman,
Kastamonu, s. 141. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 276.

H. 845/1441 M.

Kastamonu Hatunlar türbesi, Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in
oğlu Emîr Yusuf Bey'e ait mezar kitabesi.

Sülüs, kabartma

- انتقل من دار الفناء إلى دار البقاء — 1
 المرحوم المغفور السيد الشهيد — 2
 أمير يوسف بك بن إبراهيم بك — 3
 نور الله قبره — 4
 في أواخر ربيع الآخر سنة — 1
 خمس و أربعين و ثمانمائة — 2
 نقل تاريخ شاهزاده قلم — 3
 كرد در بلبل بهشت دلم — 4

Sağ ve soldaki Âyet-i Kürsînin altında kabartma büyük hurufat

ای جان جهان جسته افلاک شدی
 مہمان عزیز خالق پاک شدی

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 74. — T. M. Yaman, Kastamonu, s. 141-142. — A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 277-278.

H. 846/1442 M.

Kastamonu Hatunlar türbesi, Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in kızı Hafsa Hatun'un mezar kitabesi.

3 str. kabartma, sülüs

- انتقلت من دار الفناء إلى دار البقاء — 1
 المرحومة المغفورة السعيدة — 2
 حفصة خاتون بنت إبراهيم بك — 3
 نور الله قبرها — 4
 في شهر محرم — 2
 سنة ست و أربعين و ثمانمائة — 3

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 76. — T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 143. — A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 273.

H. 847/1443 M.

Sinop İsfendiyarlar türbesi, Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in mezar kitabesi.

- Baştarafında نقل من دار الدنيا الغانية — 1
 إلى دار السنية الباقية المرحوم — 2
 المغفور السعيد الشهيد الواصل الى — 3
 رحمة ربه الملك القدير الغفار — 4
 السلطان إبراهيم بن سلطان اسفنديار — 5

نور قبره و جعل الجنة مقامه
 في اواخر محرم الحرام سنة سبع و اربعين و ثمانمائة من هجرة النبوية

H. Hilmi, Sinop kitabeleri, s. 36. — M. Ş. Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 165. — A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 309.

H. 849/1445 M.

Sinop İsfendiyarlar türbesi, Candar-oğlu II. İbrahim Bey'in annesinin mezar kitabesi.

- 1 انتقلت من دار الفنا إلى دار البقا
 — 2 المرحومة المغفورة المستورة
 — 3 امه الامير الكبير ابراهيم بك
 — 4 توكل على خالق
 — 1 نور الله قبرها
 — 2 و جعل الجنة مقامها
 — 1 يوم السبت من عشرين شهر ربيع الاول في
 — 2 سنة تسع و اربعين و ثمانمائة

H. Hilmi, Sinop Kitabeleri, s. 36. — M. Behçet, TTEM yeni seri 2 (1929) s. 43. — M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 166-167. — A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 309.

H. 852/1448-49 M.

İsmail Bey Hanı İnşa Kitabesi

Araç'ta Oyacalı köyünde olan bu han bugün harap vaziyettedir. H. 852/1448 M. tarihli kitabesinden Candar-oğlu İsmail Bey tarafından inşa ettirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kitabesi bugün Ankara Etnografya Müzesindedir.

3 str. Selçukî neshi, genişliği 0,70 × 0,46.

- 1 بنى هذا الخان المبارك السلطان المعظم اسماعيل بن ابراهيم
 — 2 بن اسفنديار خان ايد الله مملكته و افاض إلى سبحانه العفو
 — 3 و المغفرة بروح على ابنه وجده في سنة تاريخ اثني و خمسين و ثمانمائة

H. 853/1449 M.

İsmail Bey Çeşmesi İnşa Kitabesi

Sinob'un kuzeyinde Demirli Mescit mahallesindedir. H. 853/1449 M. tarihli kitabesine göre Candar-oğlu İsmail Bey tarafından yaptırılmıştır.

6 str. genişliği 0,50 × 0,45.

- 1 امر
— 2 ببناء هذه العين
— 3 المباركة السلطان اسماعيل ابن
— 4 ابراهيم طاب ثراه ادام الله دولته
— 5 في شهر جمادى الاول سنة
— 6 ثلث و خمسين و ثمانمائة

H. Hilmi, Sinop Kitabeleri, s. 62. - M. Ş. Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 185.-186. - A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 389.

H. 855/1451 M.

Candar-oğlu İsmail Bey'e ait Sinop'da bir inşa kitabesi (veya tamir kitabesi).

2 str. Selçukî neshi, genişliği 2,16 × 0,37.

- 1 لهذا البناء الجديد على الباب بجزيل الهمة و اللطف الوهاب للامير الكامل الفاتح
الديار اسماعيل بن ابراهيم بن
— 2 اسفنديار اعل لوائه الغفار مادام الفلك الدوار غلب اعداء الله بنصره و كثرة الفتن
تاريخ سنة خمس و خمسين و ثمانمائة

M. Behçet, TTEM yeni seri 4 (1930) s. 49. - M. Şakir Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 190.

H. 855/1451 M.

Candar-oğlu İsmail Bey Camisi İnşa Kitabesi

Cami' Daday kazasına yakın olan Küre-i Hadid köyünde, hafifce meyilli bir yamaç üzerinde inşa edilmiştir.

Caminin H. 855/1451 M. tarihli kitabesinden anlaşıldığına göre Candar-oğlu İsmail Bey tarafından yaptırılmıştır. Taşkoprüdeki Bey köyü camiine benzemektedir. Alçıdan güzel bir mihrabı vardır. Minberi ve minaresi ahşaptır.

Kapısının üzerinde bulunan kitabesi : 3 str. Selçukî neshi, genişliği 0,48 × 0,70.

- 1 بنى هذا المسجد المباركة السلطان المعظم اسماعيل
— 2 ابراهيم بن اسفنديار خلد الله ملكه و دولته افاض الى سبحانه العفو
— 3 و المغفرة على الله وحده في تاريخ سنة خمس و خمسين و ثمانمائة

T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 156. — A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 226.

H. 858/1454 M.

İsmail Bey Camisi İnşa Kitabesi

Cami Kastamonu'da İsmail Bey mahallesindedir. Caminin H. 858/1454 M. tarihli kitabesinden Candar oğlu İsmail Bey tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Minberi ve mihrabı alçıdan olup her ikisi de basit yapıdadır. Kesme taştan yapılmış bir minaresi mevcuttur.

Kapı kemerinin üzerindeki kitabesi : 3 str. kabartma Selçuki neshi, genişliği 1,20 × 1,60.

- 1 — بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنَعْمَ عَقَبَى الدَّارِ
2 — أَمْرٌ بِنَاءِ هَذَا الْعِمَارَةِ الْمَبَاكَةِ الْمَقَامِ الْأَعْظَمِ الْعَالِي الْعَادِلِ
3 — السُّلْطَانِ إِسْمَاعِيلِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْفَنْدِيَارِ خَانَ تَقْبِيلَ اللَّهِ مِنْهُ الْحَسَنَاتُ فِي سَنَةِ
ثَمَانٍ وَخَمْسِينَ وَثَمَانِمِائَةٍ

M. Behçet, Kastamonu (1341) s. 67. — T. Mümtaz Yaman, Kastamonu, s. 156. — A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 201.

H. 864/1460 M.

Sinop İsfendiyarlar türbesi, İsmail Bey oğlu Yahya Bey'in mezar kitabesi.

Baş şahidenin dış yüzü

- 1 — نَقَلَ مِنَ دَارِ الْفَنَاءِ إِلَى دَارِ الْبَقَاءِ
2 — الْمَرْحُومِ الْمَغْفُورِ الْمَعْصُومِ الْمَحْتَجِّ إِلَى
3 — رَحْمَتِ رَبِّهِ الْمَنَانِ يَحْيَى بَكِّ بْنِ سُلْطَانِ إِسْمَاعِيلِ

iç yüzü

الدنيا مزرعة الاخرة

Ayak taşının dış yüzünde

- نور الله قبره و جعل الجنة مقامه
في أوائل شهر ذي الحجة عمت ميامنه
سنة اربع و ستين و ثمانمائة من الهجرة النبوية

H. Hilmi, Sinop Kitabeleri, s. 39. — M. Behçet, TTEM yeni seri 2 (1929) s. 37. — M. Ş. Ülkütaşır, TAED 5 (1949) s. 168-169. — A. Gökoğlu, Paflagonya, s. 313-314.

H. 880/1475-76 M. ?

İsmail Bey Medresesi İnşa Kitabesi

Kastamonu'da İsmail Bey mahallesindeki külliyesi içindedir. H. 861 tarihli İsmail Bey'in vakfiyesinde bu medreseden çok bahsedilmektedir. Kitabesi her halde sonradan konmuş olsa gerektir.

3 str. girift Selçukî neshi, genişliği 0,40 × 0,45.

1 — بسم الله الرحمن الرحيم قال النبي عليه السلام

2 — من فتح له باب الدعاء فتحت له ابواب الجنة

3 — فواقف المدرسة يدعى اليه بتاريخها ان رحمة الله عليه ٨٨٠

M. Behçet, *Kastamonu* (1341) s. 90. — T. M. Yaman, *Kastamonu* s. 166. — A. Gökoğlu, *Paflagonya*, s. 341.

EKLER II.

MESKÛKÂT

II. İbrahim Bey

Gümüş, kutru 16 mm., ağırlığı 5 3/4 kırat, basıldığı yer Kastamonu, tarih H. 83 (?).

خلد ملكه
ضرب قسطنطينيه

ابراهيم بن ٨
اسفنديار ٣

A. Tevhit, *Meskûkât Kataloğu IV*, s. 420, nr. 826. — T. Mümtaz Yaman, *Kastamonu*, s. 149 fotoğrafıyla.

İsmail Bey

Bakır, kutru 17 mm., ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

ضرب اسمعيل

A. Tevhit, *IV*, s. 421, nr. 864. — T. M. Yaman, *Kastamonu*, s. 167 fotoğrafıyla

Bakır, kutru ?, ağırlığı ?, basıldığı yer ?, tarih ?,

السلطان اسمعيل

T. M. Yaman, *Kastamonu*, s. 167 fotoğrafıyla.

Bakır, kutru ?, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

ضرب قسطنطينيه اسمعيل

T. M. Yaman, *Kastamonu*, s. 167 fotoğrafıyla.

Bakır, kutru 18 mm., ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

ضرب قسطنطينيه خلد ملكه اسمعيل بن ابراهيم

Ahmet Ziya, *Meskûkât-ı İslâmiye*, s. 80, nr. 1227.

Bakır, kutru 18 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

خلد ملکہ
ضرب
... مونیہ

بن اسمعیل

Abdül-ahad Nuri, *Doğu Mecmuası* 8 (1338) s. 2.

Bakır, kutru 16 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

خلد
ضرب
... قسطنو

سلطان اسماعیل

بن ابراهیم

Aynı makale, s. 2.

Bakır, kutru 16 mm. ağırlığı ?, basıldığı yer ?, tarih ?

السلطان
اسمعیل

Aynı makale, s. 2.

Bakır, kutru 15 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

خلد ملکہ
قسطنونیہ

اسمعیل

ابراہیم

Aynı makale, s. 2.

Bakır, kutru 16 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

خلد ملکہ
و ... طا ... نیہ

بن اسمعیل

... ہیم

Aynı makale, s. 2.

Bakır, kutru 16 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih ?

خلد ملکہ
ضرب قسطنونیہ

و خمس

ار ...

بر ...

Aynı makale, s. 2.

Bakır, kutru 18 mm, ağırlığı ?, basıldığı yer Kastamonu, tarih H. 864/1459-60 M.

۸۶۴
سلطان اس ...
قسطنو

Aynı makale, s. 2.

Kızıl Ahmet Bey

Gümüş, kutru 12 mm, ağırlığı 3 1/4 kirat, basıldığı yer? tarih ?

خلد
ملکه

احمد
غازی

Ahmet Tevhit, *Meskûkât Kataloğu IV*, s. 422, nr. 864, lev. 6 da fotođrafiyla.

P, Wittek, *Menteše Beyliđi*, s. 155 te bu parayı *Menteše-ođlu Ahmet Gazi Bey'e* ait olduđunu söylemektedir. Fakat mütihazsıs nümizmatlar bu paranın yüzünün Candar-ođullarının paralarının yüzüne benzediđini ifade etmektedir.

TÜRKİYE'DE MUHTARLIK TEŞKİLÂTİNİN KURULMASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

MUSA ÇADIRCI

II. Mahmut devrinin 1826-1839 yılları arası Osmanlı İmparatorluğunun yapısında köklü değişikliklerin yapılmağa başladığı bir dönemdir. Çoğu kez Tanzimatla başladığını sandığımız yenilikler aslında bu devirde yapılmış veya temelleri bu devirde atılmıştır. Örneğin hükümet-halk ilişkilerinde büyük bir önemi olan muhtarlık örgütünün ilk defa bu devirde kurulması bunlardan birisidir. Bu güne kadar hemen hemen hiç dikkati çekmemiş ve üzerinde durulmamış olan bu kurum, toplumun en alt kademelerini ilgilendiren bir kurumdur. Kuruluşundan bu yana bir hayli zaman geçmiş olmasına rağmen esasta hiç değişmemiş olan muhtarlık teşkilâtı hakkında bildiklerimiz çok azdır.

Lütfi Tarihinden edindiğimiz bilgilere göre, Türkiye'de Muhtarlık adı altında ilk defa 1829 yılında Bilâd-ı Selâse (İstanbul, Üsküdar, Eyüp) mahallelerinde bu teşkilât kurulmuştur. Bu hususta Lütfi Efendinin verdiği bilgiyi Osman Nuri Ergin, "*Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*" adlı kitabında "Muhtarlar" başlığı altında şöyle değerlendirmektedir:

"Tanzimata doğru imamların zulmünden ve istibdadından halkı kurtarmak ve istişare ile iş gördürmek için yanlarına birer ikişer muhtar verildi ve muhtarlar da yalnız bırakılmadı, biraz sonra bunların yanına üç, beş kişilik ihtiyar heyetleri katıldı. Muhtar ve ihtiyar heyetlerini ahali seçerdi." Yazar, bundan sonra: "Bu münasebetle Lütfi Tarihinde denilir ki" demekte ve Lütfi Tarihinin ikinci cildinde 1245 senesi olayları arasında ve 173 üncü sayfasında verilen bilgiyi ufak tefek değişikliklerle aynen nakletmekle yetinmektedir¹.

"*Osmanlı İmparatorluğunun Mülki İdaresinde Avrupalılaştırma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi*"² adlı kitabında Talât Mümtaz Yaman ise, "Ma-

¹ Osman Nuri Ergin; *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, s. 121. İst. 1936.

² Talât Yaman, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Mülki İdaresinde Avrupalılaştırma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi*; s. 69. İstanbul, 1940.

halle Muhtarlıkları” başlığı altında ve kısa bir paragrafta – ki bu paragraf da Lütfi Tarihinin beşinci cildindeki bir paragrafın sadeleştirilerek aktarılmasıdır – “İstanbul ve vilâyetlerde halkın hükümetle olan münasebetlerinin daha düzgün esasa bağlanması maksadiyle Dersaadet ve Bilâdı selâse islâm mahallelerinden evvel ve sani olarak ahalinin ileri gelenlerinden iki muhtar, reaya mahallelerinden kâhya ve muhtar namıyla yine ikişer kişi intihap olundu. Bunların ellerine imam, papaz, muhtar ve kâhya mühürleri verilerek idarede bir inzibat usulünün vaz’ına teşebbüs olundu. Bu usulün taşralara da tatbiki hususunda eyalet valilerine emirler yazıldı.” diyerek Lütfi Tarihi, c. 5. s. 35 teki bilgiyi tekrarlamaktadır. Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihinin V. cildinde II. Mahmud devrinde yapılan ıslahatı anlatırken bir cümle ile “bütün vilâyetlerde halkın hükümetle olan münasebetlerinde aracılık yapmak üzere muhtarlıklar” kurulduğunu belirtmektedir. İslâm Ansiklopedisinde ise muhtarlık maddesi yoktur.

Bu konuda bize yayınlanmış en geniş bilgiyi Takvim-i Vekayi vermektedir. Takvim-i Vekayi’in 1833 tarihli ve 73. defa sayısında İstanbul’un dışında Kastamonu mahallelerinde ve Kastamonu Sancağına bağlı kazalarda muhtarlık teşkilâtının kuruluşu ile ilgili haber mahiyetinde verilen bilgilere göre, Kastamonu Sancağına bağlı Taşköprü Âyanı Hacı Ömer, kaza halkına zulmetmekte çeşitli adlarla halktan fazla vergi toplamaktadır. Âyandan memnun olmıyan Taşköprü halkı, ileri gelenleri vasıtasıyla Kastamonu Mütessellimi Dergâh-i Âlî Kapucubaşlarından Dede Mustafa Ağa’ya şikâyette bulunmuş, muhasebesinin görülmesini ve yerine yeni bir âyanın seçilmesini istemişlerdir. Bu şikâyet üzerine Mütessellim, Âyanı “Huzur-i Şer’i Şerif’e” davet etmiş ise de Âyan, davete uymadığı gibi etrafına topladığı kimselerle isyan etmiştir. Bunun üzerine Mütessellim de kuvete baş vurmuş, üzerine asker göndermiş, Âyan ve adamlarından bazıları öldürülmüştür. Böylece halk, Âyanın zulmünden kurtarılmıştır¹. Mütessellim bu olaydan sonra yeni bir âyan seçme yoluna gitmemiş, İstanbul mahallelerinde uygulanmakta olan muhtarlık usulünü Kastamonu Sancağında da tesis etmiştir. Her mahallede halkın takdirini kazanmış, iş beceren ve söz söyleyebilen kimselerden seçim yolu ile muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani adı ile iki muhtar

¹ Takvim-i Vekayi, defa 73.

seçtirmiştir. Bütün mahalle halkını topluyarak, muhtarlara mahalle imamını kefil etmiş, mahalle halkına da muhtarlar kefil olmuşlardır. Ayrıca mahallenin ileri gelenleri de bir birlerine kefil edilmiştir.

Dede Mustafa* seçtirdiği muhtarların isimlerini deftere kaydetmiş ve bu defteri İstanbul'a göndermiştir. Ayrıca halkın yeni nizamdan memnun olduğunu, asayişin sağlandığını bildiren bir İ'lâmı da defterle birlikte göndermiştir.

II. Mahmud durumdan haberdar edilince çok memnun olmuş, bu nizamın diğer vilâyet kaza ve kurâ mahallelerinde de uygulanması için emir ve ferman çıkarmıştır¹. Takvim-i Vekayide verilen bilgiler burada bitmektedir. Diğer vilâyet ve kazalarda teşkilâtın kurulup kurulmadığı hakkında gazetede her hangi bir bilgiye raslamadık.

Osman Nuriye göre muhtarlık teşkilâtı, halkı imamların zulmünden kurtarmak ve istişare ile iş gördürmek için kurulmuştur. Bu iddia yersizdir. Takvim-i Vekayi'de açıkça belirtildiği gibi, teşkilât ilk defa taşrada halkı âyanın zulmünden kurtarmak amacı ile Âyanlık teşkilâtı yerine kurulmuştur. Üstelik muhtarlara imamlar kefil ettirilmekle imamların itibarı artırılmıştır. Ancak, imamların yapmakta oldukları bazı görevlerin de muhtarlara devredildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca yazar, teşkilâtın taşrada ne zaman ve nasıl kurulduğunu belirtmemektedir. Muhtarların yanlarına ihtiyar heyetleri verildiğine dair vesikalarda bir kayda raslıyamadık. Ergin, neye dayanarak bu ilâveyi yapıyor anlayışmıyor. Biraz sonra dediği herhalde epey sonraları olacaktır.

Talât Mümtaz Yaman'ın verdiği bilgiler Lütfi Tarihinden aktarılmıştır. Çok kısa olan bu bilgi gerçeklere uygundur. Yalnız reâya mahallelerinden kâhya ve muhtar namiyle yine ikişer kişinin intihap olduğu iddiası doğru değildir. Eskiden beri olduğu gibi bu devirde de reâya mahalleleri Kocabaşılar tarafından idare edilmiştir. Yeniden kâhya ve muhtar seçilmemiştir.

Taşrada muhtarlık teşkilâtının kuruluşu hakkında etraflı bilgiyi Takvim-i Vekayi vermektedir. Takvimde teşkilâtın ne amaçla ve nasıl kurulduğu belirtildiği gibi, Padişahın teşkilâtın kuruluşunu

* Dede Mustafa Ağa oldukça başarılı bir mütesellimdi. Kastamonu Sancağına atandıktan sonra asayişini sağlamıştır. Halk tarafından da tutulan bu mütesellim 1836 yılında İzmir İhtisap Nazırlığına atanmıştır.

¹ Takvim-i Vekayi, defa 81.

nasıl karşıladığı da açıklanmakta ve verilen bilgiler vesikalardan edindiğimiz bilgilere uymakta, vesikalardaki bilgileri tamamlamaktadır. Bu yazıda Takvim-i Vekayi'nin verdiği bilgiler vesikalardan edinilen bilgilerle karşılaştırılmış, mümkün olduğu kadar muhtarlık teşkilâtının kuruluşu ve işleyişi hakkında doğru bilgi verilmeğe çalışılmıştır.

Kastamonu'da muhtarlık teşkilâtının kurulduğunu II. Mahmud öğrenince çok memnun olmuştur. Bu teşkilâtın Rumeli ve Anadolu'da kurulması için emir ve ferman çıkarmış, bütün mutasarrıf, vali ve mütesellimlere gönderilmiştir. Gönderilen bu fermanın suretleri, 1833-1835 tarihleri arasında şer'iyye sicillerine kaydedilmiştir. Ayrıca Sadrazamın muhtarlıkla ilgili olarak gönderdiği mektupların suretleriyle, mutasarrıf ve mütesellimlerin kadılarına gönderdikleri buyrukların suretleri de sicillerde kayıtlıdır. Yine Başbakanlık Arşivinde eyalet ve sancaklarda muhtarlık teşkilâtının kurulduğunu muhtar mühürlerinin gönderilmesini istiyen şukka ve arzlar bulunmaktadır.

Ankara, Kayseri, Bursa, Konya ve Karaman Şer'iyye Sicillerinde muhtarlık teşkilâtının buralarda kurulması ile ilgili gördüğümüz ferman, buyruldu ve i'lâmlardan yararlanarak bu teşkilâtın nasıl kurulduğunu, nasıl işlediğini, muhtarların görev ve yetkilerini belirtmeye çalışacağız.

Takvim-i Vekayi'in ilk defa 73. sayısında verilen ve yukarıda özetlediğimiz bilgilerle, Ankara Sancağına gönderilen kaimeden¹ açıkça anlaşılıyor ki muhtarlık teşkilâtı taşrada ilk defa 1833 yılında Kastamonu'da kurulmuştur. Aynı yılda Rumeli ve Anadolu'daki vilâyet ve sancaklara gönderilen ferman ve mektuplarla teşkilâtın buralarda da kurulması istenmiştir. Ankara, Sivas, Aydın ve diğer Anadolu vilâyet ve sancaklarında teşkilâtın 1833 yılı içinde kurulduğunu Başbakanlık Arşivinde bulunan belgeler de doğrulamaktadır. Yalnız her nedense Karaman Eyaletinde teşkilâtın kurulması gecikmiştir. Durumu öğrenen Padişah, ikinci bir fermanla muhtarlık teşkilâtının derhal kurulmasını ısrarla istemiştir². Ferman 26 Eylül 1835 (15 Cemaziyelâhir 1251) tarihini taşımaktadır. Ferman Karamana vardıkdan sonra Mutasarrıf Vezir Ali Paşa, teşkilâtın derhal kurulması için kazalara buyruldu göndermiştir³.

¹ Ankara Şer. Sc. No. 236, Ves. No. 201 (Ek 1).

² Konya Şr. Sc. No. 73 s. 220.

³ Aynı Def. S. 223.

Kastamonu müteselliminin muhtar seçiminde uyguladığı usul, esas olarak alınmış, diğer şehir, kasaba ve köylerde aynen uygulanmıştır. Ekli vesikalardan açıkça anlaşıldığı gibi her mahallede denenmiş ve iyi huylu oldukları anlaşılmış becerikli kimselerden muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani adı ile ikişer kişi "ittifak-ı ârâ ile" muhtar seçiliyordu. Her muhtar, mahallesi halkına ve muhtarlara da mahalle imamı kefil olduktan sonra "vücu-ı vilâyet"de birbirlerine kefil ediliyordu. Böylece mahallenin asayışı ve diğer meselelerinden bütün mahalle halkı sorumlu kınılıyordu. Muhtar seçilenlerin isimleri kadı tarafından şer'iyye siciline kaydedildikten sonra ayrıca Defter Nazırına ve Ceride Nezaretine de gönderiliyordu. Nezarete bildirilen isimler tetkik edildikten sonra usul gereğince Padişah'a arz ediliyor ve mühürlerin Darphane'de hakkedilip gönderilmesi için müsaade isteniyordu. Padişahın uygun görmesiyle Darphane'de mühürler hazırlanıp muhtarlara gönderiliyordu. Bir mührün hazırlanıp gönderilmesi hem çok zaman aldığından ve hem de masraflı olduğu için muhtarların mühürlerini güzelce saklamaları, kaybetmemeleri tenbih edilmiştir (Ek 2). Mührünü kaybeden olursa, nasıl kaybettiğini delilleriyle kadıya bildirip i'lâm almak zorundaydı. İ'lâmı aldıktan sonra Defter Nazırına baş vuracaktı. Defter Nazırı gerekli incelemeyi yapıp, Ceride Nezaretinden o muhtar için yeni bir mühür istiyecekti. Görülüyor ki o devrin imkânlarıyla bu işlemlerin yapılması bir hayli zaman sürecekti. Bu yüzden muhtarların mühürlerini iyi saklamaları istenmekteydi.

Muhtarların görevleri, mahallelerinde asayışı sağlamak, vergilerin tevziinde ve toplanmasında yardımcı olmak, kısacası âyanlar tarafından yapılmakta olan görevlerin büyük bir kısmını yapmakla yükümlü oldukları gibi kendilerine yeni görevler de verilmiştir. Bu görevleri şöyle tasnif etmek mümkündür:

a) Mahalle veya köyün asayişini sağlamak. Bunun için, başka şehir ve köylerden mahalleye gelenlerin durumlarını tesbit etmek. Yanlarında bulundurmaları gereken mürur tezkerelerini kontrol edip, niçin geldiklerini, nerede kaç gün kalacaklarını öğrenmek. Yanlarında taşıdıkları tezkerenin sahte olup olmadığını kontrol etmek ve eğer tezkerelere kurallara uygun olarak doldurulmamışsa veya sahte ise geleni geri göndermek. Tezkeresiz gelenleri mahalleye sokmamak. Başka bir kasaba veya köyden mahalleye gelen, devamlı oturmak niyetinde ise yerleşeceği mahallede kendisine bir ev göstermek. Bu işlemler

yapıldıktan sonra yeni gelene mahalle halkından birisi kefil ediliyordu. Çoğu zaman yeni gelenlere muhtarların kendileri kefil olmaktadır. Mahalleye yerleşenin ismini mahalle defterine kaydedip, Defter Nazırına bildirmek de muhtarların görevi idi.

b) Muhtarlığını yaptıkları mahalleden veya köyden başka bir şehir veya köye gitmek isteyenlere "Mühürlü Pusula" vermek. Bu pusulaya pusulayı alanın adı, baba adı, nereye niçin gitmek istediği, gideceği yerde nerede ve ne kadar kalacağı yazıldıktan başka, pusulayı başkasının kullanmaması için de alanın eşkâlde yazılıyordu. Bunlar tamamlandıktan sonra mahalle mührü ile pusula mühürleniyordu. Pusulayı almakla iş bitmiyordu. Alanın gidip Defter Nazırından "Mürur Tezkeresi" alması gerekiyordu. Suç işlemiş olanlara, sürgünde bulunanlara ne mühürlü pusula, ne de mürur pusulası verilmiyordu. Ne var ki bu hususta da suiistimaller olmuş, muhtarlar ve mahalle imamları, pusula verilmeyecek durumda olanlara çoğu kez rüşvet karşılığında pusula vermişlerdir. (Bak ek 2)*

c) Mahallede doğan, ölen, iten, başka mahallelere göç eden veya başka bir yere devamlı yerleşmek için gidenlerin kayıtlarını mahalle defterinden silmek, mahalleye gelenleri de deftere kaydedip günü gününe Defter Nazırına bildirmek.

d) Gerektiğinde Meclis-i Şer'e katılmak, veraset işleriyle ilgilenmek, kazanın veya köyün her altı ayda bir gider defteri hazırlanırken mahallesini temsilen hazır bulunmak. Mahallenin gelir ve giderlerini gösteren hesap defterini tutmak ve mahalle payına düşen vergilerin tevziinde imam ile birlikte meclis-i şer'de çalışmak. Eğer mahallesi halkı bir haksızlığa uğramışsa mahalle halkı adına gerekli mercilere başvurmak gibi halkı çok yakından ilgilendiren ve halkla hükümet münasebetlerinin esasını teşkil eden görevler 1833 tarihinden itibaren muhtarlara verilmiştir.

Mahalle ve köy muhtarları, 1831 nüfus sayımından hemen sonra sancaklarda kurulan Defter Nazırlarına, Defter Nazırları da yine bu tarihte İstanbul'da ihdas edilmiş olan Ceride Nezaretine bağlı idi. Fakat muhtarların denetimi Defter Nazırı tarafından yapıl-

* Men'-i mürur yani bir şehirden başka bir şehre gitmeyi engelleme meselesi, II. Mahmut devrinin en büyük meselelerinden biri olmuştur. Tamamen ayrı bir konu teşkil edebilecek olan bu meseleyi burada ele almamız konu ile bağdaşmamaktadır.

miyordu. Bu devirde her sancağın idarî işleri doğrudan doğruya mütesellimler tarafından yürütülüyordu. Muhtarların denetimi de mütesellimlere bırakılmıştır. Halk muhtarlardan memnun değilse doğrudan doğruya imamları ve mahallenin ileri gelenleri vasıtasıyla mütesellime şikâyette bulunabilirdi. Buna örnek olarak Kayseri Sancağına bağlı Kes Köyü halkının şikâyetini ele aldık.

Kes Köyü halkı, zimmetine fazla para geçirmiş olan eski muhtarları Melmet Ağayı Mütesellime şikâyet ediyorlar ve bir daha muhtarlık işlerine karışmamasını istiyorlar. Mütesellim Mehmet Ağayı huzur-i şer'e çağırıyor ve mahkemesi yapıldıktan sonra, kendisi, çocukları ve soyundan gelenlerin bir daha "Kariye maslahatına karışmamak ve meclis-i meşverete ithal olunmamak üzere kendisine tenbiye olunmuş olmakla ber mucib-i i'lâm ol veçhile harekete mübâderet ve hilâfından hazer ve mücanebet eyliyesiz" diye tenbihte bulunmaktadır¹.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi, muhtarlık teşkilâtının kurulmasında esas gaye, memlekette o devirde hemen hemen hiç kalmamış olan asayişî tekrar sağlamaktı. Ne var ki asıl problemlere eğilme yerine geçici bazı tedbirlerle asayişî sağlamanın imkânsız olduğunu devrin yöneticileri – yetiştikleri ortam içinde – anlayacak güçten yoksun idiler. Bu yüzden alınan bütün tedbirler, çökmekte olan imparatorluğun alt kademelerinde meydana gelmiş olan huzursuzluğu giderememiştir. Muhtarlık teşkilâtı da mahallelerde asayişî sağlamamış, büyük şehirlere özellikle İstanbul'a işsiz halkın gitmesini engelliyememiştir. Vilâyetlere sık sık gönderilen fermanlar bu hususu açıkça bize göstermektedir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus daha vardır. 1833 yılında kurulduğunu gördüğümüz muhtarlık teşkilâtının kuruluşundan bu yana 130 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen bugün görev ve yetkileri bakımından hemen hemen hiç değişmeden devam edegelmisidir. Yapılan ıslahatın yüzeyde kaldığını, toplulmun geniş kitlelerini doğrudan doğruya ilgilendirecek anlamda değişikliklerin yapılmamış olduğuna bu küçük bir örnektir.

Muhtarlık teşkilâtının kuruluşu hakkında elde edebildiğimiz bu ilk bilgilere ileride teşkilâtın geçirdiği safhaları da ekleme imkânını bulabilirsek hiç şüphesiz daha etraflı bir şekilde kurum hakkında

¹ Kayseri Şer'iyye Sc. No. 198 yaprak 62.

bilgi edinilmiş olacaktır. Şimdilik bu kadarı ile yetinip, teşkilâtın kuruluşu ve işleyişi ile ilgili bir kaç vesikayı eklemek meseleyi biraz daha aydınlatacaktır.

(Ek - 1)

Şer'iyye Sicilleri, Ankara Defteri; No.: 236 Vesika 201.

Evvel ve sani i'tibariyle mahallâta ikişer nefer muhtar nasb ve tayin olunmasını havi kaime-i sami-i hazret-i sadaretpenahidir.

Gayretmendim Ağa Kastamonu Sancağı Mütessellimi Dergâh-ı âlî Kapucubaşlarından Dede Mustafa Ağa iktiza-i sıdk ve hamiyeti üzere Dersaadetde karargir olan nizam-i âliyyeyi tatbikan nefsi-i Kastamonu'nun her bir mahallesine mücerreb'l-etvar kimesnelerden bi'l intihab muhtar-ı evvel ve sani namiyle ikişer nefer muhtar nasb ve tayin ve ahalinin cümlesini celb ve cem ile muhtaran ahali-i mahalleyle ve vücûh-i vilâyet dahi yekdiğere kefil olarak Kastamonu mahallâtı taht-ı nizam ve rabıtaya tevsik ve idhal olunmuş ve liva-i mezkûr kazalarından Sinop ve Boyabat ve Taşköprü ve sair kazalar dahi nizam-i mezkûrun bitevfiku't - Tealâ icrasına mübaşeret ve bu veçhile ahali ve reayaya asayiş-i tame husuliyile cümlesi müteşekkir bulunmuş idüğü beyaniyle Dersaadet nizamı mucibince gönderdiği mahallât defteri natık olduğu üzere muhtarlar ve imamlara verilmek üzere birer adet mühürlerin hâkk ve ihdası hususu Ağayı mumaileyh'e canibinden ba maruzat inha ve ol babda verilen i'lâm ile ahalinin bu veçhile saye-i şevketvaye-i hazret-i şahanade istihsal-ı asayişlerini mucib icra olunan nizamdan kemal-ı mahzuziyet ve teşekkürlerini havi mahzerleri isra kılınmış olup Ağayı mumaileyhin bu suretle vakî olan ikdam ve gayreti ahali-i memleket haklarında mahzar-ı hayr olduğundan şayan-ı tahsin ve iş bu nizam-ı muhasin encamı sair mahallelerde dahi icra olunduğu halde cümle ahali ve raiyet zull-i zelil-i şevket din-i cenabı mülûkânede asude nişin emniyet olacakları bedahete karin olduğundan bu usul-i muhasin şümülün sair kuzat kasabat ve kurada dahi sırasıyle bi'l icra tesis ve tahkimi hususu emr ve ferman-ı hümayun-ı şahane buyurulmuş ve bu keyfiyet-i mutlak şevketmeab kerametzat velinimetimiz velinimet-i âlem padişahı muz efendimizin ahali ve fukara haklarında bezl ve şayan buyurdıkları merhamet ve şevket-i şahanelerinden icab eylemiş olmak hasebiyle iş bu husus-i hayrin her bir mahalde hüsn-i icrası lâzimedem ve senin bu makule mevadd-ı hayriyeye öteden beri sa'y ve gayretin

emr-i ruşen olarak bu defa icab ve kazalar mahallâtının beherine ehli ırz ve mücerrebü'l-ctvâr kimesnelerden evvel ve sani itibariyle Asitane-i saadet usulünce ikişer muhtar nasb ve zikr olunduğu veçhile her biri küfelâye rabt olunarak gerek muhtarlara ve gerek mahallât imamları için icab eden mühürler Darphane-i âmireden hakk ve irsal olunmak üzere o makule mahallâtın mikdar ve esamisini mübeyyin iktiza eden mümzi defatiri takdime mübaderet ve ol veçhile infaz-i irade-i seniyyeye harf be harf reviyet eylemek için kaime tahrir ve irsal olunmuştur. İnşaallahu Taalâ vusulünde ber veçh-i muharrer harekete mübaderet eyiyesin. (49. Za. 3). 2 Mart 1833.

(Ek - 2)

Şer'iyye Sicilleri, Ankara; Defteri No.: 239 Vesika 139

Mahallât ve kura muhtarları mühürlerini güzelce hıfz eylemelerini ve sair tenbihatı havi fermanname-i hazret-i sadaretpenahidir.

Şerayi' şiar Anadolunun orta kolunun yemin ve yesarında vaki' kazaların kuzat ve nüvvâbı efendiler zîde fazluhum ve mefahirü'l-macid ve'l-âyan mütesellimin ve voyvoda ve âyanları zîde mücedhum ba'd es-selâm inha olunur ki memalik-i mahrusede kâin bilâd ve kasabatda kâin mahallât ve kurâ muhtarlarına mühürler hakk ve i'ta olunması ba irade-i seniyye nizama rabtolunmuş ve o misillu eshab-ı mühürden bertakrib mührünü zayi edenlere mahallerinden i'lâm ve tahrirat vürudunda müceddeden mühürler hakkiyle irsal ve i'ta olunması dahi muahharen tensip ve irade buyrulmuş olmak hasebiyle şimdiyedek mühür zayi edenlere nizamı mucibince Darphane-i âmireden müceddeden mühürler verilmekte ise de bu esnada o misullû mühür zayi edenler teksir edip hatta nüvvâb ve muhtarlar kimi firar ile mührü aldı gitti ve kimi dahi sebebi na mâlûm olmak üzere zayi etti diyerek i'lâm ve tahrirat vürud etmekte olduğundan bu keyfiyet mürur nizamının ihlâlini mucib olmakta olup şöyle ki bir mahallin mührü zayi oldukta yerine mühür celbi lâ akl bir kaç mah müruruna muhtaç olacağından müddet-i mezbure zarfında emrû şud edecek nüfus tezkere alamıyacak yahut civarda vaki nüvvâb ve muhtarandan hilâf-ı nizam tezkere alarak bertakrib mürur etmekte olmak hesabıyla bu hususun önü kesdirilmesi lâzımeden olduğu beyan minba'd o misullû mühür imaline memur olan nüvvâb ve muhtaran ve defter nazırı ve mukkayitler ve kocabaşlar yedlerinde olan mühürleri güzelce

hıfzeta meye dikkat eylemelerinin zabıtân-ı memleket taraflarından tenbiye ve tekid olunması ve nüvvâb efendiler dahi ber veçhile mühür zayi edenlere taharri etmeksizin heman ilâm vermeyip zayi olan mühürlerin bertakrib bulunmıyacağı tahkik eyledikten sonra ne sebeb ile zayi olduğunu tasrih ederek ilâm eylemek hususu Rical-i Devlet-i Âliyeden Ceride Nazırı Efendi tarafından bu defa ba takrir inha ve ifade olunmakta olup memalik-i mahrusede kâin kasabat ve kuraya olvechile i'tasi mücerred mürur maddesinin tatarrik-i halelden vikayesiyle asayiş hal-i bilâd ve âbâd emr-i ehemminden ibaret ve bu cihetle bu hususu bilcümle memurîn taraflarından tekidat-ı lâzımenin icrasına dikkat vacibe-i zimmet olarak bundan böyle o misillü mühür imaline memur olanlar mühürlerini güzelce hıfzedip nizam-ı mezkûrun hallinden vekayesine kemaliyle itina ve içlerinden mühürünü zayi eden olur ise ne veçhile-i sebeb ile zayi eylediği sarahatten ilâm ve inha olunması hususu tekidat-i lâzıme derciyle bu defa tarafımızdan Anadolu ve Rumeli'nin üçer kollarına mektub tahririyle tenbiye-i işâr kılınmış olmakla siz dahi iş bu husus-u lâzım'ül âlâyı itade tekidat-ı mukteziyenin kâmilen icrasiyle ziri idarenizde olan mahallelerde mühür imal edenlerden ez kaza zayi eden olur ise ber minval-ı meşru taharri ve tecessüs birle ne veçhile ve ne sebeb ile zayii izahan i'lâm ve inhaya mübaderet ve nizam-ı mezkûrun tarik-i halelden vikayesine kemafissabıki bi'l ittifak itina ve dikkat eylemeniz için mahsusan iş bu mektub tahrir ve irsal olunmuştur. İnşaallâhu Taalâ vusulunda ber veçh-i tahrir harekete dikkat eyliyesiz vesselâm.

Bamührü Mehmet Rauf

10 Ekim 1836

(7. B. 252)

(Ek - 3)

Şer'iyye Sicilleri, Konya Defteri No.: 73 S. 220-221.

(Karaman Eyaletiyle bu Eyalete bağı Akşehir, Aksaray, Niğde ve Beğşehir Sancakları Mutasarrıfı Vezir Ali Paşa'ya ve Eyaletin kapsamına giren kazaların kadularına, naiblerine, defter nazırlarına, âyan, zabitan, vücuh-ı memleket ve diğere iş erlerine hitaben; memlekette kâin bütün halkın emniyet ve asayişlerini sağılamak amacı ile):

Her bir mahallât ve kuraya mücerreb-ületvar kimesnelerden evvel ve sani itibariyle ikişer muhtar nasb ve tayin olunarak muhtaran

mahallesi ahalisine ve imamlar ahali ve muhtarana ve vücuh-ı memleket dahi yekdiğere kefil olarak Dersaadetimde karargir olan nizam-ı müstahsenenin her bir eyâlet ve elviye ve kasabat ve kurada dahi icrası hususuna müteallik olan irade-i seniye-i şahanem iktiza-i münifi üzre mukaddemce sadrazam tarafından sen ki vezir-i müşarünileyhsin tarafına gönderilen tahrirat mucibince suret-i irade-i seniye-i elviye-i mezkûrenin havi olduğu kazalara bil ilân nizam-i mezkûr icra kılınarak rey ve nasb olunan muhtaranlar ve reâya kocabaşlarının a'lel esami tanzim olunan defterleri takdim kılındığından bahisle darp-hane-i âmirede hakkolunacak mühürler irsalı hususunu tahrir ve inha eylediğim ecilden iktizasını ilâm eylemek üzere hâlâ Cerdie Nazırı rical-i devlet-i âliyeden Süleyman Fevzi dâme mücdeye led-ül havale Anadolu ve Rumeli caniblerinde kâin kasabatta vaki' mahallât ve kuranın ahalileri birbirlerine ve muhtarları mahalle ve kura ahalilerine ve imamları dahi topuna kefil olarak ahaliden bilâd-ı saireye a'zimet veyahut ahir mahalle ve kariyeye nakletmek ederi olur ise imam ve muhtarları müceddeden hakk ve irsal olunan mahalle mühürleriyle temhir ederek yedine pusula vermedikce defter nazırları tarafından inha ve mahalle tarafından mürur tezkeresi ita olunmamak ve vardığı mahalle ve kariyede iskân ettirilmemek ve müceddeden bir mahalleye girmek murad eden olur ise ibtida muhtarlar kefil ahziyle mahalle defterine kaydederek yedine kefaletname itasiyle nüfus defterine kaydettirip ba'dehu iskân olunmak
ve muhtarlar nafiz-ül kelâm ve meriy-ülhâtır ve müstakim kimesneler olmak ve verilecek mürur tezkeresi nazır-ı defter ve muhtarlar temhir etmek ve muhtarlar dahi memuriyetini bilüp amel ve hareket etmek için defter nazırları tarafından nezaret mührüyle muhtarın yedlerine tezkere vermek üzere nizama rabt ve tevsik olub nizam-ı mezkûre sicil-i mahkeme ve defter nazırı ceridesine a'lel tafsil kaydolunup taraf-ı cerideden gönderilen talimnameye tatbikan muhtaran yedlerine defter nazırları tarafından nezaret mührüyle memhur tezkere verilmek ve muhtarlardan fevt olan ve hasb-el icab tekdîr kılınanların yedlerinde olan atik muhtarlık tezkeresi ve mührü defter nazırları tarafından red ve ısrâ ve yerlerine nasbolunacak muhtarın ismi deftere kayd ile muhtar-ı merkum müceddeden tezkere ve mühür-i i'ta kılınmak ve mukabelesinde akçe ve sair bir nesne mutalebe olunmamak ve muhtarlar dahi nizam-i mezkûr üzere amel ve hareket

etmek tenbihatı evamir-i âliye-i şahanamle cümleye bildirilmek bâ hatt-ı hümayûn-ı şevketmâkrûn -ı şahanem verilen nizamdan olduğuna binaen ve nizam-ı mezkûrun elviye-i mezkûrun havi olduğu kazalarda geru kalmış olan kazaların nefsi-i kasaba ve kurular dahi olveçhile imam ve muhtar ve kocabaşların mühürleri gönderilmek üzere defterlerinin takdimi babında emr-i şerifim ısdar ile tısyar olunmuştur.
.....

Kostantine

26 Kasım 1835

(15.C.251)

BİR OSMANLI DİPLOMATI
KOSTAKİ MUSURUS PAŞA*

1807 - 1891

SİNAN KUNERALP

İki Osmanlı sefiri, Londra'da vazife görürken, gerek Türk ve gerekse ecnabi meslekdaşlarının ancak güçlkle gerçekleştirebilecekleri bir şekilde şöhret kazanmışlardır. Bunların birincisi Yusuf Ağâh Efendi'dir. Bu zat, 1795 senesinde, Osmanlı İmparatorluğunun İngiliz sarayı nezdinde ilk ikamet elçisi olarak, kral III. Jorj'a (George) itimatnamesini takdim etmeye giderken, Saraya açılan caddeler haşmetli Osmanlı Murahhasını görmek istiyen kesif halk kitlesi tarafından öylesine tıkanmıştı ki, heyetin karoçalarına yol açmak için, Yusuf Ağâh'ın sefaretnamesinde naklettiği gibi, 200 atlı polis memur edilmişti¹.

Yusuf Ağâh Efendi'nin halefleri arasında temayüz eden diğer elçi 1851 ile 1885 yılları arasında, 35 sene gibi uzun bir süre Londra'da bulunmuş olan Kostaki Musurus Paşa'dır.

Yusuf Ağâh Efendi'ye Londra halkı tarafından gösterilen alâka ve muhabbet her ne kadar anlaşılabilirse de, Musurus Paşa'nın istisnai uzun misyonuna tatminkâr bir izah bulmak zordur. XIX. asrın büyük bir kısmında İngiltere'nin takip ettiği Türkiye siyaseti ve aynı devirde Türkiye'nin dış siyasetinde İngiltere'nin işgal ettiği özel yer gözönünde tutulmalıdır. İngiltere'nin bu siyasetinin en kudretli temsilcilerinden Stratford de Redcliffe İngiliz Büyük Elçisi olarak fasılalarla 30 seneye yakın İstanbul'da kalmış ve orada büyük bir nüfuz kazanmıştı. Tanzimat paşaları belki Musurus'un Osmanlı elçisi sıfatı ile Londra'da uzun müddet kalarak aynı mevkie erişebileceğini ümit

* Bu çalışmanın esası Londra'da Public Record Office'de muhafaza edilen İstanbul'daki İngiliz Elçilerinin muhaberatından ve Londra Büyükelçiliğinde bulunan Osmanlı sefirlerinin muhaberatından alınmıştır. Diğer kaynaklar haşiyelerde gösterilmiştir.

¹ J. de Hammer, "an account of the mission of Yusuf Ahgha", transactions of the Royal Asiatic Society c. VIII.

etmiş olabilirler. Vakıa, Musurus şahıs olarak kendini sosyete ve devlet ricaline kabul ettirerek sevdirmeyi başarabilmişse de hiç-bir zamanda İngiliz hükümetinin kararlarına tesir edebilecek bir mevkie varamamıştır ve varması da beklenemezdi. Daha XIX. asırda parlamanter rejimin zirvesine erişmiş olan İngiltere’de hükümeti yegâne etkiliyebilecek unsur efkârı umumiyeye idi. Bir ecnebi elçiye de hükümete biraz tesir edebilmek için halka nüfuz etmeye çalışmaktan başka bir imkân kalmıyordu. Bu alanda Musurus fazla başarılı olmuş sayılamaz. Parlamento’nun ve halkoyunun ehemmiyetini kavramış olmasına rağmen, Orta Avrupa zihniyeti ile, asılzade sınıfı ile temas kurmayı tercih etmiş ve diğer tabakalar ile meşgul olmamıştır. Tahmin edilir ki 1845-1871 seneleri arasında kısa inkıtalarla devlet idaresinin kilit noktalarında bulunmuş ve hepsi Londra sefaretinde vazife görmüş olan Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalar, İngiltere’de hüküm süren ve o zamana göre emsali olmayan bu rejime vâkıf idiler. Onlar bir Osmanlı sefirinin buna karşı âciz kalacağını tahmin etmişlerdir. Zaten Osmanlı idaresi gibi kuvvetli bir merkezî idare sistemi dış temsilcilerinin müteşebbis olmasını engelliyordu. Osmanlı nâzırları ekseriyetle İstanbul’daki ecnebi sefirlerle iş yapmayı tercih etmişlerdir. Bu temayül Abdülhamid devrinde daha da kuvvetlenince Osmanlı sefirlerinin durumu daha da nazikleşti. Dış siyasetin tesirli bir şekilde yürütülmesi için bunun Yıldız sarayından neş’et etmesi lâzımdı. Nitekim, Musurus’a Osmanlı hükümetinin arzularının ilk haberini veren bazen İngiliz Hariciye Nâzırı olurdu. Lord Salisbury’nin naklettiği gibi Türk sefiri ile siyasî mevzuları görüşmek İngiliz hükümeti için zaman kaybı oluyordu².

Bu zor şartlara ve elindeki dar imkânlarla rağmen Musurus Macar mültecileri meselesinden dolayı 1870’lerde Liberallerin ananevî Şark görüşünden soğumaları keyfiyetine kadar İngiliz siyasetinin bütün gelişmelerine şahit olmuş ve her iki partiye mensup siyasîlerle olan münasebetlerinde iki imparatorluk arasında tam bir anlayışın devam etmesi için şahsî nüfuzunu kullanmaya çaba göstermiş ve bir dereceye kadar muvaffak da olmuştur. 1885’te Londra’dan ayrılması vesilesi ile muhafazakâr “Morning Post” gazetesi bir başmakalesinde Musurus isminin İngilizlerin nazarında daima İngiliz-Türk dostluğu-

² Lady Cecil, Life of Lord Salisbury c. 3, s. 209.

nun kurulmasını hatırlatacağını yazdı³. Türk düşmanlığı ile ün yapmış Liberal devlet adamı Gladston'nun aynı münasebetle Musurus'a gayet nazik bir mektup yazarak Türkiye'ye dönmesi ile İngiltere'nin bir müessese (institution) kaybedeceğini belirtmesi Osmanlı Büyük Elçisinin siyasî inançları ne olursa olsun herkes tarafından takdir edildiğine bir delildir⁴. Sosyal alanda ise Musurus'un misyonu büyük bir başarı olarak nitelenebilir. 35 sene müddetle Bryanston Square'de bulunan sefaret binası Londra sosyetesinin nirengi noktası olmuştur. Davetler, balolar birbirini takip etmiş, 1856'da Paris Sulh Muahedesinin imzalanmasını kutlamak için verilen baloda Kraliçe Viktorya da hazır bulunmuştur⁵.

Musurus ailesinin Kraliyet ailesi ile münasebetleri baştan beri gayet samimî olmuştur. Viktorya tuttuğu hatıra defterine 1851'de Musurus itimatnamesini takdim ettiği gün "Yeni Türk sefirini gördüm, gayet hoş (agreeable) bir zat" cümlesini yazmıştı. Musurus'un iki erkek ve üç kız çocuğu hemen hemen yaşlıları olan genç prenslerle gayet sıkı dostluklar kurmuşlardır. Sonradan müstakbel 7. Edvard (Edward), Galya prensi olarak Avrupa sosyetesini çalkalandırırken, bir Rumen asilzadesi ile evlenip Paris'in en gözde ev sahibelerinden olan Musurus'un büyük kızı Raşel'in Leman gölünün kenarındaki malikânesinde sık sık görünen bir misafiri olmuştur. Musurus'un ahfadının akibeti de ilginçtir. Raşel, Brankovan adında kozmopolit bir Rumen prensi ile evlendi. Gayet istidatlı bir piyanist olan Raşel, kendisi de musikiden hoşlanan Abdülaziz'e babası tarafından takdim edilip, Padişahın huzurunda, sarayda birkaç konser verdi. Raşel'in iki kızı Fransa'nın en köklü ailelerinin varisleriyle evlendiler. Bunlardan biri Ana dö Noay (Anna de Noailles) adı ile Fransız edebiyatının en zarif kadın şairi olarak tarihe geçti. Musurus'un ikinci kızı Katalani adlı bir İtalyan diplomatı ile evlenmiş ve 1904 senesinde İstanbul'a Büyüelçi tayin edilen kocası ile birlikte memlekete dönmüştür. Diğer kızı da bir İngiliz subayı ile evlenmişti. Büyük oğlu Stefanaki ise uzun seneler kâtip ve müsteşar olarak babasının yanında kaldıktan sonra büyükelçi payesi ile Roma'ya gitti ve 1902'de nadir rastlanan bir şekilde babasının 35 sene işgal ettiği Londra Büyük Elçiliğine tayin edildi. Küçük oğlu Pavlaki, Musurus'un refakatinde bir diletant hayatı

³ Morning Post, 3 Kasım 1885.

⁴ Gladstone Papers, British Museum, 6 Kasım 1885.

⁵ Bu ziyareti Kraliçenin bir ecnebi sefarete ikinci ziyareti idi.

yaşadı. Ateşin bir ressam ve şairdi. Tabloları Avrupa'da teşhir edilen ilk Osmanlı ressamıdır (1862'de Londra Beynelmîlel sergisinde). 8-9 yaşında ufak bir kız iken, yeğeni müstakbel Ana dö Noay'a Arnavutköy'deki Musurus yalısında, şiir sanatının esrarını ilk anlatan o olmuştu. Kendi şiirlerinden bir derleme ise 1927 senesinde Paris'te basıldı.

Musurus'un Londra'daki misyonunun uzun sürmesine belki de Kraliçe Viktorya sebep olmuştur. Şöyle ki : 1837'de tahta çıkmasından Musurus'un tayinine kadar geçen zamanda gelen bütün Osmanlı elçileri, bir tek istisna ile, hep müslümandı. Yaşlandıkça dar görüşlü olmaya başlamış bulunan Kraliçe, bunu hoş karşılamamış ve nezdindeki sefirlerin hıristiyan tebaasından olmalarını tercih ettiğini açıkça belirtmişti. Devlet hizmetinde gayri müslimlerin nisbeten az olmaları Londra'ya uygun bir tayinin yapılmasını güçleştirmekte idi. Aynı sebepten dolayı Musurus'u takip etmiş olan 3 gayri müslim elçi de Londra'da uzun süre kalmışlardır⁶. Halbuki aynı devirde diğer Avrupa başkentlerindeki Osmanlı elçileri genel olarak ancak 3-4 sene vazife başında kalmakta idiler.

Musurus aslen Rum olup Ortodoks mezhebiniydi. Mustafa Reşid'in hayal ettiği fakat ancak kısa bir süre tatbik edilebilmiş olan din ve ırk müsavata dayanan imparatorluk mefhumunu şahsında ve ailesinde temsil ediyordu. Vefakâr ve sadık bir Osmanlı devlet memuru olmakla yetinmedi; aynı zamanda Osmanlı milliyetçisi idi, hattâ ifrata kaçan bir milliyetçilik anlayışına sahipti. İmparatorluğun itibarının korunmasında bazen nâzırlardan fazla titiz davranmıştır. Meselâ : Kırım Harbi esnasında Londra'da toplanan ve müttefiklerin eline düşen düşman ganimetinin paylaşılması ile ilgili anlaşmaya, Musurus Osmanlı murahhası olarak imzasını attı. O tarihe kadar Avrupa diplomasi belgelerinde Osmanlı İmparatorluğu için "Sublime Porte Ottomane" ifadesi kullanılıyordu. Londra Anlaşması, İmparatorluğun iştirak ettiği ilk çok taraflı anlaşma idi. Alışılmış usule göre bu durumda murahhaslar temsil ettikleri devletlerin alfabe sırasına göre imza atsalar, Osmanlı sefiri ufak Sardanya'nın sefirinden sonra gelecekti. Bunu Musurus kendine ve temsilcisi olduğu devlete yediremedi. İstanbul'a danışmadan protokola İmparatorluğun unvanı olarak "Empire Ottoman" tabirini kabul ettirdi.

⁶ Rüstem Paşa (1885-1895), Antopulo Paşa (1895-1902), St. Musurus Paşa (1902-1907). Uç sefir de vazife başında öldü.

Musurus'un iki kayınbiraderi ve bacanağı da İmparatorluğa sadakat ile hizmet etmişlerdir. Nikola Bogoridi 1856'da Boğdan beyliğine tayin olunduğu zaman Avrupa'daki milliyetçilik cereyanlarının müdafii diye geçinen III. Napolyon'un kıskırtması ile, Romenler Memleketeynin birleşmesi için çaba gösteriyorlardı. Böyle bir birliğin mutlak bağımsızlık yolunda hareket için bir basamak olacağını sezen Bâbîâlî buna muhalifti. Nikola Bogoridi bu birliğe mani olmaya çalıştı ve böylece Romenlerin nefretini kazandı. Diğer kayınbiraderi Aleko Bogoridi sefirlik ve nâzırlık yaptıktan sonra Aleko Paşa ismi ile Şarkî Rumelinin ilk valisi oldu. Bacanağı Yanko Fotiades Paşa ise Yunan - Osmanlı münasebetlerinin gayet gergin olduğu bir devirde uzun seneler Atina'da elçi olarak vazife gördü.

Kardeşlerinden biri Torino'da maslahatgüzar diğeri de Osmanlı Bankasının kurulmasında faal bir rol oynadıktan sonra Sisam valisi oldu.

Musurus Fransızca'yı Tercüme Odasında değil hususî hocaların nezaretinde çocukluğunda öğrenmiş olmasına rağmen, Tanzimat Fransızcasını iyi bilmekte idi⁷. Üslûbu ağır olmakla beraber kelime hazinesi zengindi. Hattâ muharrirliğe hevesi olduğundan raporlarının yazılmasına bilhassa itina gösterirdi. Londra'daki son senelelerinde Dante'nin "İlahî Komedyası"nı İtalyancadan 6. asrın temiz ve güç yunancasına tercüme etti. Tercüme zamanının klasisistleri tarafından sitayişle karşılandı. İngilizceyi ise Türkiye'deki hıristiyan misyonlarının faaliyetleri hakkında 1872'de Gladston'a kendi eliyle yazdığı hususî mektubun okunmasında görüldüğü gibi zerafetle değilse de ustalıkla kullanırdı. Mektubun metninden bir parça aşağıda sunulur :

"... I always blamed proselytism in general and thought that nothing is more mischievous and more unworthy of this century of enlightenment and civilisation (sic) than an undertaking tending by proceedings hostile to other religions to pervert the consciense of tranquil people, trouble social order and spread hatred amongst families and and fellowcitizens. I admit the conversion of a man to another religion when it is the fruit of study, judgment

⁷ 1854 ten itibaren İngiltere hariç diğer Avrupa devletleri gibi Bâbîâlî de Fransızca'yı resmî muhaberât lisanı olarak kabul etti.

and selfconviction; but I deprecate any organized endeavour made by religious fanaticism and having for natural effect to provoke an antagonistic fanaticism wherever such an operation is put forward...⁸

Diğer taraftan İngiltere’de bu kadar sene bulunmuş olmasına rağmen şivesi o derece bozuk idi ki Abdülaziz’in Londra seyahatı esnasında Padişahın bir nutkunun tercümesini okuduğu zaman dinleyiciler Elçinin sözlerini anlamakta güçlük çekmişlerdi.

Atina’da beraber vazife görürken Musurus’u iyi tanımış olan İngiliz elçisi Sir Edmund Lyons onu şöyle tasvir etmişti : “a man of remarkably mild and attractive manners and exemplary domestic habits⁹”. Fakat bu “cana yakınlık ve mülâyimliğin” arkasında Yunan ve Avusturya devlet adamlarının tecrübe ettikleri gibi kuvvetli bir irade ve istikrar saklı idi. 93 Seferinin en vahim anlarında İngiliz Hariciye Nezaretinin siyasi müsteşarı Lord Tenterden İngiliz ittifakını kazanmaya çalışırken uğradığı müşküllere rağmen Musurus’un nüktedanlığından ve neşesinden bir katre kaybetmediğini kaydetmişti. Hoşsohbet olmakla beraber Musurus bilgiçlik taslar, idi raporlarında ve konuşmalarında Latince sözler ve tarihî referanslar zikretmekten fazlası ile hoşlanırdı.

Musurus ailesinin menşei Girit idi. Rönesans devrinin tanınmış hümanisti Mark Musurus bu ailenin bir ferdi idi. Kostaki’nin babası Pavlos XVIII. asrın sonunda İstanbul’a hicret etmiş ve Eflâk beylerinin hizmetine girmişti. Kostaki 1807 senesinde Arnavutköy’de doğdu. Balkanlarda bir tetkik gezisine çıkmış olan Avusturyalı diplomat Prokesh-Osten’in (Prokeş-Osten) mihmandarı olarak vazife gördükten sonra 1832’de Sisam Prenslğine yükseltilen Stefan Bogoridi Bey’in refakatine girdi. Bulgar asıllı olan Bogoridi Tanzimat Devrinin esrarlı şahsiyetlerinden olup Mustafa Reşid’in yakını idi. Ve onun tarafından ketumluk isteyen işlerde kullanılırdı. Abdulmecid’in 1851’de Beyin küçük kızının nikâh merasiminde hazır bulunması, Padişahın da Bogoridi’yi ne kadar takdir ettiğine delildir. Zira, bu münasebetle bir Osmanlı padişahı ilk defa olarak bir hıristiyan âyininde hazır bulunmuş ve ayini müteakip kabul resminde, yine

⁸ Gladstone Papers, 4 Ocak 1872.

⁹ S. N. Douhani, Vieiles Gens, Vieiles Demeures, İstanbul 1944 s. s. 43.

Sinan Kunalp

Kostaki Musurus Paşa
1807 — 1891

ilk defa olarak kendi mutfağında değil de diğer misafirler için hazırlanmış yemeklerden yemişti.

Sisam adasına gelince; Ege denizinin bu ufak adası, İmparatorluk dahilinde hususî bir statüye sahipti. Anadolu kıyılarına yakınlığından dolayı, nüfusunun istisnasız yunanca konuşmasına rağmen, Sisam garantör devletler tarafından yeni kurulan Yunan kraliyetine dahil edilmemişti. Varılan karara göre Sisam Padişahın hıristiyan tebaasından seçtiği ve feshedilebilen bir şahısın idare ettiği muhtar bir prenslik olacaktı. Ada bir parlamentoya ve senatoya sahipti ve İstanbul, İzmir ve İskenderiye'de temsilciler bulunduruyordu. Bâbîâlî'ye senelik bir haraç öderdi. Buna mukabil Bâbîâlî'nin de adada bir ganbot ve iki müfreze asker bulundurmaya hakkı vardı. Ama Sisamlılar bu keyfiyeti kabul etmeyip Yunanistan ile birleşmek üzere ayaklanınca, 1832 yılında ada halkının bu iddialarından vazgeçmelerini temin için garantör devletlerin temsilcilerinden müteşekkil bir heyet Sisam'a gitti. Musurus adanın prensi Bogoridi'nin mümessili olarak bu heyete iltihak etti. Görüşmelerden müsbet bir netice alınamayınca Bâbîâlî, devletlerin tasvibi ile adanın ablukasını emretti. Musurus bu sefer ada ablukasının icrasına tayin edilen filo-da Bâbîâlî'nin siyasi murahhası olarak bulundu. Abluka neticesinde ada halkı iddialarından vazgeçince, Musurus Sisam'ı Bogoridi namına idare etmeye memur edildi. Tek başına tazyik kullanmadan ve kan dökümüne yol açmadan ada halkını yatıştırımayı başardı. Adanın iç idaresini Sisamlıların memnuniyetini yaratacak şekilde 5 sene deruhte etti. Bu seneler boyunca 1835 yılında başarısız bir suikast teşebbüsünden başka adanın sükûnetini bozan bir hâdise olmamıştır.

1839 senesinde İstanbul'a dönen Musurus Bogoridi'nin ikinci kızı Ana ile evlendi. Bu evlilik Musurus'un kariyerinde bir dönüm noktası teşkil eder. Yukarıda ifade edildiği gibi Bogoridi, Reşid Paşa'nın yakını idi. Sisam'daki faaliyetlerini dikkatle takip etmiş olan Reşid Paşa bu evlenme üzerine Musurus'u da kendi mahmileri arasına aldı ve, 1840 senesinde onu Yunan devleti ile diplomatik münasebetler kurulunca, Atina'ya elçi olarak gönderdi. Atina'da Osmanlı sefirinin durumu gayet nazik idi. Bağımsızlığa bundan 10 sene evvel erişmiş olmasına rağmen henüz müstakar bir idarenin kurulamadığı Yunanistan'da, garantör devletlerin himayesinde muhtelif hizipler iktidar için birbirleri ile mücadele ediyorlardı. Bunların yegâne

birleştikleri an Osmanlı imparatorluğuna hücum ettikleri zamandı. Tesalya'da sınır çatışmaları daimî surette cereyan ederdi. Bavariya Kraliyet ailesinden seçilmiş olan Kral Oto (Otho) ve hanımı, Megalo İdea'nın en hareketli taraftarlarındandı.

Böyle bir havada Musurus ilk diplomatik zaferini 1844 senesinde kazandı. Osmanlı vatandaşlarının Yunanistan'daki mallarının istimlâki ile ilgili 1832'de imzalanan anlaşma gereğince müzakereler neticesiz devam ederken Musurus Yunan hükümetini, mallarını 12 sene evvel satmış ve tazminat parasını daha alamamış olan Türk muhacirlerine ait emlâki iade etmeye ve tazminat parasını % 8 bir faizle ödemeye zorladı.

Lâkin bu diplomatik başarısını kazandığı sene Fransa'nın himaye ettiği hizbin reisi Kolotes'in başvekil oluşunu da gördü. Kolotes'in iktidara geçmesi ile Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde cereyan daha da kuvvet kazandı. Yunan basını hergün Musurus'a saldırıyor, Kolotes Megalo İdea'nın sözcülüğünü yapıyordu. Nihayet 1846'da Musurus iki memleket arasında münasebetlerin kesilmesine sebep olacak hâdiseler silsilesini, İmparatorluk dahilinde ikamet eden hıristiyan vatandaşlarına gayri kanunî şekilde verilen Yunan pasaportlarını tasdik etmeyi reddederek harekete geçti. Bu davranışı Yunan hükümeti ve halkının kızgınlığını artırdı. Kolotes, Musurus'a makul olmıyan tehdit edici notalar yazdı. Halk kahvehanelerde ona karşı kışkırtıldı ve Kolotes'in himayesinde basılan bir gazete Osmanlı elçisini ölümle tehdit etti. Ocak 1847'de daha ciddi bir vaka cereyan etti. Makedonya halkını ayaklanmaya teşvik etmek üzere 1841'de faaliyette bulunmuş ve sonra da Kralın yaveri olmuş olan Albay Karatasos sefaretten Türkiye'ye gitmek için bir vize talep etti. Elindeki talimat elçiye İmparatorluk aleyhinde faaliyette bulunmuş şahıslara vize verilmemesini emrediyordu. Vaki Musurus Karatasos'un şimdi bulunduğu mevkie binaen Albaya bu hususta yeni talimat istiyeceğini ve ancak İstanbul'dan haber aldıktan sonra talebine bir cevap verebileceğini söyledi.

Musurus'un bu nazik davranışı ertesi günü Sarayda verilen bir balo'da Kralın Osmanlı elçisine diğer ecnebi sefirler, nâzırlar ve ilerigelenlerin önünde "J'espérais que le Roi de Grèce méritait plus de respect que vous n'en avez montré, Monsieur" diyerek, kabaca hareket etmesini önlemedi. Bir devlet başkanının bir ecnebi elçiyi alenen azarlaması Avrupa diplomasi camiasında büyük bir heyecan

yarattı. Kralın bu ağır sözlerine Kolotes'in de iştirak ettiği meydana çıkınca Bâbîâlî Pire limanına bir harp gemisi ile bir tarziye isteği gönderdi. Yunan hükümeti özür dilemeyi reddetti. Bunun üzerine 14 Şubat 1847'de Musurus ve elçilik erkânı harp gemisine binip İstanbul'a hareket ettiler. 4 Mart'ta Osmanlı donanmasının başka bir gemisi Yunan hükümetine kısa ama sarıh bir ultiमतom getirdi : Bir ay içinde Musurus'tan özür dilenecek ve elçi Atina'ya dönecekti. Yoksa İstanbul'daki Yunan maslahatgüzarı sınır dışı edilecekti. Yunanlılar tutumlarında ısrar edince iki memleket arasında münasebetler kesildi. Yunan konsolosları İmparatorluk sınırlarından ihraç edildi, Yunan gemileri Türk sahillerinde kabotaj yapamaz duruma geldiler, ticarî münasebetler durdu. İlişkilerin kesilmesi Yunanistan'ın aleyhinde olmasına rağmen Yunan hükümeti ancak bir sene sonra Rusya'nın tazyiki üzerine özür diledi ve Musurus Şubat 1848 de Atina'ya döndü.

Birkaç ay sonra daha üzücü bir olay meydana geldi. Yunan hükümeti Yunanistan'da devamlı hüküm süren asayişsizlikten Osmanlı imparatorluğunun sorumlu olduğunu ve Musurus'un bu ayaklanmaları teşvik ettiğini asılsızca iddia etti. Osmanlı elçisinin bunu Hariciye nazırı nezdinde protesto edip, Yunan hükümetinin böyle bildirilerle hayatını tehlikeye koymasına itiraz etmesi üzerine 4 jandarma onu korumakla görevlendirildi. Ama bu koruma teşebbüsleri neticesiz kalacaktı. Zira Hariciye nâzırı ile görüşmesini takip eden gün Musurus çalışma odasında gazete okurken odaya giren sefaret kavaslarından biri elçiye 5 el ateş ederek kolundan yaralayıp kaçtı. Sokakta diğer kavaslar tarafından kovalanıp yakalandığı zaman "Yunan hürriyetini kurtardım, gaddarı öldürdüm" diye bağıryordu.

Suçlu Osmanlı tâbiyetinde bir Rumdu. Yunanistan'a hicret ettikten sonra tâbiyetini muhafaza etmiş ve müfrit milliyetçi Heterist muhitlerle sıkı temaslarda bulunmuştu. İki memleket arasında bu meseleden ötürü silâhlı bir çatışmanın patlamaması muhakkak ki suçlunun Osmanlı vatandaşlığında bulunmasından ileri gelmiştir. İlk önce Yunan hükümeti onu Osmanlı adaletine teslim etmekten çekinmişse de sonradan Devletlerin tazyikine boyun eğip teslim etmiştir.

Dirseğindeki yaranın neticesi olarak Musurus'un sağ kolu sakat kaldı; kolunu ancak kısmen bükebiliyordu. Bu sakatlığın izini Musurus'un elyazısında görmek mümkündür.

Bu hâdise gösteriyordu ki Musurus'u Atina'da daha ziyade tutmak tehlikeli idi. 8 sene boyunca uyanık ve şerefli bir şekilde İmparatorluğun menfaatlerini müdafaa etmiş, diplomatik kabiliyetini ispatlamıştı. Onun bu kabiliyetinden daha önemli bir mevkide istifade etmek gerekiyordu. Musurus'u Paris'e göndermek üzere Bâbîâlf Fransız hükümeti ile temasa geçti. Ama kendi adamları olan sabık Yunan başvekili ile Osmanlı elçisi arasındaki kötü münasebetleri Musurus'a atfeden ve bunu unutamayan Fransızlar AGREMAN vermeyi reddettiler.

Bunun üzerine Musurus elçi payesi ile Viyana'ya tayin edildi. Onun için bu tayin büyük bir başarı idi. Zira geleneksel olarak Osmanlı diplomatik servisine intisap eden hıristiyanlar Fenerli ailelerden gelirdi. Avusturya - Osmanlı münasebetleri vaziyete göre değişiyordu. Habsburglar asırlar boyunca Osmanlı akınlarına karşı koymayı Hanedanlarının kutsal bir vazifesi olarak telâkki ettikten sonra Osmanlı İmparatorluğunun duraklaması ve gerileme devresine girmesi ile bu vaziyetten istifade edebilmek için tetikte duruyorlardı. Ama 1848'de hanedan, tarihinin en vahim ânını yaşıyordu. Fransa'dan neşet eden ihtilâl ateşi Avusturya'nın İtalyan ve Macar ülkelerine de sirayet etmiş, milliyetçilerin ayaklanmasına sebep olmuştu. Musurus Tuna yolu ile Viyana'ya Ekim ayında vardığı zaman, Başkentte Alman demokratlarının bir isyanı ancak bastırılabilmişti.

İhtilâlçi radikaller zararsız bir hale sokulmuş olmalarına rağmen, İtalyan ve Macar milliyetçileri ilkönce daha tesirli bir mukavemetle karşı koydular. Macar'ların ilk zafer haberleri Türkiye'de alâka ve sempati ile karşılanmış hattâ, Mustafa Reşid memnuniyetini saklıyamamıştı. Ama Çar I. Nikola'nın yeğeni genç İmparator Franz Josef'e yardım etmesi üzerine ayaklanma gayet kanlı bir şekilde bastırıldı. Ve ihtilâlin ileri gelenlerinden Rus tâbiyetindeki Polonyalı gönüllülerden 3000 kişi Ağustos 1849'da Osmanlı İmparatorluğuna sığındılar.

Rusya ve Avusturya mültecilerin iade edilmesini talep ettiler. Divan toplanıp böyle bir talebin yerine getirilmesinin Türk şerefini lekeleyeceğine hükmetti. Şeyhülislâm bu talebin İslâm kanunlarına karşı geldiğini söyledi. Bunun üzerine İstanbul'daki Avusturya sefiri kendi inisiyatifi ile bir emrivaki yaratmak için Bâbîâlf ile temaslarını kesti. Ama Osmanlıların gözünü korkutamadı. Osmanlılar kararların-

dan dönmiyeceklerini, hattâ bu sebepten harbe gitmeye hazır olduklarını o zamana kadar görülmüş en büyük askeri geçidi tertipliyerek izhar ettiler. Bâbîâlî'nin kararında bu kadar azimkâr olmasında İngiltere'nin Osmanlıları desteklemek üzere Akdeniz filosunu Çanakkale'ye göndermiş olmasının da rolü büyüktür. Nitekim önce Rusya ve onu takiben Avusturya, iddialarından vazgeçtiler ve Musurus'un öne sürdüğü bir teklifi kabul ettiler. Teklif mültecilerin Anadolu'da bir şehirde enterne edilmeleri yolunda idi. Bu meseleye en iyi çare sayılmazdı (zira böylece Osmanlı İmparatorluğu mültecilerin zindanı haline geliyordu) ama iki tarafı da tatmin ediyordu. Mülteciler bir seneye yakın Kütahya'da kaldıktan sonra Avusturyalıların muhalefetine rağmen serbest bırakıldılar.

Müzakereler boyunca muannid ve azimkâr davranışı ile Musurus Avusturya başvekili Prens Şvarzenberg'i (Schwarzenberg) kızdırdı. Onun talebi üzerine mülteciler konusunda bir zafer kazanmış olan Bâbîâlî Musurus'u geri çekti. Ama geri çekilmesi yanlış tefsir edilmesin diye Musurus fevkalâde bir heyetin başında Avusturya devlet adamlarının kabul ettiği Piyemon'un yeni Kralı Viktoriyo Emanüel'in (Victorio Emanelle) cülûsunu tebrik için Torino'ya gönderildi. Ve birkaç ay sonra da Nisan 1851'de Osmanlı diplomasisinin en önemli mevkiî sayılan ve Ekim 1850'de Kıbrıs'lı Mehmet Emin'in geri çağrılmasından beri münhal bulunan Londra Büyük Elçiliğini tedvire memur edildi. Büyükelçi payesi verilmedi. Zira bu unvan müslümanlara mahsus idi.

1850'lerin İngiltere'si kudretinin zirvesine erişmiş, yarım asra yakın bir zaman harp görmemiş ve sulh içinde ticarî münasebetlerin gelişmesine dayanan İmparatorluğunu sağlamlaştırmakla meşgul idi. Bu gaye ile Kraliçe'nin kocası munis ve hayalperest Prens Albert'in teşviki ile Londra'da ilk Beynelmîlel Sanayi ve Ticaret sergisi tertiplendi. Osmanlı İmparatorluğu da sergiye iştirak etmeye davet edildi ve iştirakin bilhassa tesir edici olması için Abdülmecid'in riyasetinde bütün Bâbîâlî gayret sarfetti.

Avrupa pazarlarını Osmanlı hammaddelerine açmak ve aynı zamanda garpılılaşma yolunda kaydedilen ilerlemeyi göstermek, güdülen amaç idi. Sergide teşhir edilecek mallar ve bu münasebetle Londra'ya gönderilen heyet ve yeni Osmanlı Elçisi, İstanbul tersanelerinin en yeni ve gösterişli eseri Feyzi Bahr adında bir firkateyn ile Suthampton (Southampton) limanına Mayıs ayında vasil oldular.

Gemi, teşhir edilen mallar ve heyeti teşkil eden zevat İngiltere'de alâka ile karşılandılar. Osmanlı pavyonu 7 altın madalyadan üçünü kazandı. Viktorya 100 sterling değerinde işleme kumaş aldı. Heyete refakat eden Hüseyin Efendi adında bir müftü hükümet azaları tarafından kabul edildi. Hariciye Nâzırı Lord Palmerston ile uzun uzun görüştü ve tetkiklerde bulundu. İstanbul'a döndüğünde artık İmparatorluğun ancak Avrupa usulü ıslahlahat yolu ile kurtulabileceğine kani idi.

Sergi münasebeti ile verilen ziyafet ve balolarda Londra eğlenirken Şarkta Kutsal Yerlerde katolik ve ortodoks papazların asırlardan beri süren münakaşası Çar'ın ve Napolyon'un kendi dindaşlarını desteklemeleri ile yavaş yavaş Kırım harbi adı ile tarihe geçen muharebenin yolunu hazırlıyordu. İngiltere ile askerî ittifaka girilmesinde Musurus'a pek yapılacak bir şey kalmamıştı. Zira Stratford ve Reşid meselenin patlak vermesinden beri İstanbul'da tek başlarına İngiltere'nin, Türkiye'nin yanında Rusya'ya karşı çarpışmasına karar vermişlerdi. Lâkin İngiliz hükümeti, elçisi kadar harpçi değildi. Çatışmayı önlemek çabası ile Batı Avrupa'da her ağızdan çıkan ve ihtilâfî diplomasi yolu ile halletmeye çalışan notalarda ileri sürülen görüşleri destekliyor veya bu notaların hazırlanmasına önayak oluyordu. Rusya ile bir harbin kaçınılmaz olduğuna inanan ve böyle bir keyfiyette İngiltere'nin Türkiye'ye muzaheret edeceğinden emin olan Musurus bu notaların neticesiz kalmaları için çalıştı ve İngiltere, Hariciye Nazırı Lord Klarendon (Clarendon)'un tabiri ile harbe sürüklendi (drifted). Mesele bu safhaya girince, Musurus'ta askerî konulara karşı bir merak uyandı. Aylarca Kırım yarımadasına bir çıkartma yapılması için ısrar etmişti. Osmanlı kontenjanının sevki hakkında alınan bazı kararlar onun tekliflerine istinaden alındı. Fransız ve İngiliz askerlerinin statüsü tespit edilmeden Türkiye'ye sevkedilmelerini önledikten sonra bu hususta bir anlaşmanın imzalanması ile müttefik kuvvetlerinin imkânı olduğu kadar çabuk cepheye gönderilmeleri için gayret sarfetti.

Öte yandan da İstanbul'a yazdığı raporlarda İngiltere ve Fransa'nın verdikleri yardıma bir karşılık istiyebileceklerini ve ancak geniş çapta bir ıslahat hareketi ile tatmin olacaklarını yazıyordu. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ana fikirlerini tekrarlayan bir Hattın Şubat 1856'da neşrolmasında şüphesiz elçinin uyarmaları bir etki yapmıştır. Ayrıca 1855'te Osmanlı maliyesi iflas etmek üzere

iken Bâbiâli, Avrupa'dan bir istikraz sağlamaya mecbur kalınca, Musurus'un gayretleri ile Londra piyasasından en elverişli şartlarla bir istikraz imkânı bulundu.

Elçisini mükâfatlandırmak ve aynı zamanda Kraliçe Viktorya'ya şahsî bir dostluk ve samimiyet belirtisi göstermek için Abdülmecid Musurus'u büyük elçiliğe terfi ettirdi. Emsali olmayan bu terfi İngiltere'de Padişahın da ıslahat hareketine iştirak ettiğinin emaresi olarak memnuniyetle karşılandı. Oxford üniversitesinin rektörü Musurus'a fahrî hukuk doktoru payesini verirken terfiine değinerek, bundan böyle İmparatorlukta din ve ırk konularında artık müsamahanın hüküm süreceğine ve böylece Padişahın bütün tebaalarının müşterek gayretleri ile Osmanlı ülkelerini kalkındırabileceklerine inandığını söyledi.

Paris Sulh Muahedesinde İmparatorluk Avrupa devletler camiasına alındı. Böyle seçkin bir topluluğa dahil olmanın birtakım mecburiyetler taşıdığına inanan Bâbiâli, derhal dünya çapında bir diplomatik taarruza girişti. Latin Amerika devletlerinin en kudretlisi ve yegâne kraliyet olan Brezilya ile bir dostluk anlaşmasının imzalanmasına Musurus memur edildi. Brezilya murahhası Londra elçisi idi. Müzakereler iki devletin de aynı derecede ehliyetli bir bürokrasiye sahip olmalarından 3 sene devam etti. Musurus Londra'daki vazifesini muhafaza ederek Hollanda ve Belçika krallıkları nezdinde elçi olarak tayin edildi. Bu sebepten senede birer defa Lahey ve Brüksel'e ziyarette bulunurdu.

İngiltere ile ticarî münasebetlerin artması ile İngiliz adalarında ve müstemlekelerinde en beklenmedik şehirlerde bile fahrî konsolosluklar açıldı. 1848'den beri gönderilen talebelerin sayısı Kırım harbinin nihayetinde artınca meşhur şarkiyatçı Redhavz'a (Redhouse) bir cins talebe müfettişi olarak sefarette resmî bir vazife verildi. Sefaret bir müsteşar ve iki kâtipten müteşekkildi. Bu vazifelerden ikisi uzun seneler sıra ile Musurus'un kardeşi, kayınbiraderi ve iki oğlu tarafından dolduruldu. Muhakkak ki böyle bariz bir akraba kayırmasında bulunurken Musurus, Mustafa Reşid'in kendi oğullarına gösterdiği iltimastan cesaret almıştı. 1874'ten itibaren bir askerî ateşenin tayin edilmesi ile sefaret aile havasını kaybetti.

35 sene boyunca vukua gelmiş siyasî buhranları zikretmek bu makalenin maksadı değildir. Bu daha geniş çapta bir çalışma icap ettirir. Ama genel olarak muhtelif devlet dairelerinin siparişleri ve

mütevali istikrazlardan doğan müzakereler en çok sefaretin vaktini alıyordu (Saray kuşkonmaz konserveleri ismarlardı).

1867'de Musurus Abdülaziz'i Londra'da karşıladı. Ziyareti münasebeti ile Padişah Büyükelçiye vezir rütbesini verdi. Musurus böylece ilk gayri-müslim paşa oldu. Ama Sultan Aziz şerefine verilen bir baloda, karısının vefat etmesi sevincini gölgeledi. Padişah sefirin matemine hürmet olarak seyahatini kısa kesti. Amcasına refakat eden Abdülhamid'e Madam Musurus'un ölümü çok dokundu ve elçiye kendi eliyle Fransızca bir mektub yazdı. Bildiğimize göre bu Abdülhamid'in kendi eliyle yazdığı yegâne Fransızca mektubdur⁹. Musurus genç şehzadenin bu ince davranışından çok mütehassis olmuş ve 9 sene sonra Abdülhamid tahta çıktığı zaman şu içten sadakat mektubunu yazmıştır. Fakat bundan birkaç ay önce Murat'a ancak usul olan mesajı göndermekle yetinmişti.

“... l'avènement de Votre Majesté est salué par tous ses sujets avec la joie d'un peuple qui, éprouvé depuis longtemps par les effets d'une confusion atmosphérique voit poindre sur l'horizon un soleil radieux destiné á dissiper les nuages d'une influence malfaisante á apaiser la fureur des éléments discordants et á assurer une suite non interrompue d'années prospères et paisibles...”

1876-1879 seneleri Musurus'un en faal yılları oldu. Rusya ile bir çatışma olduğu takdirde İngiltere'nin yine Türkiye'yi askerleri ile destekliyeceğine inanan Musurus bu inancını Bâbüâli'ye de paylaştırması ile 93 faciasının mesuliyetini taşıyanlardandır. Musurus İngiltere'deki Türk aleyhtarı cereyanın 1875'te istikraz faizlerinin ödenmemesinden doğan hoşnudsuzluktan ileri geldiğine kani idi. Gladston'u da halkın bu hissini körükliyerek kendi partisinin menfaati için kullanmakla itham ediyordu. Liberal devlet adamının ün salmış “Bulgaristan'daki Türk vahşetleri” adındaki broşürünü “l'é-géreté fouguese” olarak niteledi.

Türk aleyhtarı harekete karşı Musurus geniş bir basın kampanyası tertipleledi. Muhafız gazetelerde çıkan haberleri tekdüz etmekten fayda gelmeyeceğini kavrayan Musurus (bunu Bâbüâli'ye anlatmak biraz güç olmuştu), dost gazetelerde ve dergilerde makaleler, neşrettirip, broşürler ve hattâ kitaplar bastırdı. Osmanlı grubunun en tesirli sözcüsü aristokrasinin organı sayılan muhafazakâr “Morning Post” gazetesi

⁹ S. N. Douhani, Viciles Gens, Viciles Demeures, Istanbul 1944 s. 43.

idi. Sahibi Bortwick'in kardeşi Kırım Harbi'nden beri Mahir Bey adı ile Osmanlı ordusunda bulunuyordu. Musurus'un yazları Bortwick'in taşrada malikânesini kiralaması üzerine Avusturya sefiri "la Turquie a loué le Morning Post et le Morning Post a loué la Turquie" diye bir nükte yaptı¹⁰. Musurus ayrıca Londra'da bulunan Polonyalı mültecilerle temas kurarak Rusya aleyhine nümayişler tertipletti. Nihayet 1872 den beri Londra'daki ecnebi sefirlerin en kıdemlisi sıfatıyla bütün resmî yemeklerde söz alıp nükteli ve ince bir şekilde efkârı umumiyeyi etkilemeye gayret etti ve bir dereceye kadar başardı. 1877'de başlangıçta geçici bir salgın olarak vasıflandırdığı Türk düşmanlığı genellikle yatıştı ve yerini Rus aleyhtarı bir cereyan aldı.

Berlin'e giden Türk heyetine dahil edilmemesi Musurus'a fazlası ile dokundu. Londra'da son senelerini şevki kırılmış, sukutu hayale uğramış bir şekilde geçirdi. Mustafa Reşid'in ıslahat programının iflâsını görmüş, ümitsiz kalmıştı. Boş vakitlerini edebî çalışmalara vakfederek teselli arıyordu. Nihayet Kasım 1885 te gayet ânî bir şekilde vazifesine son verildi. Tam maaş ile tekaüte sevk edildi. 6 sene sonra Şubat 1891'de Arnavutköy'de öldü.

¹⁰ Viscount Esher, Journal, London s. 39.

İNGİLTERE DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI BELGELERİNİN IŞIĞI ALTINDA 1919 İNGİLİZ-OSMANLI GİZLİ ANTLAŞMASI

SALÂHI R. SONYEL

12 Eylül, 1919'da Osmanlı Sadrazamı Damad Ferit'le resmî ve yetkili İngiliz murahhasları olduklarını ileri süren fakat bir ihtimalle İngiliz Intelicens Servis'inde görevli M. S. Francer, H. Morlan ve G. Churchill isimli üç Levantin arasında gizli bir antlaşma imzalandığına dair 1919 yılı Aralık ortalarında etrafta söylentiler dolaşmaya başladı. İki suret halinde hazırlanarak Padişah Vahidettin tarafından onaylandığı ve ilgili taraflarca teati edildiği söylenen bu antlaşmanın hükümleri şöyle idi: İngiltere Hükümeti, Türkiye'nin bütünlük ve bağımsızlığını kendi güdümünde güvenlik altına alır. İstanbul, Hilâfet ve Saltanatın başkenti olarak kalacak, Boğazlar, İngiltere'nin murakabe ve kontrolüne bağlı bulunacaktır. Osmanlı Hükümeti, bağımsız bir Kürdistan kurulmasına engel olmayacaktır. Bunlara karşılık olarak, Osmanlı İmparatorluğu, Hilâfetin tinsel güç ve yetkisini Suriye, Irak ve Müslümanların yaşadığı diğer kesimlerde İngiltere lehine kullanmayı üstelenir. Ulusal akımın önüne geçebilmek için Türkiye'de kurulacak yarı meşrutî yönetime karşı vukubulacak tepkileri yatıştırmak üzere İngiltere Hükümeti yardımda bulunacaktır. Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve Kıbrıs üzerindeki bütün haklarından vazgeçecektir. İngiltere Hükümeti, Türk murahhaslarının isteklerini Barış Konferansı'nda kabul ettirmeyi üzerine alacaktır. Barış yapıldıktan sonra Padişah, Hilâfetin tinsel gücüyle ilgili 4'üncü maddedeki koşulları genişletmek için İngiltere Hükümetiyle ayrı bir gizli antlaşma yapacaktır¹.

1 Londra'daki İngiliz Arşivi (Public Record Office - PRO.), Dışışleri Bakanlığı (Foreign Office - FO.) belgeleri; bundan böyle kısaca PRO., FO. olarak anılacaktır. PRO., FO. 371 (sınıf)/5117 (dosya)/E. 260 (belge). Amiral, Sir John de Robeck'ten Lord Curzon'a, gizli yazı No. 177/M. 2505, İstanbul, 3 Şubat, 1920 - ilişik : HA/455 sayılı ve 28 Ocak, 1920 tarihli intelicens raporu.

Bu sözde antlaşma Bağlaşıkların, özellikle İngilizlerle Fransızların arasını açmış, İngiliz diplomatik çevrelerini zor bir durumda bırakmıştı. Öteyandan Türk, Fransız ve Amerikan tarihçi ve yazarlarına, İngiltere'nin Orta Doğu'da izlediği dış siyaseti sert bir dille kınamak fırsatını vermişti. O sıralarda İngilizler, sömürgeleri olan Hindistan'ın yolu üzerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini almasını tasarladıkları bir Büyük Yunanistan kurulmasıyla ilgili Yunan dileklerini büyük bir şevkle destekliyorlardı. Hikmet Bayur, bu antlaşmanın Fransızlar tarafından ele geçirilerek yayımlandığını; o sıradaki duruma, İngilizlerle Padişahın istek ve düşüncelerine uyması bakımından gerçek durumun ifadesi sayıldığını ve ilk olarak 22 Ocak 1920 günlü *The New York Herald Tribune* adlı Amerikan gazetesinde çıktığını, daha sonra Franklin Bouillon'un² bu belgeyi kendisinin elde etmiş olduğunu, ancak bir Amerikan gazetesinde yayınlanmasının daha etken olacağını düşündüğünden onu anılan gazeteye verdiğini söylediğini ve olayın kesin olarak doğruluğu üzerinde direndiğini belirtmektedir. Hikmet Bayur ayrıca, antlaşmanın imzalandığı ayda İngiliz-Fransız çekişmelerinin gayet çetin olduğunu, bugüne kadar bu belgenin gerçekten var olup olmadığını kesin olarak anlaşılmadığını, söylemekte "Vahidettin bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'dan kaçarken ya yok etmiş veya yanında götürmüş olmalıdır. İngilizler ise bu belgeyi o sırada yalanlamış olmalarına göre bunu -eğer var idiyse- yayınlamaları beklenmez"³, demektedir.

Aralarında Ali Fuat Cebesoy⁴, Feridun Kandemir⁵, Rahmi Apak⁶ ve Kemal Karpat⁷ da bulunan birçok Türk yazar ve tarihçileri böyle bir antlaşmanın var olduğuna inanmaktadırlar. Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı *Tarih* adlı eserde de bu antlaşmanın var-

² Franklin - Bouillon, Seine-et-Oise mebusu, Radikal Sosyalist ve Fransız Parlamentosu'nun Dışişleri Encümeni başkanı idi; bak PRO., FO. 371/3752/126386, George Grahame'dan Lord Curzon'a, 872 sayılı ve 4 Eylül 1919 tarihli, Paris'ten gönderilen yazı. Franklin Bouillon, *Ankara Antlaşması* olarak anılan ve 20 Ekim, 1921'de imzalanan Türk-Fransız Antlaşmasını imzalayan Fransız murahhası idi.

³ *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, C. I, Ankara, 1963, ss. 204 - 206; aynı yazar tarafından, *Yeni Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, İstanbul, 1935, s. 39 ve *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, İstanbul, 1942, s. 40.

⁴ *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, ss. 167 - 176.

⁵ *Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler*, İstanbul, 1964, s. 137.

⁶ *Türk İstiklâl Harbi II., Batı Cephesi*, Ankara, 1965, s. 7.

⁷ *Turkey's Politics*, Princeton, 1959, s. 35.

lığından bahsedilmektedir⁸. Oysa Atatürk, böyle bir antlaşmanın mevsukiyetinden şüpheli idi. 12 Aralık 1919'da, Heyet-i Temsiliye başkanı sıfatıyla Erzurum'daki XV'inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e Sivas'tan gönderdiği kapalı telde şöyle diyordu: "Zat-ı şahanenin tasvibine iktiran ve İngiliz murahhaslarıyla sabık Sadrazam Damad Ferit arasında takarrür ve imza olunan 12.9.1919 tarihli muahede-i hafiye sureti bu kere Dersaadette elde edilmiştir. *Teyit ve mevsukiyeti için aslının ele geçmesine çalışılmaktadır*"⁹. Celâl Bayar da bu antlaşmanın "rivayet" olduğunu ileri sürmektedir¹⁰.

Bu konuyla ilgilenen yabancı tarihçiler arasında şu isimlere raslanmaktadır : Harry N. Howard¹¹, buna "sözde antlaşma" olarak değinmekte ve metnin, Pierre Loti'nin kaleme aldığı bir eserde¹² yayınlandığını bildirerek, "Antlaşma o sıralarda her iki hükümetçe yalanlanmış olmasına rağmen¹³, zamanın İngiliz siyasasına aynen uymaktadır", demektedir. Howard, antlaşmayı imzalayan İngiliz murahhaslarının isimlerini yanılıyla Mr. Winston Churchill, M.M. Fraster ve Nolan olarak vermektedir.

Başka bir yazar, bayan Elaine D. Smith, 1959'da Washington'da kitap olarak yayınlanan *Turkey: Origins of the Kemalist Movement, 1919-23* başlıklı doktora tezinde, söz konusu antlaşmanın Padişah tarafından imzalandığını ileri süren Donald E. Wedster¹⁴ adlı Amerikan tarihçisinden bir pasaj iktidas etmekte, şöyle demektedir: "Mustafa Kemal, 16 Eylül, 1919'da (?) Padişahla İngiltere'nin murahhasları arasında imzalanan ve Türkiye için bir İngiliz güdümünü kabul eden antlaşma yüzünden daha kuvvetli bir hale geldi. Kemal, İstanbul'la Anadolu arasındaki yazışmaların tüm olarak kesilmesi buyruğunu taşıyan bir

⁸ *Tarih IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1931, ss. 29 - 30.

⁹ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV.*, Ankara, 1964, s. 35; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, İstanbul, 1953, s. 158.

¹⁰ *Ben De Yazdım*, C. 7, İstanbul, 1969, s. 2211.

¹¹ *The Partition of Turkey*, New York, 1966, ss. 241 - 242.

¹² *La Mort de Notre Chère en Orient*, Paris, 1920, ss. 153 - 155.

¹³ Böyle bir gizli antlaşmanın var olmadığı, bu konuda etrafta dolaşan "bedhahane şayiaların" kesin olarak "asılsız ve esassız" olduğuna dair 4'üncü Damad Ferit Kabinesi sırasında bizzat Sadrazam tarafından resmî açıklama yapılmıştır; bak Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul, 1969, ss. 278 - 279.

¹⁴ *Turkey of Atatürk*, s. 80.

genelge ile buna tepki gösterdi. . . Damad Ferit Paşa Kabinesi bunun etkisinden ve gizli antlaşma koşullarının yarattığı kinden kurtulamayarak 2 Ekim 1919'da iktidardan düştü"¹⁵. Elaine D. Smith bu pasajda, ancak 1919 Aralık ortalarına doğru meydana çıkarılan bu antlaşmanın, 1919 Eylül ortalarında Türk siyasasına oldukça büyük bir etki yaptığını ileri sürerek yanlış bir sonuca varmaktadır.

Öteyandan Henry H. Cumming adlı İngiliz yazarı, böyle bir antlaşmanın varlığından şüpheli görünmekte, Harry N. Howard'ın söz konusu eserinden yukarıya aktarılan pasajı aynen iktibas etmekle beraber şunları eklemektedir: "Her nasılsa, bu tarihten (gizli antlaşmanın imzalandığı tarih) itibaren İngilizler, şu veya bu nedenden ötürü, Türkleri İstanbul'dan çıkarmak fikrinde direnmekten vazgeçtiler. . . Britanya ve Türkiye arasındaki sözde antlaşmanın var olup olmadığı ispatlanıncaya kadar, İngiliz Bakanlarının çoğunluğu tarafından izlenen bu hayret verici tutum, Hilâfetin yok edilmesine karşı, Hindistan ve Mısır'daki Müslümanların bir protesto mahiyetinde ayaklanmaları ihtimali karşısında İngilizler arasında pek doğal olarak meydana gelen korkuya atfedilebilir"¹⁶.

Bazı tarihçiler hâlâ bu gizli antlaşmanın var olduğuna inanıyorlar. Oysa Londra'daki İngiliz Arşivinde bulunan İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgeleri arasında yapılan esaslı bir araştırma, bu antlaşmanın varlığını doğrulayamamıştır. Bununla beraber bu belgeler, Osmanlı Sadrazamı Damad Ferit'i, gözdesi bulunduğu Padişah Vahidettin gibi, koyu bir İngiliz dostu olarak açığa vurmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlıların yenilgiye uğratılmasını takiben, Osmanlı İmparatorluğunun Antant bağlaşıkları tarafından parçalanması veya paylaşılması tehlikesi karşısında, tüm Osmanlı ülkelerini kapsıyacak bir İngiliz güdümü sağlamak için Damad Ferit, elinden geleni yaptığını, bu suretle Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü, Saltanat ve Hilâfetin devamını sağlamağa çalıştığını ileri sürüyordu.

3 Nisan 1919'da İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri¹⁷ Amiral Calthorpe'a vekâlet eden Amiral Richard Webb'i görmeye giden

¹⁵ *Turkey: Origins of the Kemalist Movement, 1919 - 1923*, Washington, 1959, s. 23.

¹⁶ *Franco - British Rivalry in the Post-War Near East*, Londra, 1938, ss. 91-92.

¹⁷ British High Commissioner - Büyükelçi seviyesinde.

Damad Ferit, bir gün önce uzun süre görüştüğü Padişah katından gönderildiğini ve babası Abdülmecit tarafından İngiltere ve İngiliz halkının bir dostu olarak büyütülen Padişahın, daha sonra edindiği tecrübe ve görüşlerin bunu doğruladığını kendine bildirdiğini söyledi. Amiral Webb, Damad Ferit'le yaptığı mülâkatla ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanı¹⁸ Lord Curzon'a gönderdiği raporuna şöyle devam eder: "Padişah ve Sadrazamının amacı, Osmanlı İmparatorluğunun Majeste Hükümetine¹⁹ biat etmesini sağlamaktır. Her iki şahsiyet de, yardım konusunda İngiltere'den başka hiçbir Kuvvete başvurmak istemediklerini bildirdiler. Halife sıfatıyla Padişah ve devlette en yüksek memur sıfatıyla kendi adına konuşan Sadrazam, Türkiye'nin İngiltere'ye ve ancak İngiltere'ye biat ettiğini, yalnız ondan yardım dilediğini tekrar bildirdi. Buna karşılık Majeste Hükümetinin, Osmanlı Devletinin yetkisinde olan her türlü destek ve iyi niyetten faydalana-acağına dair beni temin etti".

Yorumuna devam eden Amiral Richard Webb, meslektaşları olan Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerine buna benzer bir yaklaşma yapılmadığını ve yapılmayacağından emin bulunduğunu, çünkü yardım konusunda Türkiye'nin geçmişte Fransız veya İtalyanlara baş vurmadığını; İngiliz yardım ve uyarmasıyla ilgili dileklerin, memleketin her tarafında beyan edildiğini ve yalnız Türklere münhasır kalmadığını belirtti. Türk Padişahlarına ve İslâm Halifelerine ululuk getiren büyük geleneklerin henüz sönmediğine şüphesi olmadığını ileri süren Yüksek Komiser Vekili, raporuna şöyle son verdi: "10 veya 12 milyon Türkle beraber yaşamak zorunluğunda kalacağımız gibi, onların Padişahlarında toplanan tinsel ve dinsel etkilerle de yaşamak zorunluğundayız. Bir yandan Halifenin tinsel gücünü büyültmek ne kadar hatalı ise, öteyandan Pan-İslâmizmin potansiyel tehlikelerini küçültmek de bir o kadar hatalıdır kanısındayım. Batı Asya'nın kuzeyinde bize güvenen dost bir Padişah bulundurmak önemli olduğu gibi, güneyinde de benzer bir kiral bulundurmak önemlidir görüşün-deyim".

Bu belge, İngiltere Dışişleri Bakanlığında N. D. Peterson tarafından, 22 Nisan 1919'da şöyle yorumlandı: "Padişahla Sadrazam, kendi memleketleri için elden geleni yapmaya çalışmak bakımından

¹⁸ Foreign Secretary.

¹⁹ İngiltere Hükümeti kastediliyor.

samimî olabilirler, fakat bana öyle geliyor ki, bir İslâm Kuvveti olarak bizim bilinen eski sorumluluklarımızdan söz etmekle, idaresizlik ve yenilginin sonuçlarından kaçınmaları için Türklere yardımda bulunmak amacıyla yeniden kurulacak bir Türkiye’de bize üstün bir mevki adayarak rüşvet teklif ediliyor. . . Böyle bir öneride bulunanlar, bunu gerçekleştirmek yönünde sarfedilecek gayretin, Bağlaşıklarımızla aramızda kaçınılmaz ümitsiz ayrılıklar yaratacağını bilmezlikten gelemeler. . . Pierre Loti dahi, Türklerin prestijinin iadesi yönünde daha etken bir yöntem teklif edemez. . .”²⁰ (Belge No. 1).

İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe²¹, 29 Mayıs 1919’da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a gönderdiği kapalı telde, Sadrazam Damad Ferit’in güdümlü ilgili görüşlerine işaretlerle, Türkiye bir manda altına verilecekse, Sadrazamın, Fransa’nın “çürümüş olması” ve Amerika’nın uyruk yönetiminde gereken tecrübeyle sahip bulunmaması yüzünden, “Padişah’tan en son köylüye kadar” bütün Türkiye’nin, bu güdümün Büyük Britanya’ya verilmesi dileğinde olduğunu belirttiğini kaydediyordu²². Yine Amiral Calthorpe, 5 Haziran’da Lord Curzon’a gönderdiği “ivedi” işaretli kapalı telde, Fransızların, Türklerin iltimasını kazanmak için göstermiş oldukları bütün gayretlere rağmen, Sadrazamın baştan çıkarılacağından hiç korkmadığını kaydediyor, Damad Ferit’in, hükümeti murakabe etmek ve yönetmek, içerideki tehlikeli durum ve karışıklıktan kurtarmak için memleketinin kesin olarak yol gösterici ve yardım edici bir güce gereksindiği görüşünü belirttiğini ileri sürüyor, böyle bir görevin ancak tek bir Kuvvete verilmesini ve bunun da diğer memleketlerdeki Müslümanları yönetmek kabiliyetine sahip İngiltere’nin olmasını dilediğini; Damad Ferit buna nail olmadığı takdirde, bir Amerikan güdümünü kabul edeceğini, fakat Fransız murakabesini kesin bir ifade ile reddettiğini ekliyordu²³.

²⁰ PRO., FO. 371/4156/60152, Amiral Richard Webb’ten Lord Curzon’a, yazı No. 453/1768, İstanbul, 3 Nisan, 1919.

²¹ Amiral Calthorpe, Mondoros Brakışmasını İngiltere adına imzalayan İngiliz Murahhası idi.

²² PRO., FO. 371/4180/81369, Amiral Calthorpe’dan Lord Curzon’a, kapalı tel. No. 1153, İstanbul, çok ivedi, 29 Mayıs, 1919.

²³ Ibid...../4229/85232, Amiral Calthorpe’dan Lord Curzon’a, kapalı tel. No. 1205, ivedi, çok gizli, İstanbul, 5 Haziran, 1919.

Damad Ferit'in tüm Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir İngiliz himayesi veya mandası temin etmekle ilgili gayretleri bu sırada İstanbul'daki Amerika Yüksek Komiserliğinin nazarından kaçmıyordu. Amerika Yüksek Komiserliği, 26 Ağustos 1919'da, Amerika Dışişleri Bakanlığına gönderdiği kapalı telde, İngiltere ile Türkiye'nin, İran'la henüz imzalanması kararlaştırılan antlaşmaya benzer bir muahede imzalamak üzere olduklarına dair etrafta söylentiler dolaştığını, bu söylentilere güvenilmemekle beraber, İstanbul'daki görüş ve düşüncelerin yönünü göstermek bakımından önemli olduğunu bildiriyordu²⁴.

Öteyandan Damad Ferit, bütün Türkiye'yi kapsıyacak bir İngiliz himaye veya mandası temin etmekle ilgili sistemli kampanyasına devam ediyordu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, 8 Eylül 1919'da, yani gizli antlaşmanın imzalandığı söylenen tarihten dört gün önce, Lord Curzon'a gönderdiği gayet mahrem bir yazıda, Brakişmanın bellisiz bir süreden beri uzayıp gitmesinin Osmanlı Hükümetine getirdiği büyük güçlüklerden Sadrazamın yine sızlandığını kaydediyor, bu süreyi kısaltmak için mümkün tek yolun Büyük Britanya ile gizli bir antlaşmaya varmak olduğu görüşünü ileri sürdüğünü belirtiyor, şunları ekliyordu: "Kendisine hemen cevap vererek böyle bir fikrin söz konusu olamayacağını, Bağlaşıklarımızla birlikte alacağımız tedbirler bir yana, tek başımıza herhangi bir davranışta bulunmayı hayalimizden dahi geçirmediğimizi söyledim. Majeste Hükümetinin Türkiye hükümetiyle herhangi bir surette görüşüğünü işitirse Bağlaşıklarımız ne der? diye sordum. . . Damad Ferit, buna cevaben, iktidara geldiği günden beri Bâbîâlî'nin takip edegeldiği geleneksel siyasadan kaçınarak, hiçbir zaman yabancı devletlerle ayrı ayrı entrika çevirmediğini belirtti. Sadrazamın görüşünce, Türkiye'yi savaarak fetheden ve Türkiye'de en büyük çıkarları olan Büyük Britanya'dır". Bu arada, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un 18 Ağustosta Avam Kamarasında yaptığı konuşmaya işaret eden Damad Ferit, bu konuşmada Lloyd George'un, Türkiye sorununun halledilmesinde Büyük Britanya'nın pek yakından ilgilendiği gayet önemli İngiliz çıkarlarının da söz konusu olduğunu

²⁴ İstanbul'daki Amerika Yüksek Komiserliği'nden Amerika Dışişleri Bakanlığı'na (Secretary of State), İstanbul Tel. No. 160, 26 Ağustos, 1919, bak Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*, Baltimore, 1965, s. 187.

belirttiğini, bu konuşmanın kendisine gayet iyi etki yaptığını çünkü Türk çıkarlarının, Büyük Britanya'dan başka hiçbir Güce dayanmadığını söyledi²⁵.

Ferit devamla, 30 Mart 1919'da yaptığı önerilere işaret ederek, "Bağlaşkların bu teklifleri şimdiye kadar duymadıklarına göre, bundan böyle de yapılacak önerileri niçin duysunlar?" diye sordu. Buna karşılık veren Amiral Webb, Sadrazamın söz etmiş olduğu önerilerinin kabul edilmediğini hatırlattı. Bunun üzerine Damad Ferit, havayı temizlemek, Bağlaşkların, özellikle Büyük Britanya'nın, talepleri konusunda bir anlaşmaya varmak ve bu suretle Türk sorunu müzakere konusu olacağına, ortadaki birçok engellerin önceden kaldırılmasına çalışmak ve Türk murahhaslarının üzerinde durmak zorunluğunda kalacakları zemini tahminî olarak tesbit etmek amacıyla olduğunu belirtti. İran'la imzalanan antlaşmaya değinerek en büyük arzusunun buna benzer bir antlaşma ile Türkiye ve Büyük Britanya'yı birleştirmek olduğunu söyledi. Amiral Webb, barış koşullarının Türkiye'ye dikte edileceği görüşünde olmakla beraber bu görüşünü Damad Ferit'e söylemekten kaçındı, ama, ayrı müzakereler yapılması ihtimalinden doğacak en küçük şüphenin dahi güvensizlik ve rekabet tehlikesi yaratmaktan geri kalmıyacağını belirtti ve Damad Ferit'e, önerisini geri çekmesini tavsiye etti.

İngiltere Dışişleri Bakanlığında bu belge W. S. Edmonds tarafından 20 Eylülde şöyle yorumlandı: "Sadrazam, Türkiye'yi güdümümüz altına almamız için bize yeniden başvuruyor. Bu, bize Talât, Osmanlı Kurulu ve Padişahla Ittihad ve Terakki'nin çeşitli temsilcileri tarafın-

²⁵ İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Avam Kamarası'nda yaptığı konuşma için bak. *Parliamentary Debates*, 5. seri, Avam Kamarası, C. CXIX paragraf 1979 - 2022. Damad Ferit, Lloyd George'un söylevini Padişaha yanlış aktettirmeye kalkışmıştı. Ali Fuat Türkgeldi anlatıyor : "23 Ağustos 1335 (1919) Cumartesi akşamı Sadrazam huzura geldi. Kapıdan girerken 'Efendimize gayet hayırlı bir şey arz edeceğim; o derecede ki, âdeta gözlerime inanamayacağım geliyor' diye başlayarak cebinden Fransızca bir ajans telgrafı çıkarıp İngiltere başvekili Lloyd George'un irad ettiği bir nutkun Devleti aliyeye ait fıkrasını şifahen tercümeyle başladı... 'Cennet-mekân pederi âlileri zamanındaki İngiliz dostluğu avdet ediyor' dedi. Padişah ilk memnun oldu, fakat telgrafı görünce şüphe beyan etmeye başladı, bunu bana da okuttu. 'Bundan benim çıkardığım mana İngiltere'nin Memaliki Osmaniyedeki alâkası cihetiyle Türkiyenin düveli sairenin kucağına atılmasına mani olacağını işrabdan ibarettir' dedim. Ferit Paşa bozuldu." Bak. *Görüp İştiklerim*, Ankara, 1951, s. 235.

dan yapılan önerilerin aynıdır. Türk toplumunun her sınıfı İngiliz himayesini büyük memnurlukla karşılayacaktır, fakat herkesin ümitleri değişiktir. Şövenistlerin amacı bizi devirmek ve Türkiye'yi yeniden bir memleket haline getirmemiz üzerine bize saldırmaktır. Daha mutedil elemanlar bir nevi güdüm altında yaşamaya kani olabilirler. Ne olursa olsun, Damad Ferit, ancak bizim desteğimiz sayesinde görevine devam edebileceğini hissetmiş olsa gerek". Edmonds, Amiral Webb'in Damad Ferit'e karşı kullandığı tutumun ve ona söylemiş olduğu sözlerin onaylanması önerisini ileri sürdü. Öneri kabul edildi²⁶. Bunun üzerine 23 Eylülde Lord Curzon adına Amiral Webb'e, tutumunu tasvip edici kapalı bir tel gönderildi²⁷ (Belge No. 2).

Bunu takiben Damad Ferit ve Kabinesi, 1919 Eylül sonlarına doğru çekilerek yerini 1 Ekimde kurulan Ali Rıza Paşa Kabinesine bırakmıştı. O tarihten 1919 Aralık ortalarına kadar gizli antlaşmayla ilgili hiçbir şey işitilmedi²⁸. 23 Ocak 1920'de, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği "çok ivedi" kapalı telde, *Times* gazetesinin temsilcisi olan Adam adlı birisinin kendini ziyaret ederek 1919 Eylülünde İstanbul'da J. W. Strauss, Polack ve N. Churchill isimli ve yetkili İngiliz ajanları olduklarını söyleyen kimseler tarafından imzalanmış bir belge görüldüğünü ve bunun derhal Fransız basınında yayınlanması ihtimaline işaret ettiğini belirterek şunları ekledi: "Ben şu sonucu çıkarıyorum: bu belge uydurmadır. Yayınlandığı takdirde, söz konusu ajanlar hakkında Hükümetin hiçbir haberi olmadığına dair hemen bir açıklama yaparak bunu yalanlayabilmem için lütfen bana yetki veriniz. Durum oldukça önemlidir, çünkü belge yarın Basında yayınlanabilir".

Lord Curzon, buna verdiği cevapta, İngiltere Dışişleri Bakanlığının Lord Derby'nin telinde söz konusu edilen antlaşmanın esassız olduğuna inandığını belirtiyor, bu belge yayınlandığı takdirde, derhal yalanlanması için Lord Derby'ye yetki veriyordu. Lord Curzon ayrıca, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin bu iddiayla ilgili olarak

²⁶ PRO., FO. 371/4159/130732, Amiral Richard Webb'ten Lord Curzon'a, gayet gizli yazı No. 1633/M/1095, İstanbul, 8 Eylül, 1919; ayrıca bak. *Documents on British Foreign Policy*, 1. seri, C. IV, Londra, 1952, ss. 753 - 754.

²⁷ Ibid., Lord Curzon'dan Amiral Richard Webb'e, kapalı tel. No. 559. Londra, 23 Eylül, 1919.

²⁸ Mustafa Kemal'den Kâzım Karabekir'e, kapalı tel, Sivas, 12.12. 1919 yukarıda 9 sayılı dip nota bakınız.

görüşü sorulduğunu da ekliyordu. Bu belge, İngiltere Dışişleri Bakanlığında W. S. Edmonds tarafından 24 Ocak 1920'de şu şekilde yorumlandı: "Polack ve Churchill, Levantin'li kimselerin adlarıdır. Bu üç şahsın gizli örgütümüzde veya İngiliz Askerî İntelicens Servisinde görevli olmaları muhtemeldir. Ne olursa olsun, kendilerine İngiliz temsilcileri olarak yetki verilmemiştir ve bu oldukça belâlı antlaşma tamamen uydurma olmalıdır"²⁹ (Belge No. 3). Bu arada Amiral Webb 28 Ocak 1920'de İstanbul'dan Lord Curzon'a gönderdiği "ivedi" işaretli kapalı telde, "uydurma olduğu şüphe götürmeyen ve propaganda amaçlarıyla hazırlanan" bu belgenin "sözde var olduğunu ve güya üç kişi tarafından imzalanmış bulunduğunu; bu üç kişiden ikisinin Churchill ve Morlan olduğunu" bildiriyor, bir suretinin ele geçirilmesi için gayret sarfedildiğini ekliyordu. Dışişleri Bakanlığında bu belge de W. S. Edmonds tarafından 30 Ocak 1920'de şöyle yorumlandı: "Bu, açıktan açığa Fransızlarla aramızı açmaya çalışan Türklerin eseridir"³⁰ (Belge No. 4).

Tam bu sırada, Amerikalılar da bu sorunla yakından ilgilenmeye başladılar. Londra'daki Amerika Büyükelçisi J. W. Davis, Ocak 1920 dolaylarında, "gizli bir antlaşmayla ilgili söylentiler" hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığında bilgi istedi. İngiliz hariciyecilerinden Lord Grey, 24 Ocakta Amerika Büyükelçisine gönderdiği bir mektupta Lord Curzon'un, bu söylentilerde "tek bir doğru kelime dahi olmadığını" belirttiğini kaydediyor, "zerre kadar gerçek olmıyan bu kadar tesadüfi ve uydurma söylentilerin etrafta dolaşmasını anlamının güç olduğunu" ileri sürüyor, bununla beraber, "Doğu'da karışıklık çıkaran birçok kimseler bulunduğunu" ekliyordu. 29 Mart 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı sorumlularından D. G. Osborne, bu belgeye koyduğu nota hariciyecilerden Sir John Tilley'in dikkat nazarını çekiyordu: "Hearst Basını, İngiliz-Türk gizli antlaşmasının hayaletini dirilterek bunu doğrudan doğruya İngilizlere karşı propaganda olarak kullanıyor. *New York Times* gazetesinin adamı gelip Mr. Harris'le görüştü ve bu konuda Paris'te resmî bir yalanlama yayınladığımızı hatırlattı. Lord Grey'in Mr. Davis'e gönderdiği mektubu ona okudum. Bu mektubu yayınlamak istiyor, çünkü bunun

²⁹ PRO., FO. 371/4241/173042, Lord Derby'den Lord Curzon'a, kapalı tel No. 92, çok ivedi, Paris, 23 Ocak, 1920.

³⁰ Ibid.,/ 174587, Amiral Richard Webb'ten Lord Curzon'a, kapalı tel No. 84, ivedi, İstanbul, 28 Ocak, 1920.

bir yalanlamadan daha etkili resmî bir tezkîp (démenti) teşkil edeceğine, Amerika'da Lord Grey'in imzasına büyük önem verildiğini belirtti"³¹ (Belge No. 5).

Bu arada Amiral Calthorpe'un yerine İngiltere Yüksek Komiseri atanan Amiral Sir John de Robeck, 3 Şubat 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği İstanbul kaynaklı kapalı yazıda, gizli bir kaynaktan temin ettiği HA/45 sayılı ve 28 Ocak 1920 tarihli bir raporun suretini de ilâştırıyor, bunun, "sözde Türk-İngiliz gizli antlaşmasıyla ilgili olduğunu" kaydediyordu. Amiralin bildirdiğine göre, T. 20 olarak bilinen ajan, raporda şöyle diyordu: "Saray çevrelerinden bildirildiğine göre, 12 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'da, Osmanlı Hükümetini temsil eden Ferit Paşa ile İngiltere Hükümetini temsil eden M.S. Francer, H. Morlan ve G. Churchill arasında bir antlaşma imzalanmış". Amiral Robeck bu antlaşmanın özünü bildiriyor ve ajana atfen, bu belgenin bir suretini temin etmek isteyen yabancı bir hükümetin, bir gazeteciye 300 Türk lirası teklif ettiğini bildirerek şöyle diyordu: "Bu belgenin, Damad Ferit'i iktidardan indirmek için ona karşı açılan kampanyada kullanılmak üzere kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir". İngiltere Dışişleri Bakanlığında W. S. Edmonds belgeyle ilgili olarak 21 Şubat 1920'de şu yorumda bulundu: "... Bu mümkündür, fakat belgeyi kaleme alanlar herhalde aynı zamanda Fransızlarla aramızı açmayı ümit etmişlerdir". H.³² rûmuzunu kullanan başka bir hariciyeci de şunları ekledi: "Bunun uydurma olduğu bellidir"³³ (Belge No. 6).

Paris'teki İngiliz Büyükelçisine vekâlet eden George Grahame, 11 Şubat 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği kapalı yazıda, "sözde iki İngiliz ajanı tarafından İstanbul'da imzalanan" bir belgeye değinerek, *Eclair* adlı Fransız gazetesinde M. Georges Bonnamour imzası altında yayınlanan "Türkiye Konusunda İngiltere'nin Üç Tutumu"³⁴ başlıklı yazının kupürünü gönderiyor, şöyle diyordu: "Bu yazıda, Lord Derby'nin 23 Ocak 1920 tarihli telgrafında temas

³¹ PRO., FO. 371/5117/ E. 671, Lord Grey'den J. W. Davis'e mektup, 24. Ocak, 1920.

³² Lord Curzon'un yardımcılarında Lord Hardinge olması muhtemel.

³³ PRO., FO. 371/5117/E. 260, Amiral Robeck'ten Lord Curzon'a, gizli yazı No. 177/M. 2705, İstanbul, 3 Şubat, 1920.

³⁴ Georges Bonnamour, "Les trois attitudes de l'Angleterre su sujet de la Turquie", *L'Eclair*, 11 Şubat, 1920.

ettiği belgenin metni aynen veriliyor. Yazar, bu belgenin varlığınıpan *Quai d'Orsay*'in³⁵ bilgisi olduğunu ve Fransa ile İngiltere'nin arasını açmak amacıyla yayınlanmış olmakla beraber, bunu yine de gün ışığına çıkarmanın kendine düşen bir görev olduğunu kaydederek yazısına son veriyordu. George Grahame şunları ekledi: "24 Ocak tarih ve 118 sayılı telinizdeki direktif gereğince, söz konusu belgenin tamamen uydurma olduğuna dair bir açıklama yayınlamasını *Havas Ajansından* rica ettim". Belge, İngiltere Dışişleri Bakanlığında E. Phipps tarafından 12 Şubat şöyle yorumlandı: "Şayet iyi hatırlıyorsam, *Eclair*, savaştan önce Almanlar tarafından finanse edilmekte idi. Bir ihtimalle şimdi yine aynı kaynaktan veya Türkiye tarafından finanse ediliyor. Ne olursa olsun, Fransa'da olumsuz bir etki yaratacak. 24 Ocakta Lord Derby'ye, bu yayınlandığı takdirde kesin bir yalanlama neşretmesi direktifini vermiştik; fakat yazı daha dün sabah yayınlandığına ve Paris'ten henüz bir haber almadığımızı göre Büyükelçiliğin dikkatini buna çekmeli ve vakit kaybetmeden bir yalanlama yayınlamasını bildirmeliyiz"³⁶ (Belge No. 7).

Bu suretle, bu sözde gizli antlaşma resmen yalanlanmıştı; fakat mesele bununla bitmedi. Roma'daki İngiliz Büyükelçisi Sir George Buchanan, 25 Nisan, 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği bir yazıda, "İngilizlere karşı sistemli surette duygular besleyen ve emperyalist İtalyan gayeleri peşinde koşan" *Idea Nazionale* adlı İtalyan gazetesinin 24 Nisan, 1920 tarihli sayısında, "İngiltere ve Türkiye arasında gizli bir antlaşma" başlıklı bir yazı yayınlandığını bildiriyordu. Gazeteye göre, 1919 Aralık ayında Sultan VI. Mehmet'le bir "Osmanlı şahsiyeti" arasında yapılan konuşmada, "Türkiye'nin başına gelenlerden üzüntü duyan Padişah, İngilizlerle vasitasız bir anlaşma imzaladığını söylediği Damadı Ferit'in görevinden affedilmesinden sonra, Büyük Britanya'nın, siyasal ve dinsel bir Hakan olarak kendine saygı göstermeyi üstelendiğini, bununla beraber yalnız Boğazlar üzerinde değil, İstanbul üzerinde de murakabe hakkına sahip olmak istediğini, Yunanlılarla İtalyanların, icabı halinde Fransızların dahi Türk ülkelerinden kaldırılacaklarını kendine bildirdiğini" söyledi. Gazete devamla,

³⁵ Fransız Hükümeti kastediliyor, Osmanlı Hükümetine "Bâbiâli" denildiği gibi.

³⁶ PRO., FO. 371/5117/E. 83, George Grahame'dan Lord Curzon'a, kapalı tel. No. 412, Paris, 11 Şubat, 1920.

“Damad Ferit’le imzalandığı söylenen antlaşmanın” koşullarını aynen vererek, bunu, Türk sorununun halli konusunda “gerçek haber” olarak nitelendirdi; İngiliz siyasasına sert bir şekilde saldırarak Büyük Britanya’nın Arap ve Müslüman dünyasını tahakküm altına almak istediğini, İstanbul’da kalarak Boğazları murakabesine geçirmek niyetinde olduğunu ileri sürdü. Lord Curzon, 5 Mayıs 1920’de Sir George Buchanan’a gönderdiği kapalı telde, Türk-İngiliz antlaşmasıyla ilgili haberin “hiç şüphesiz uydurma olduğunu” bildiriyor, Büyükelçiyi, istediği şekilde bir yalanlama yayınlamaya davet ediyordu. Bu belgeler İngiltere Dışişleri Bakanlığında Max Muller tarafından 4 Mayıs 1920’de şöyle yorumlandı: “Ne kadar gülünç olursa olsun, bu çılğın belgenin tesirsiz bırakılması güç”³⁷ (Belge No. 8).

O tarihten itibaren bu gizli antlaşmayla ilgili yazı ve haberlerin yayınlanmasına vakit vakit yine devam ediliyordu. Oysa yukarıda anılan belgelerin ışığı altında ancak şu sonuç çıkarılabilir: Osmanlı Sadrazamı Damad Ferit ve İngiltere Hükümetinin resmî ve yetkili murahhasları arasında böyle bir antlaşma imzalanmamıştır. O sıralarda yayınlanarak büyük bir olay çıkaran belge, ya Osmanlı İmparatorluğundaki çıkarları yararına Fransızlar tarafından uydurulmuş veyahut Damad Ferit, kendi safdilliğine kapılarak, yukarıda anılan ve muhtemelen İngiliz ve Fransız İntelicens Servislerinde “çifte ajan” görevinde bulunan üç Levantinli tarafından aldatılarak böyle bir belgeyi imzalamıştır.

NOT: Bu yazıdaki belgelerin foto-kopileri, Londra’daki İngiliz Arşivi Genel Müdürünün müsaadeleriyle yayınlanmıştır.

³⁷ PRO., FO. 371/5221/E. 4030, Sir George Buchanan’dan Lord Curzon’a, kapalı tel No. 280, Roma, 25 Nisan, 1920 ve Lord Curzon’dan Sir G. Buchanan’a, kapalı tel No. 181, Londra, 5 Mayıs, 1920.

THE SECRET ANGLO-OTTOMAN TREATY OF 1919 IN THE LIGHT OF BRITISH FOREIGN OFFICE DOCUMENTS

by SALAHI R. SONYEL, M. A., Dip. Ed.

Towards the middle of December, 1919, rumours began to spread around that a secret treaty was signed on 12th September, 1919, between Damad Ferit, the Ottoman Grand Vizier, and three British agents, M. S. Francer, H. Morlan and G. Churchill, who pretended to be authorized official British envoys, but who were, probably three Levantines in the employment of the British Intelligence Service. The agreement, which was said to have been prepared in duplicate, approved by the Sultan Vahidettin, and exchanged between the signatories, provided as follows: The British Government undertook to guarantee the integrity and independence of the Ottoman Empire under her own mandate. İstanbul would remain the capital of the Sultanate-Caliphate. The Straits would be under the control of Britain. The Ottoman Government would not object to the establishment of an independent Kurdistan. In return, the Ottoman Empire undertook to use the moral force and authority of the Caliphate in favour of Britain in Syria, Mesopotamia, and in other Muslim countries. The British Government would assist in the efforts to pacify the sentiments against the semi-constitutional administration to be set up in Turkey for the repression of the nationalist movement. The Ottoman Empire would forfeit all her rights over Egypt and Cyprus, whereas Britain would undertake to assist the Turkish delegates at the Peace Conference. After the conclusion of peace, the Sultan would exchange a further agreement with the British Government in order to extend the provisions of Article 4 dealing with the moral force of the Caliphate, and make it more effective and all-embracing. The provisions of this agreement, too, would be kept secret¹.

¹ PRO., FO. 371/5117/E. 260 (PRO. short for Public Record Office and FO. for Foreign Office); these abbreviations will be used throughout the article. Admiral Sir John de Robeck to Lord Curzon, secret despatch No. 177/M. 2705, Constantinople, 3rd. February, 1920, enclosing report HA/455, dated 28th January, 1920.

This so-called agreement created dissension among the Entente Powers, especially between Britain and France, and caused much embarrassment in British diplomatic circles. It afforded an opportunity to Turkish, French and American writers to criticise vehemently British foreign policy in the Middle East, which supported passionately the Greek aspirations for a Greater Hellas to replace the Ottoman Empire on the routes to British India. Hikmet Bayur notes that the agreement was revealed by the French. He believes that this fitted the situation, wishes and thoughts both of the Sultan and of the British, at the time, and could be considered as the reflection of the true state of affairs. He adds that the agreement was published, for the first time, in the *New York Herald Tribune* on 22nd January, 1920. Later on, Franklin Bouillon² disclosed that he had got hold of this document, which he insisted was authentic, and had given it to the said American paper because he believed its publication there would be more effective. Hikmet Bayur emphasises that September, 1919, was the month in which the Anglo-French relations were at their lowest ebb. The original of the agreement could not be found in İstanbul. "Vahidettin must have either destroyed it, or must have taken it with him as he was fleeing on a British war ship. As the British have already denied its existence at the time, they cannot be expected to publish it, even if it exists"³, concludes the writer.

Many Turkish writers and historians including Ali Fuat Cebesoy⁴ Feridun Kandemir⁵, Rahmi Apak⁶, and Kemal Karpat⁷, believe in the existence of such an agreement. The official history of the Turkish Republic, *Tarih*, too, admits its existence⁸. Atatürk, however,

² Franklin Bouillon was the Radical-Socialist deputy for Seine-et-Oise and chairman of the Committee on Foreign Affairs in the French Parliament; see PRO., FO. 371/3752/126386, George Grahame to Lord Curzon, Paris despatch No. 872, 4th September, 1919. He was the chief French envoy responsible for the signature of the *Ankara Accord* of 20th October, 1921, with the Turkish Nationalists.

³ *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, V. I, Ankara, 1963, pp. 204-206; see also *Yeni Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, İstanbul, 1935, p. 39 and *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, İstanbul, 1942, p. 40, by the same author.

⁴ *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, pp. 167 - 176.

⁵ *Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşılarındakiler*, İstanbul, 1964, p. 137.

⁶ *Türk İstiklâl Harbi II. Batı Cephesi*, Ankara, 1965, p. 7.

⁷ *Turkey's Politics*, Princeton, 1959, p. 35.

⁸ *Tarih*, V. IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1931, pp. 29 - 30.

was doubtful about the authenticity of this agreement as revealed in his cypher telegram of 12th December, 1919, to Kazım Karabekir, XVth Army Corps Commander at Erzurum, telling him: "A copy has been obtained in İstanbul of the Secret Treaty which has been signed on 12th September 1919 between the British envoys and the former Grand Vizier, Damad Ferit Pasha, and submitted for the approval of the Sultan. We are trying to get hold of the original *in order to confirm its authenticity* . . ." ⁹. Celal Bayar, moreover, points out that this agreement was based on "hearsay" ¹⁰.

The non-Turkish historians who deal with this subject include Harry N. Howard ¹¹, who calls it the "supposed treaty", and points out that the text was published by Pierre Loti in one of his works ¹² adding that, although the treaty was denied by both Governments ¹³, it fitted exactly into "English policy at this time." He erroneously gives the names of the British envoys, who signed the treaty, as Mr. Winston Churchill, M. M. Fraster and Nolan.

Another writer, Elaine D. Smith, in her doctoral dissertation published in Washington in 1959 under the title *Turkey: Origins of the Kemalist Movement, 1919-1923*, attributes to Donald Webster ¹⁴ the claim that the treaty was signed by the Sultan, and says: ". . . Mustafa Kemal's hand was strengthened by the conclusion of a secret agreement (Sept. 16, 1919?) between the Sultan and England's representative which accepted a British mandate for Turkey. Kemal reacted by issuing a manifesto ordering the rupture of all communications between İstanbul and Anatolia. . . The Damad Ferit Pasha Cabinet could not survive this influence along with the resentment aroused by the terms of the secret pact. The cabinet fell on October 2, 1919" ¹⁵.

⁹ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, V. IV, Ankara, 1964, p. 35; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, İstanbul, 1957, p. 158.

¹⁰ *Ben De Yazdım*, V. 7, İstanbul, 1969, p. 2211.

¹¹ *The Partition of Turkey*, New York, 1966, pp. 241 - 242.

¹² *La Mort de Notre Chère France en Orient*, Paris, 1920, pp. 153-155.

¹³ The Grand Vizier, Damad Ferit, himself had officially announced, during his fourth term of office, that this so-called Secret Agreement did not exist and that "evil rumours" circulating around were absolutely "untrue and unfounded"; see Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayesinde*, İstanbul, 1969, pp. 278 - 279.

¹⁴ *Turkey of Atatürk*, p. 80.

¹⁵ *Turkey: Origins of the Kemalist Movement, 1919-1923*, Washington, 1959, p. 23.

Elaine D. Smith thus draws a wrong conclusion when she claims that the treaty, which became common knowledge only towards the middle of December, 1919, had so much effect on Turkish politics in the middle of September, 1919.

British author Henry H. Cumming, however, is doubtful about its existence although he quotes a passage from Harry N. Howard, referred to above, and adds: "At any rate, from this time, for one reason or another, the British were no longer keen about forcing the Turk out of Constantinople. . . . Until the existence of the supposed secret treaty between Britain and Turkey has been either proved or disproved, this surprising move on the part of a majority of the King's ministers may be reasonably attributed largely to the British fears of Moslem uprising in India and Egypt as a protest against the destruction of the Caliphate"¹⁶.

There is still a tendency among some historians to insist that such a secret agreement did exist. A thorough examination of the Foreign Office documents in the Public Record Office, London, however, failed to confirm its existence, although it brought to light the fact that Damad Ferit, like Sultan Vahidettin, whose favourite Grand Vizier he was, was an extreme Anglophil. He thought he was doing his utmost to procure a British mandate or protection over the Ottoman Empire, in face of the dangers of its partition or dismemberment by the Entente Powers, following the Ottoman defeat at the end of the first World War. His purpose was said to be the preservation of the integrity of the Ottoman Empire and of the Sultanate-Caliphate.

As early as 3rd April, 1919, Damad Ferit went to see Admiral Richard Webb, British High Commissioner acting for Admiral Calthorpe, to tell him that he had been sent by the Sultan, with whom he had a long discussion the day before. The Sultan had told his Grand Vizier that his father, Sultan Abdul Mecid, had brought him up to consider England and the English people as his friends. Experience and observations had confirmed him in these principles. The present object of the Sultan and his Grand Vizier was to make the complete submission of the Ottoman Empire to His Majesty's Government. They saw no power to whom they could turn for help except England. The Grand Vizier, speaking for the Sultan as Caliph, and himself

¹⁶ *Franco-British Rivalry in the Post-War Near East*, London, 1938, pp. 91-92.

as the highest functionary in the state, reaffirmed the submission of Turkey to England, but to England alone, and supplicated British assistance, assuring the British High Commissioner that, His Majesty's Government should, in return, have every support and exercise of good will which lay within the powers of the Turkish Government.

Admiral Richard Webb, in commenting on this interview, remarked that he felt certain that no similar advances had been or would be made to either of his colleagues, for it was not to the French or the Italians that Turkey had looked for aid in the past, and there was much evidence that the desire for British help and guidance was widely spread throughout the country as a whole, and not only among the Turks. The great traditions that had given majesty to the Sultans of Turkey and to the Caliphs of Islam were certainly not yet extinct. He went on "Just as we shall have to live along with 10 or 12 millions of Turks, so shall we also have to live with the moral and religious influences which are concentrated in their Sovereign; and whilst on the one hand it appears to me a mistake to exaggerate the spiritual power of the Caliphate, so it is no less a mistake to underrate the potential dangers of pan-Islamism, and I suggest that it is as important to have a friendly and dependent Sultan in the north, as it is to have a King of like disposition in the south, of Western Asia".

At the Foreign Office, this document was minuted on 22nd April, by N. D. Peterson, as follows: "The Sultan and the Grand Vizier may be sincere in the sense that they are trying to do their best for their own country, but this proposal seems to be . . . an attempt to bribe us, by striking the old familiar note of our responsibilities as a Moslem power and by offering us a favoured position in a reconstructed Turkey, to assist the Turks in escaping the consequences of misrule and defeat. . . The proposers of the arrangement can hardly be ignorant that any attempt to give effect to it must inevitably cause hopeless dissension between ourselves and our Allies. . . Even Pierre Loti could hardly suggest a more effective method of re-establishing the prestige of the Turk. . ." ¹⁷ (Document No. 1).

On 29th May, 1919, British High Commissioner Admiral Calthorpe, informed Lord Curzon, the Foreign Secretary, in a cypher

¹⁷ PRO., FO. 371/4156/60152, Admiral Richard Webb to Lord Curzon, despatch No. 453/1768, Constantinople, 3rd April, 1919.

telegram, that the Grand Vizier had said that, if it was decided that Turkey should be placed under a mandate, in view of the "decadence" of France and the lack of experience of America in governing subjects, it was the earnest desire of all Turkey, "from the Sultan to the last peasant" that this mandate should be given to Great Britain¹⁸. On 5th June, Admiral Calthorpe, in an urgent and very confidential cypher telegram to Lord Curzon, reported that, despite the tremendous drive the French were making to capture the favour of the Turks, he was not very much afraid that the Grand Vizier would be corrupted. Damad Ferit considered that his country stood in absolute need of a guiding and helping hand, both to direct and control the administration, and to relieve the Government from the distress and confusion prevailing in the interior. He desired that this should be entrusted to one power, and that should be England by reason of her ability in governing Moslems in other countries. If he could not get this, he wished for an American mandate, but declared himself absolutely opposed to French control¹⁹.

Damad Ferit's efforts to procure a British protection or mandate over the Ottoman Empire did not escape the attention of the American High Commission in Istanbul. Thus, on 26th August, 1919, the American High Commissioner sent a telegram to the Secretary of State, telling him that rumours were "rife" that Britain and Turkey were about to sign a treaty similar to that just negotiated with Persia. While these rumours were not trustworthy, he thought that they indicated the trend of thinking in Istanbul²⁰.

Meanwhile Damad Ferit continued his systematic campaign aiming at procuring British protection or mandate over all Turkey. On 8th September, 1919, four days before the alleged signature of the secret agreement, Admiral Richard Webb, acting British High Commissioner in Istanbul, sent a very confidential despatch to Lord Curzon, telling him that the Grand Vizier had again complained

¹⁸ PRO., FO. 371/4180/81369, Admiral Calthorpe to Lord Curzon, cypher tel. No. 1153, very urgent, Constantinople, 29th May, 1919.

¹⁹ Ibid., .../4229/85232, Admiral Calthorpe to Lord Curzon, cypher tel. No. 1205, urgent, very confidential, Constantinople, 5th June, 1919.

²⁰ American High Commission to Secretary of State, tel. No. 160, Constantinople, 26th August, 1919 in Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*, Baltimore, 1965, p. 187.

of the very great difficulties created for the Turkish Government by the indefinite duration of the Armistice, and said that the only way possible to shorten it would be by coming to a secret understanding with Great Britain. Admiral Richard Webb takes up the story: "I at once replied that such an idea was quite out of the question: we would never dream of taking any step except in conjunction with our Allies; and what would they say if they found that His Majesty's Government had indulged in any conversations with the Turkish Government?..." Damad Ferit said that, from the moment of his assuming office, he had never once sought to play off one Power against another according to the traditional policy of the Porte, but it was Great Britain that had fought with and had conquered Turkey, and it was Great Britain that had the greatest interest in Turkey. He referred to British Prime Minister Lloyd George's speech of 18th August, that vital British interests were involved in the Turkish settlement with which Great Britain was most intimately concerned. That expression of opinion had appealed to him most strongly, for the Turkish interests "were absolutely dependent upon Great Britain and upon no other power"²¹.

Ferit then referred to the proposals he had made on 30th March 1919 and said that the Allies had never heard of that communication, so why should they hear of any others? Admiral Webb said that no suite had ever been given to his proposals referred to. Damad Ferit's object was to clear the air and to arrive at an understanding on the claims of the Allies, but more especially of Great Britain, so that when the Turkish question came up for discussion, a large part of the obstacles, in the way of a settlement, might be already removed beforehand, and that the Turkish delegates would know approximately what ground they had to stand on. He instanced the conclusion of the treaty with Persia and his highest desire would be to unite Turkey

²¹ Speech of British Prime Minister in the House of Commons, see *Parliamentary Debates*, 5th series, House of Commons, V. CXIX, cols. 1979 - 2022. Damad Ferit had misinterpreted Lloyd George's speech to the Sultan, claiming that it was in favour of the Ottoman Empire, and that the Turco-British friendship, prevailing during the reign of the Sultan's father, was being reinstated; but the Sultan's private secretary, Ali Fuat Türkgeldi, had translated the French text of the speech verbatim, whereupon Damad Ferit was very much embarrassed, and blushed, see A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1951, p. 235.

and Great Britain, by some similar instrument. Admiral Webb refrained from expressing to him his conviction that the Turkish terms would be a matter of dictation, even if the Allies had some difficulty in arriving at the exact wording which they would dictate, and pointed out that the slightest suspicion of even any separate negotiation could not fail to create exactly that dangerous situation of mistrust and rivalry. Admiral Webb advised Damad Ferit to withdraw his suggestion owing to the greater disadvantages than the advantages.

On 20th Septembr, W. S. Edmonds, in the Foreign Office, minuted this document as follows: "The Grand Vizier repeats his invitation for us to take Turkey under our tutelage. It is the same proposal as we have had from Talaat, from the Ottoman League, and from various emissaries both of the Sultan and of the C. U. P. (Committee of Union and Progress). All sections of the Turkish community would regard British protection with immediate satisfaction, but their ultimate hopes might vary. The chauvinists would hope to throw us over and attack us when we had made them a country again; the more moderate element might be content to live under some form of protectorate. At any rate Damad Ferit probably felt that our support alone could enable him to carry on." Edmonds suggested that Admiral Webb's attitude towards Damad Ferit should be approved. His suggestion was accepted.²² Admiral Webb was, therefore, informed of this in a cypher telegram on 23rd September by Lord Curzon²³. (Document No. 2).

Damad Ferit and his Cabinet resigned at the end of September, 1919, and was succeeded by the Ali Riza Pasha Cabinet on 1st October, 1919. From that date until the middle of December, 1919, nothing was heard about the Secret Agreement²⁴. On 23rd January, 1920, however, the British Ambassador in Paris, Lord Derby, in a very urgent cypher telegram, informed Lord Curzon that a certain Adam,

²² PRO., FO. 371/4159/130732, Admiral Richard Webb to Lord Curzon, despatch No. 1633/M/1095, very confidential, Constantinople, 8th September, 1919; see also *Documents on British Foreign Policy*, 1st. series, V. IV, London, 1952, pp. 753 - 754.

²³ Ibid., Lord Curzon to Admiral Richard Webb, Foreign Office cypher tel. No. 559, 23rd September, 1919.

²⁴ Mustafa Kemal to Kâzım Karabekir, cypher tel. dated 12.12. 1919, see footnote 9 above.

Future of Turkey

His memo handed to him by Grand Vizier and of report of an interview with the latter in which the above question was discussed at length.

48129
36640
53456/707.

(Minutes)

2. Approx attitude

Copy of Peace Delegation.
D. M. I.
2/14/19 W.S.

The Sultan and the Grand Vizier may be sincere in the sense that they are trying to do their best for their own country, but this proposal seems to be nothing more or less than an attempt to bite us, by stating the old familiar note of our responsibilities as a Muslim power and by offering us a favoured position in a reconstituted Turkey, to assist the Turks in escaping the consequences of misrule (and

S. Sanyel

and defeat other than by a grant of independence to Armenia and autonomy to the Hedjaz. The prospect of the arrangement can hardly be so great that any attempt to give effect to it must inevitably cause helpless division between ourselves and our Allies, and it is perhaps not uncharitable to consider this as at best a secondary objective.

Even Pasha Kati could hardly suggest a more effective method of re-establishing the prestige of the Turk than to allow him to return to Medina from which Fakhri was expelled with so much difficulty last January.

It seems very desirable that we should keep our Allies informed of these proposals, but in view of the advice taken in connexion with the simplest course make through Habi Pasha (see also of course tel: to Paris, Rome & Washington around), it is not perhaps necessary to say anything to Paris on this point.

Q. / A. d. as per above.

22/4

B. Sanyel

Future of Turkey

Reports conversation with Grand Vizier who complained of difficulties arising out of long duration of armistice, and suggested that H.M.G. should secretly inform him of nature of peace terms and expressed desire for British protection (at once.)

By. Copy D.M.S. 14. 124460.
 P.D. ✓
 Print Eastway.

J.A. Nichol's.
 1919.

The Grand Vizier repeats his invitation for us to take Turkey under our tutelage. It is the same proposal as we have had from Talat, from the Ottoman Legation, & from various emissaries both of the Sultan & of the C.O.P. All sections of the Turkish community would regard British protection with immediate satisfaction, but their ultimate hopes might vary. The chauvinists would hope to throw us over a

S. Sonyel

attack us when we had more than a country grain;
the more moderate element might be content to
live under some form of protectorate. At any rate
Lansdowne probably felt that our support alone
could enable him to carry on.

Admiral Webb's attitude
disappointing.

W. S. Edmonds

20/9/19.

There are also $\frac{C}{130725}$

G. Kidston.

Sept. 20/19.

J. Hillier
20/9.

The Duke is very much mistaken
; He takes the analogy of the
Persian agreement which was
not included for us with a
better for

21/19

Relations between WWI and Turkey

"Times" representative gives information re spy. a document signed at Stamboul last Sept. by J. W. Stimmus Polack and M. Churchill, alleged official British Agents. Document provides for British to help Sultan to maintain himself at Const ple. and Sultan to help British in resisting French in Syria. Requests authority to deny

(See within) ^(minutes.) in event of document being published

Polack & Churchill are Levantine names & it is possible that these three men were in the employ of our secret service or of the British military intelligence dept. In any case they were not authorized British agents & this highly mischievous business must be entirely bogus.

2 pt ltrs to (Paris) } submitted.
{ Cons'ple }

W. S. Edmonds
24/1/35.

Report to Cons'ple.

N° 65 ✓ E. Phipps
Jan. 24 24.1.
Grom.

S. Sonyel

Alleged agreement between W.M.H. and Turkey

A document, such as is described by "Times" representative at Paris, which is evidently forged and is used for propaganda purposes, is understood to exist signed by three persons, two of them being Churchill & Curzon. Endeavours are being made to obtain a copy.

(Minutes.)

(Files only)

This makes it more evident that the whole thing is a Turkish attempt to make real trouble between ourselves & the French.

W.S. Edmonds

Copy to Paris by ref 173042

W. S. Edmonds

30/1/20.

E. Phipps

30.1

Jans
30.1

Belge 4

Sir J. Tilly.

26

The "Hearst" press
have raised the ghost of
the secret Anglo-Turkish
Treaty & are running
it straight as anti-
British propaganda.

The "New York Times"
man came to ask Mr
Davis about it & I
saw him & said we
had issued an official
denial at Paris. I
also read him Lord
Cray's letter to Mr
Davis

S. Sonyel

Davis (See Flax A.) He is
very anxious to be allowed
to publish this as he says
it would constitute a far
more effective demand than
a bare denial, both as
being a specific docu-
ment & because Lord
Grey's signature carries
great weight in the
U.S.

W. G. Browne
29/1/5

Dr. Cope to his doing so
Yours truly
W. G.

S. Sonyel

Alleged Turco-British Agreement of September,
1919.

Refers to Foreign Office telegram No. 65 of
24th January (17012/1919) and his telegram No. 84
of January 28th (174887/173042).

Transmits copy of secret report giving substance
of agreement alleged to have been signed by Ferid
Pasha for Ottoman Government, and Messrs. Francer,
Morlen and Churchill for British Government.

(3/Amuse.)

The explanation now suggested is that the document
was fabricated in order to discredit Ferid Pasha.

This is possible but the authors probably hoped
also to make trouble between us & the French.

W. J. King

Copy to Paris ref. No. 1 p. 42

W. S. Edmunds

21/2/20

Edmunds

23/2/20

W. S.
24/2

It is evidently a "faki".

K.

S. Sonyel

*Also sent to
ministry
& returned
T.P.
14.2.*

*Anyone has been warned again
not to use the title of Agent
P. 11/2*

Eastern Department.

12

The attached is a summary of an alleged secret treaty between two British agents and Damad Ferid Pasha which was, I believe, foreshadowed some weeks ago. The "Eclair" is a sensational paper but its revelations will, no doubt, be widely used.

A. W. G. Rendell

12/2/20.

The "Eclair" was, if I remember right, in German press before the war. It is quite likely to be so again, or perhaps Turkey is supplying it with funds. In any case this will produce a very bad effect in France.

We instructed Lord Derby to on Jan 14th to issue an explanatory denial in the event of publication, but as the article appeared yesterday morning & we have not heard from Paris it might be well to draw the Embassy's attention to this & instruct them to issue a denial without delay.

E. Phipps

12. 2. 20.

I think the above article is well merited. There is no possible reason for the continued use of this yellow paper. It should be scrapped immediately.

W. P. 122

Paris, 12. 2. 20.

Italian press comments on British policy in Turkey.

Reports article in "Idea Nazionale" headed "A secret agreement between England and Turkey". Article gives terms of alleged agreement with Demad Ferid Pasha, and violently attacks British policy in Turkey,

23

(Missions)
This is the same report as was published by the "Eclai" (E83) & mentioned by Mr Davis to Lord Grey. (E671)

- ? 1. Telegram to Rome authorizing publication of
denial in any form considered suitable
- 2. Copy correct for file with us.

W. S. Edmonds

8/5/20.

Control Enrole sent after.

News Dept.

This silly old report, ridiculous as it is, seems hard to kill. Proposed as suggested by Mr Edmonds, for which purpose I annex dft telegram

W. S. Edmonds

4/5/20

BELGE No. 1

Photo-copy No. 1 & 1a

Sadrazam Damad Ferit'in 3 Nisan, 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb'le yaptığı görüşmeyle ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden N. D. Peterson'un kendi el yazısıyla yaptığı yorum.

BELGE No. 2

Photo-copy No. 2 & 2 A

Sadrazam Damad Ferit'in 8 Eylül 1919'da Amiral Richard Webb'le yaptığı görüşmeyle ilgili olarak İngiliz Hariciyecilerinden W. S. Edmonds'un 20. 9. 1919 tarihli ve kendi el yazısıyla yazılmış yorumu.

BELGE No. 3

Photo-copy 3

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds'un sözde gizli antlaşmayı imzalayan İngiliz murahhaslarıyla ilgili olarak 24. 1. 1920'de kendi el yazısıyla yazdığı yorum.

BELGE No. 4

Photo-copy 4

W. S. Edmonds'un sözde gizli antlaşmayla ilgili olarak 30. 1. 1920 tarihinde kendi el yazısıyla yazdığı görüşler.

BELGE No. 5

Photo-copy 5 & 5a

İngiliz hariciyecilerinden D. G. Osborne'un, gizli antlaşmayla ilgili olarak 29. 3. 1920'de Sir John Tilley'e hitaben kendi el yazısıyla yazdığı not.

BELGE No. 6

Photo-copy 6

W. S. Edmonds ve Lord Hardinge'in sözde gizli antlaşmayla ilgili olarak 21. 2. 1920'de kendi el yazılılarıyla yazdıkları yorumlar.

BELGE No. 7

Photo-copy 7

İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden E. Phipps'in 12. 2. 1920'de *Eclair* gazetesi ve sözde gizli antlaşmayla ilgili olarak kendi el yazısıyla kaleme aldığı yorum.

BELGE No. 8

Photo-copy 8

Max Muller'in sözde gizli antlaşmayla ilgili olarak 4.5.1920'de kendi el yazısıyla kaleme aldığı yorum.

DOCUMENT No. 1

Photo-copy No. 1 & 1a

Original hand-writing of N. D. Peterson, a Foreign Office official, commenting on the Damad Ferit - Admiral Richard Webb interview, dated 3rd April, 1919.

DOCUMENT No 2

Photo-copy No. 2 & 2a

Comments by W. S. Edmonds on 20. 9. 1919 in connection with the Damad Ferit - Admiral Richard Webb interview, of 8th September, 1919.

DOCUMENT No. 3

Photo-copy No. 3

Comments by W. S. Edmonds of the Foreign Office in connection with the so-called Secret Treaty and its signatories.

DOCUMENT No. 4

Photo-copy No. 4

Comments by W. S. Edmonds, on 30.1.1920, in connection with the so-called Secret Agreement.

DOCUMENT No. 5

Photo-copy No. 5 & 5a

Minute by D. G. Osborne, dated 29.3.1920, in connection with the Secret Agreement, for the attention of Sir John Tilley.

DOCUMENT No. 6

Photo-copy N. 6

Comments by W. S. Edmonds and Lord Hardinge, dated 21.2. 1920, in connection with the Secret Agreement.

DOCUMENT No. 7

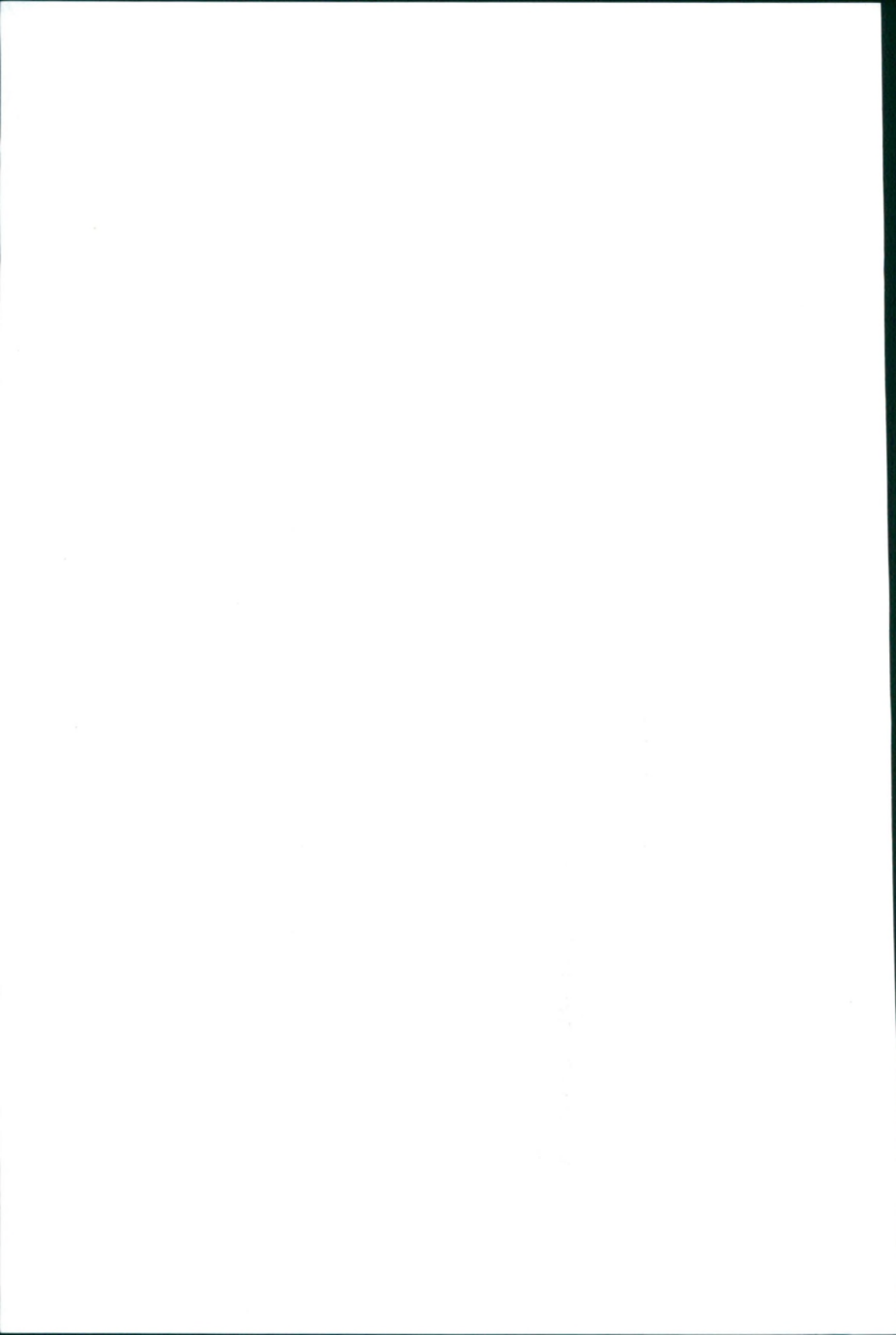
Photo-copy No. 7

Comments by E. Phipps, dated 12.2.1920, in connection with French paper *Eclair* and the Secret Agreement.

DOCUMENT No. 8

Photo-copy No. 8

Comments by Max Muller, dated 4.5.20, in connection with the Secret Agreement.

the *Times* representative, had just been to see him, to tell him that he had seen a document signed at Istanbul in September, 1919, by J. W. Strauss, Polack and N. Churchill, who gave themselves out to be duly authorized British Agents. This document was likely to be published immediately in the French Press. The Ambassador added: "I conclude the whole thing is a fraud. Please authorise me, if publication does take place, to at once deny any knowledge by the Government of the two agents named. The matter is very urgent as may appear in Press tomorrow".

Lord Curzon answered that the Foreign Office knew of no foundation for the statements contained in Lord Derby's telegram. Lord Derby had been instructed to issue a denial in the event of publication, and a telegram had been sent to Istanbul asking for observations on the allegation. On 24th January, 1920, this document was minuted at the Foreign Office by W. S. Edmonds, as follows: "Polack and Churchill are Levantine names, and it is possible that these three men were in the employment of our secret service or the British military intelligence department. In any case, they were not authorized British agents and this highly mischievous business must be entirely bogus"²⁵. Meanwhile Admiral Webb informed Lord Curzon, in an urgent (Document. No. 3) cypher telegram, on 28th January, that such a document, which was "evidently forged and was used for propaganda purposes," was understood to have existed, purporting to have been signed by three persons, two of the names being Churchill and Morlan. Endeavours were being made to obtain a copy. At the Foreign Office, W. S. Edmonds commented on this document, on 30th January, as follows: "This makes it more evident that the whole thing is a Turkish attempt to make real trouble between ourselves and the French"²⁶ (Document No. 4).

At this time the Americans, too, began to take a close interest in the matter. In January, 1920, J. W. Davis, the American Ambassador in London, enquired from the Foreign Office about the "rumours of a secret agreement". On 24th January, Lord Grey sent him a

²⁵ PRO., FO. 371/4241/173042, Lord Derby to Lord Curzon, Paris cypher tel. No. 92, very urgent, 23rd January, 1920.

²⁶ PRO., FO. 371/4241/174587, Admiral Richard Webb to Lord Curzon, cypher tel. No. 84, urgent, Constantinople, 28th January, 1920.

letter saying that Lord Curzon had remarked that there was "not a word of truth in any of it." It was difficult to understand how false statements, "so circumstantial", in which "there is no vestige of truth" got circulated. But the East was "peculiarly full of mischief makers". In the Foreign Office, on 29th March, D. G. Osborne wrote the following note on the document, for the attention of Sir John Tilley: "The 'Hearst' Press have raised the ghost of the Secret Anglo-Turkish Treaty and are running it sraight as anti-British propaganda. The *New York Times* man came to ask Mr. Harris about it and said we had issued an official denial at Paris. I also read him Lord Grey's letter to Mr. Davis. He is very anxious to be allowed to publish this, as he says it would constitute a more effective *démenti* than a mere denial, both as being aspecific document and because Lord Grey's signature carries a great weight in the United States" ²⁷ (Document No. 5).

Meanwhile Admiral Robeck reported to Lord Curzon on 3rd February, 1920, in a secret despatch, enclosing the copy of a report, dated 28th February, which he had received from a secret source, marked HA/455, in connection with the alleged Turco-British agreement. He said agent T.20 had reported that it was stated in Palace circles that an agreement was signed at Istanbul on 12th September, 1919, between Ferit Pasha, representing the Ottoman Government, and M. S. Francer, H. Morlan and G. Churchill, representing the British Government. Admiral Robeck gave the substance of the agreement and added that the agent had reported that a foreign government had offered a journalist the sum of LT. 300 for a copy of this document. There was reason to believe that it was fabricated for the use in the anti-Damad campaign which had preceded the fall of that Minister. At the Foreign Office, this document was minuted, on 21st February, by W. S. Edmonds, as follows: "... This is possible, but the authors probably hoped also to make trouble between us and the French". H. (ardinge?) added: "It is evidently a fake" ²⁸. (Document No. 6).

On 11th February, George Grahame, acting for the British Ambassador Lord Derby, in a despatch to Lord Curzon from Paris,

²⁷ *Ibid.*, .../5117/E. 671, Lord Grey to J. W. Davis, London letter, 24th January, 1920.

²⁸ PRO., FO. 371/5117/E. 260, Admiral Robeck to Lord Curzon, secret desp. No. 177/M. 2705, Constantinople, 3rd February, 1920.

referred to a document signed at Istanbul by two "alleged British agents" and transmitted an extract from the French newspaper *Eclair* containing an article by M. Georges Bonnamour, entitled "The three attitudes of England with regard to Turkey"²⁹. The article contained the text of a document which was evidently that referred to in Lord Derby's telegram of 23rd January. The writer of the article said its existence was known at the Quai d'Orsay, and that it was "doubtless apocryphal". Although it had been put in circulation to stir up trouble between France and England, he considered it to have been his duty to bring it to light, concluded the writer. George Grahame went on: "In accordance with instructions contained in your telegram No. 118 of 24th January, I have requested *Agence Havas* to publish a statement to the effect that the document in question is a complete fabrication". This document was minuted, on 12th February, by E. Phipps of the Foreign Office, as follows: "The 'Eclair' was, if I remember right, in German pay before the war. It is quite likely to be so again, or perhaps Turkey is supplying it with funds. In any case, this will produce a very bad effect in France. We instructed Lord Derby on January 24th to issue an emphatic denial in the event of publication, but as the article appeared yesterday morning and we have not heard from Paris, it might be well to draw the Embassy's attention to this and instruct them to issue a denial without delay"³⁰. (Document No. 7).

The existence of this secret agreement was thus officially denied; but that was not the end of the story. On 25th April, 1920 Sir George Buchanan, British Ambassador in Rome, sent a despatch to Lord Curzon, telling him that the *Idea Nazionale*, an Italian newspaper "which systematically voices anti-British sentiments and Italian imperialistic aims", reported on 24th instant, in an article headed "A secret agreement between England and Turkey", an alleged conversation of December, 1919, between Sultan Mehmet VI, and "an Ottoman personage", in which the Sultan, deploring the fate of Turkey, stated that, after the dismissal of his brother-in-law, Damad

²⁹ "Les trois attitudes de l'Angleterre su sujet de la Turquie" in *L'Eclair*, 11th February, 1920.

³⁰ PRO., FO. 371/5117/E. 83, George Grahame to Lord Curzon, Paris cypher tel. No. 412, 11th February, 1920.

Ferit, "Who had concluded a direct agreement with the English", Great Britain had undertaken to respect his own position as a political and religious sovereign, but wished to retain control not only of the Straits, but also of Istanbul itself, and had notified him that the Italians, the Greeks and even the French, if necessary, would be removed from Turkish territory. The paper then gave the terms of the "alleged agreement with Damad Ferit", described this report as the "true story" of the Turkish settlement, and "attacked on British policy violently, saying that Great Britain intended to dominate the Arab and Mohammedan world, to remain at Constantinople and to control the Straits". On 5th May, however, Lord Curzon, informed Sir George Buchanan, in a cypher telegram, that the report of the Anglo-Turkish agreement was "of course a fabrication"; and he could issue a denial in any form he considered desirable. At the Foreign Office, Max Muller minuted this document, on 4th May, as follows: "This silly old report, ridiculous as it is, seems hard to kill"³¹. (Document No. 8).

Thereafter the bogus of the Secret Agreement was to crop up every now and again. Yet the only conclusion to be drawn from the foregone examination of British and other documents is that such a secret treaty between Damad Ferit, the Ottoman Grand Vizier, and the official, authorised envoys of the British Government did not exist. The text of a so-called agreement circulated at the time, causing so much rumpus and confusion, was either a fabrication, possibly by the French, in order to promote their own interests in the Ottoman Empire; or Damad Ferit was naïve enough to sign such a document, thus having been taken in by the three Levantines mentioned above, who might have been double agents in the services of British and French Intelligence.

Acknowledgment: Photo-copies of Crown-copyright records in the Public Record Office appear by permission of the Controller of H. M. Stationery Office.

³¹ Ibid., /5221/E. 4030, Sir George Buchanan to Lord Curzon, Rome despatch. No. 280, 25th April, 1920, and Lord Curzon to Sir G. Buchanan, Foreign Office cypher tel. No. 181, 5th May, 1920.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

P. COUPEL - P. DEMARGNE, *Fouilles de Xanthos*. Tome III. *Le Monument des Néréides. L'Architecture*. Vol. I: Texte, planches et photographies. Vol. II: Études et Restitutions. Editions Klincksieck, Paris 1969, 4°, Cilt I: 159 s., 62 lev. (foto). Cilt II: 100 lev.

Başta P. Demargne ve H. Metzger olmak üzere Fransız arkeologları tarafından Lykia'nın önemli şehirlerinden Xanthos'ta (Kınık) 1950 yılından beri yapılan kazıları ve bunların yayınlarını Belleten'de tanıtmak fırsatını bulmuştuk¹. Bu sefer kazı yöneticilerinden P. Demargne ve arkeolog mimar P. Coupel Xanthos şehrinin içinde bulunan ve "Nereid'ler anıtı" adı altında tanıyan mezar anıtını mufassal bir tarzda yayınlamış bulunmaktadırlar. Klâsik arkeolojide bilhassa heykeltraşlık süslerinin çeşitliliği ve zenginliğinden ötürü önemli bir yer alan ve hakkında zengin bir literatür bulunan bu eserin mimarisi bugüne kadar sistemli bir surette incelenmemiş ve yayınlanmamıştı. İşte yukarıda adlarını zikrettiğimiz iki hâfir bu anıt üzerinde yaptıkları araştırmaların sonuçlarını bu anıta dair daha önceleri bulunmuş ve büyük bir kısmı Ch. Fellows tarafından Londra'ya götürülmüş olan kalıntılarla birleştirmek suretiyle çok esaslı bir eser ortaya koymuşlar ve anıtın mimarisiyle ilgili başlıca problemleri çözmeye muvaffak olmuşlardır.

Yazarlar ilk önce 1838 yılında İngiliz seyyah ve araştırmacı Ch. Fellows tarafından keşfedilmiş, fakat ancak 1841/42 yıllarında kazılmış, heykeltraşısının hemen hemen tümü, mimarisinden ise bazı önemli parçalar Londra'ya götürülmüş ve British Museum'a girmiş olan bu anıt hakkında bugüne dek yapılan araştırmalar ve yazılan eserlerin bir tarihçesini vermekte, bu arada British Museum'daki arşivden geniş ölçüde faydalanmakta, fakat aynı zamanda kendilerinin kazı ve araştırmalarını da anlatmaktadırlar. Ondan sonra (s. 28 v.dd.) temellerinden başlamak suretiyle alınlık zirvesine kadar anıtın mimarisini ele almaktadırlar.

Anıt güney-doğudan kuzey-batıya doğru alçalan meyilli bir arazide yapılmış olduğundan tamamiyle işlenmemiş ve düzlenmemiş kalker taşı bloklarından meydana gelen bir temel üzerinde yükselmekte, bu temele ait doğu tarafında 6 tabaka (A-F), kuzey tarafında ise yalnız 3 tabaka (A - C) görülmektedir. Çeşitli mimarî parçaları eski yerlerine yerleştirmek ve bu suretle eski anıtları terkibe büyük bir yeteneğe sahip olan Coupel binanın bir çeşit euthyteria'sını meydana getiren B tabakasının üzerindeki A tabakasına anıtın yöresinde bulunmuş olan çok itinalı işlenmiş birtakım blokları izafe etmekle bu tabakanın üst satıh ölçülerini büyük bir isabetle saptamaktadır. Aynı zamanda bu kalker temellerin içinde bir odanın bulunmasının pek muhtemel olmadığı fikrinde bulunmaktadır. Ondan sonra yazarlar binanın alt kısmını meydana getiren yüksek kaideye (podium) geçmekte, A kalker tabaka-

¹ A. M. Mansel, *Belleten* XXVIII (sayı 110), 1964, sah. 329 v. dd.

sının üzerinde özenle işlenmiş mermer bloklardan bir tek tabaka bulunduğunu, onun üzerinde ise üst üste oturtulmuş iki kabartmalı frizin yer aldığını kesin olarak saptamaktadırlar. Halen British Museum'da bulunan büyük ve küçük frize ait blokların, aynı zamanda silmeli levhaların teker teker ölçülmesi, tasnifi ve kâğıt üzerinde yerlerine oturtulması podium üzerinde yer alan tapınak şeklindeki mezar kısmının plânını bize vermektedir. Podium'un üst sathının genişliği 6, 80, uzunluğu 10,17 m.dir; podium'un tüm yüksekliği ise 4,17 m.yi bulmaktadır.

Podium üzerinde dört tarafı sütunlarla çevrili, aynı derinlikte bir pronaos ve opisthodomos'a sahip bir cella'dan meydana gelen tapınak-mezar oturmaktadır. Podium'u taçlandıran silme levhalarının üst satırlarında sütun kaidelerinin oturması için açılmış çukurlar peristyl'in kısa taraflarında dörder, uzun taraflarında ise altışar sütundan (köşe sütunlarını iki defa saymak suretiyle) meydana geldiğini kesin olarak ortaya koymuş bulunmaktadır. Sütun eksen mesafeleri kısa tarafta 1,91, uzun taraflarda ise 2,06 m.dir. Sütunlar İon düzenindedir. Sütun kaideleri üst üste oturtulmuş iki trohilos ve bazan yatay zırhlar, bazan da kabartma örgü motifleriyle bezenmiş bir torus'tan meydana gelmekte, bundan ötürü Anadolu-İon sütun kaideleri serisine girmektedir. Bunların üzerinde oturan oldukça ince gövdeler 20 yiv kapsamaktadır. Bir tanesi iyi durumda bize kadar gelen başlıklar volütleri birleştiren çift canalis'lerinden ötürü Atina Akropolündeki Erekteion'un başlıklarıyla dikkate değer benzerlik göstermekle beraber onlardan daha ağır ve ahenksiz oranlarıyla ayrılmaktadır. Büyük bir kısmı Londra'da bulunan başlıklardan başka hâfiflerin bulmuş ve çeşitli parçalardan terkip etmiş oldukları dört volütlü bir köşe başlığı bilhassa zikre değer. Sütun yüksekliği (kaide ve başlık dahil) 3,04 m. dir.

Sütunların taşıdığı saçaklığa gelince normal olarak iki ya da üç fascia'lı olması gereken arşitrav bu anıtta kabartmalı bir frizle bezenmiştir. Anıtın doğu cephesine ait üç kabartmalı arşitrav bloku hemen hemen tam olarak ele geçmiştir. Diğer cephelere ait yalnız parçalar mevcuttur. Arşitravların üzerine dış kesimi blokları ve onların da üzerinde geison (pervaz) blokları oturmaktadır ki, bunlara ait birçok parça elde bulunmakta, bu suretle saçaklığı tamamlamak mümkün olmaktadır. Bu restitüsyondan oranlar bakımından bazı sonuçlar da çıkarmak mümkün oluyor. Coupel'in hesaplarına göre birim olarak ortalama genişliği 0,368 m. olduğu anlaşılan sütunların taban çapı alınmış olup sütun yüksekliği bu çapın 8 1/3 misli, saçaklık 2 1/3 misli ve sütun eksen mesafeleri 5 1/4 ve 5 1/2 misli olarak hesaplanmıştır. Böylece galeri, sütunlarının basıklığı ve sütun eksenlerinin genişliği ile dikkati çekmekte ve bu sonuncu özellik sütunların arasında heykeller durmuş olduğuna işaret etmektedir.

Bundan sonra yazarlar mezar odasının etrafındaki galerinin (peristyl) örtüsü bahsine geçmekte, saçaklığın gerisinden dış kesimi seviyesinde cella duvarına kadar uzanan taş hatılları tanımladıktan sonra bunların taşıdıkları kasetli tavan levhalarına geçmekte, bunların esaslı surette incelenmesi sonunda galeri genişliğinin uzun taraflarda 1,05 m. olduğunu saptamakta, bu sayede cella genişliğinin 3,70 m. ve cella duvarları kaidelerinin 0,46 m. kalınlığında olduğunu, cella içi genişliğinin ise 2,78 m. yi bulduğunu ortaya koymaktadırlar.

Sah. 101 v. dd. da yazarlar cella ve ante duvarlarını ele almakta, cella duvarlarını meydana getiren kesme taşlardan hemen hemen yarısının mevcut olduğunu

söylemekte, en altta hafifçe taşkın bir plinthos üzerinde 0,97 m. yüksekliğinde ortosthat'ların durduğunu ve onun üzerinde ortalama yükseklikleri 0,48 m. olan kesme blokların yer aldığını ifade etmektedirler. Bütün bloklar madeni kenetlerle birbirine raptedilmiştir. Duvarlar ante'ler gibi aşağıdan yukarıya doğru hafifçe daralmakta, alt genişlik 0,46, üst genişlik ise 0,42 m. olarak hesaplanmaktadır. Ante'ler zırhlarla süslü köşeli torus şeklinde kaidelere sahip bulunmakta, alt kısmı rozetler, üst kısmı ise yatay silmelerle süslü ante başlıklarından ise bazı parçalar bize kadar gelmiş bulunmaktadır. Bazı ortosthat'ların gerisinde pronaos ve opistodomos'un arka duvarlarının başlangıcına ait çıkıntılar görülmekte, bunlar tam yerlerine orturtuldukta pronaos ve opistodomos derinlikleri elde edilmektedir (1,03 m.).

Hâfirler cella içi ölçülerini de saptamakta yaptıkları hesaplara göre uzunluk 3,40, genişlik ise 2,80 m. yi bulmakta, cella'nın genel uzunluğu 6,48, pteron'un kısa taraflarda genişliği 1,295 m. olarak hesaplanmaktadır.

Cella'nın önde ve arkada birer kapısı vardı ki (sah. 124 v.dd.) bunlara ait son kazılarda bir hayli parça bulunmuş, böylece doğu kapısını bütünüyle terkip etmek, batı kapısının varlığını ise tesbit etmek mümkün olmuştur. Doğu kapısı birbirinden boncuk dizileriyle ayrılmış 3 fascia'lı bir çerçeve içine alınmış olup lentosu üst üste oturtulmuş 3 yumurta şeridi ve onun üzerinde yer alan ve iki tarafından dikey konsollar tarafından taşınan bir kornişten meydana gelmektedir. Kapının alt genişliği aşağı yukarı 1,45, yüksekliği 2,12 ve üst genişliği kesin olarak 1,33 m. yi buluyordu. Üzerleri çivi başı şeklinde yuvarlak kabartmalar ve rozetlerle süslü mermer kapı kanatlarından bazı parçalar bize kadar gelmiştir.

Cella'nın yukarıda tanımladığımız dış duvarlarının en üst kısmında 4 üncü bir friz oturuyor ve pronaos ve opistodomos'un bir ante başlığından diğerine geçmek suretiyle onu çeviriyordu ki, bu frize ait blokları da eski yerlerine yerleştirmek mümkün olmuştur (sah. 136 v.dd.).

Fransızların araştırmalarının en enteresan sonuçlarından biri cella'nın içinde taş kline'ler durduğunu saptamış olmalarıdır (sah. 132 v.dd.). Kalker taşından yapılmış, takriben 1,75 uzunluğundaki kline'lerden birinin yatak levhası hafifçe oyulmuş üst sathı ve yine oyulmuş yastığı ile bize kadar gelmiş, fakat ayakları bulunamamıştır. Kline'lerin ölçüleri ve cella duvarları ortosthatlarının arka, yani cella içine bakan cephelerinde göze çarpan izler (s. 106) bir uzun duvar boyunca arka arkaya iki kline durduğunu, dolayısıyla cella'nın 4 kline kapsadığını kesin olarak ortaya koymuş bulunmaktadır. Şu halde cella'nın mezar odası olarak kullanılıp kullanılmadığı sorunu bu suretle ve kesin olarak çözülmüş oluyor.

Cella'nın tavanına gelince (sah. 139 v.dd.) Yunan tapınaklarında normal olarak tahtadan olan tavan burada tümüyle taşandı. Hâfirler binanın yöresinde bulunmuş, fakat daha önceki araştırmacıların dikkat nazarlarını çekmemiş olan kalker taşından yapılmış kalın ve iri kasetli tavan levhalarını inceledikten sonra bunları cella tavanına izafe etmişlerdir. Çünkü bunların ortalama uzunluğu 3,20 m. yi bulmakta ve cella duvarların üzerinde oturan kısımları 0,40 m. olarak hesaplandığına göre arta kalan 2,80 m. genişlik cella'yı örtmeye yetmektedir. Fakat enteresan bir husus bu kasetli levhaların arasında üst kısımları balık sırtı şeklinde iki tarafa meyilli, alt açıları ise dikey olarak kesilmiş üçgen şeklinde aynı kalınlık ve uzunlukta taş levhaların yer almasıdır ki, bunlar peristyl kasetleri

üzerinde oturan üçgen levhalarla birlikte (sah. 140 v.dd.) binanın çatısı için sağlam bir destek meydana getiriyordu. Aşağı yukarı aynı şekilde ve üst kısımları aynı me-yilde bazı levhalar ise alınlık tympanon'larını teşkil ediyordu (sah. 146 v. dd.). Çatı-da kiremit altı tahta levhaların yerine yassı taş levhalar kullanıldığı (sah. 148 v. dd.), bunların üzerinin yassı ve ince uzun mermer kiremitlerle (solen ve kalypter'ler) örtüldüğü tesbit edilmiştir. Ayrıca sima ve mahya kirişi ve onların bezemelerine dair açık bir fikir edinmek mümkün olmuştur. Bu suretle binanın çatısının tümüyle taştan yapıldığı ve tahtaya en küçük bir yer dahi ayrılmadığı görülüyor ki, Lykia gibi ormanı bol bir bölgede bu özellik dikkat çekicidir ve dinî bazı nedenlere dayansa gerektir.

İşte bu suretle yerli kalker taşından yapılmış temel kısımları hariç 4,17 m. yük-sekliğinde bir mermer podium üzerinde yer alan ve alınlık zirvesine kadar 5,20 m. yükseklikte olan tapınak şeklinde bir üst kısımdan ibaret bir mezar anıtı bütün ayrıntılarıyla ortaya konmuş oluyor (bk. cilt II, lev. 94 v. dd.). Fransız arkeolog-larının keşiflerinin en önemlisi mezar odasının podium'un içinde olmayıp cella'da bulunması ve binanın çatısı da dahil olmak üzere tümüyle taştan yapılmış olmasıdır.

Her ne kadar Anadolu Yunan mimarisinde yüksek kaideler üzerinde yer alan tapınaklar mevcut ise de (meselâ Bayraklı-Eski İzmir, Neandria ve Larisa tapınak-ları ya da M.ö. 5 inci yüzyılın son yarısına ait Miletos'taki Athena tapınağı) ² bu küçük binada bu kadar yüksek bir podium'un bulunması ancak ölüyü yaşayan-ların düzeyinden daha yüksek bir düzeye çıkarmak amacını güden Lykia mezar tradisyonu ile açıklanabilir. Nereid'ler anıtı Lykia'da ve bilhassa Xanthos'ta çok sayıda bulunan paye mezarları ³ veya Xanthos Akropolündeki G herdon'unun ⁴ bir devamı olsa gerektir. Gerçi Nereid'ler anıtı dış görünüşü bakımından Atina Akropolündeki Erekhtheion'un Karyatid'ler galerisiyle benzerlik göstermekte ve bu galeri bildiği gibi Kekrops'un mezarı üzerinde yer almakta idi isede ⁵ Nereid'-ler anıtında mezar odasının podium'un üzerinde bulunduğu kesin olarak tesbit edildiğine göre bu benzerlik artık büyük bir anlam taşımamaktadır ⁶. Nereid'ler anıtının sütun kaideleri arkayık İon kaidelerinin bir devamını teşkil etmekte, fakat torus'un üzerindeki örgü motifli ve başlıklarda kıvrımları birleştiren çift canalis Erekhtheion'un etkisini açığa vurmaktadır. Diğer taraftan cella'nın etrafını çeviren

² Bayraklı : E. Akurgal, *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey*, sah. 119, lev. 42 b. Neandria: E. Akurgal, *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey*, sah. 64, res. 18. Larisa : *Larisa am Hermos* I. Miletos : A. v. Gerkan, *Kalabaktepe, Athenatempel und Umgebung* (Milet I, 8) sah. 62 v. dd., Beil. IV. G. Kleiner, *Die Ruinen von Milet*, sah. 36 v. dd.

³ P. Demargne, *Fouilles de Xanthos I. Les Piliers Funéraires*.

⁴ H. Metzger - P. Coupel, *Fouilles de Xanthos II. L'Acropole Lycienne*, sah. 49 v. dd.

⁵ En son olarak : G. Gruben, *Die Tempel der Griechen*, sah. 192.

⁶ Erekhtheion'un karyatidler galerisinin etkisini J. Borchardt tarafından doğu Lykia'da Limyra'da 1969 yılında kazılmış olan ve Nereid'ler anıtına çok benzeyen bir mezar anıtı açığa vurmaktadır ki, bu anıtta cephede sütunlar yerine karyatidler kullanılmıştır.

friz ve yatık T şeklindeki madeni kenetler burada çalışan mimarlar ve ustaların 5 inci yüzyılın son yarısına ait Atina Akropolü yapılarını (meselâ Parthenon'u) bilmüş olduklarına işaret etmektedir. Bununla beraber o dönemin Yunan mimarlık tradisyonundan ayrılan bazı özellikler de dikkati çekmektedir ki, bunlar podiumun üst kısmında aralarında herhangi bir silme kapsamaksızın üst üste oturtulmuş iki friz ve arşitravı süsleyen frizdir. Taşıyıcı mimarlık elemanlarının her türlü bezemeden âri olmasını prensip edinmiş olan Yunan mimarlık geleneği ile bir tezdad teşkil eden bu arşitrav frizi Anadolu'da münferit kalmamakta, arkayık çağda Assos'taki Athena ve Didyma'daki Apollon tapınaklarında karşımıza çıkmaktadır⁷. Her ne kadar sütunların normal İyon sütunlarına kıyasla basıklığı binanın küçüklüğü ile açıklanabilirse de⁸ sütun eksenlerinin genişliği (taban çapının $5 \frac{1}{4} - 5 \frac{1}{2}$ misli) normal tapınak eksen genişliğinden ayrılmakta ve tahta mimarî ile ilgili bulunmaktadır.

İşte bu suretle yalnız Lykia yerli mimarisinin grekleşmiş bir şekli olması bakımından değil, fakat daha sonraları yapılmış Halikarnassos (Bodrum) ve Ephesos yöresinde Belevi mavsoleum'larına ve Knidos'taki aslanlı mezara örnek teşkil etmiş olması bakımından Anadolu mimarlık tarihinde önemli bir yer alan bu anıtı en küçük ayrıntılarına kadar bize tanıttıklarından ötürü Xanthos hâfirlerine ve bilhassa P. Coupel, P. Demargne ve onlara değerli yardımlarda bulunan R. Martin'e teşekkür etmeği borç biliriz. Yalnız bina hakkında tam bir fikir edinebilmek için onun zengin heykeltraşlığını da tanımak gereklidir ki, şimdiye kadar toplu bir surette ele alınmamış ve incelenmemiş olan frizler ve heykellerin Xanthos kazısı üyelerinden P. Bernard tarafından ayrı bir cilt halinde yayınlanacağı müjdelenmiş bulunmaktadır.

Ord. Prof. Dr. ARIF MÜFİD MANSEL

⁷ En son olarak : G. Gruben, *adı geçen eser*, sah. 342/43, res. 272. Şimdiye kadar yalnız köşelerde saptanmış olan kabartmaların tüm arşitravı kaplayıp kaplamadığı bilinmemektedir.

⁸ Aynı basıklığı Atina'daki İlissos ve aynı şehrin Akropolündeki Athena Nike tapınaklarında bulmak mümkündür (Bk. *Fouilles de Xanthos* III, Vol. I, sah. 89).

XVIII. ULUSLARARASI ASSYROLOJİ KONGRESİNDEN NOTLAR

A. M. DİNÇOL
(İstanbul)

Uluslararası nitelikteki Assyroloji Kongresi, on sekizinci toplantısını da bu yıl 29 Haziran - 3 Temmuz tarihleri arasında Almanya'nın Münih şehrinde yaptı. Bu çalışma dönemi için "Eski Mezopotamya ve ona komşu bölgelerdeki sosyal sınıflar" konu olarak seçilmiş ve şimdiye kadar insan grupları ya da bireyler hakkında metinlerde raslanmış terimlerin, kesin değilse bile yaklaşık olarak açıklanması, toplum yapısının aydınlatılması amacına yönelmişti. Ayrıca, yeni kazılarda elde edilen buluntular üzerindeki tebliğler ve bu arada bir de dolaylı olarak kazı tekniğine değinen bir bildiri programa dahil edilmişti. Tarihi Residenz'in Bavyera İlimler Akademisi'ne ait bölümünde, büyük oturma salonunda sürdürülen toplantılara, İstanbul Üniversitesi'nden Doç. Dr. Muhibbe Darga ve bu satırların yazarı, Ankara Üniversitesi'nden ise Prof. Füzün Kinal katılmışlardı. Yakın konuların arkaya getirilmesi ile düzenlenen programda, Doğu Bloku ülkelerine mensup meslekdaşların gelememeleri yüzünden bazı değiştirmeler yapıldı ve bunların tebliğlerinden bazıları başkaları tarafından okundu, gönderilmeyen tebliğlerin yerine ise önceden ilân edilmeyen başka bildiriler alındı.

Genel olarak enteresan ve aydınlatıcı geçen ve zaman zaman da bazı terim ve kavramlar üzerinde canlı tartışmalara sahne olan kongredeki bütün tebliğlerin burada etraflı bir şekilde anlatılmasına imkân olamayacağı açıktır. Konuşmaların kapsadığı tarihî devirler de çeşitli ilgi ve uzmanlık sahalarına girdiğinden, biz burada sadece Hititoloji ve Anadolu ile alakalı konularda sunulan bildirileri ve değişik uzmanlık dallarında çalışanların, kendi alanlarında önemli saydıkları bazı problemleri aralarında konuşup, çözüm yolları aramalarını sağlamak amacı ile ilk defa bu kongrede düzenlenen küçük tartışma gruplarından, Hititologlara ayrılanında ele alınan sorunları özetlemeğe çalışacağız. Diğer alanlarda yapılan tebliğlerden, W. Röllig (Tübingen)'in "Yeni Akkad myhtos ve epos'larında toplumsal düzenin akisleri" konulu konuşmasının tam metni ile I. J. Gelb (Chicago)'in "Hürriyetten esarete", S. N. Kramer (Philadelphia)'in "Kadim Mezopotamya'da modern sosyal problemler", I. M. Diakonoff (Leningrad)'un "Bâbil'de sosyo-ekonomik sınıflar ve Bâbilli'lerde sosyal tabakalanma kavramı", H. Sauren (Louvain)'in "Bir Sümer teşebbüsünde personel idaresi", H. Limet (Liege)'nin "Sümer toplumunda yabancı", J. Renger (Chicago)'in "*munnabtum* = 'kaçak' ve eski Bâbil toplumundaki sosyal antagonizm'lerin diğer yönleri", M. Astour (Edwardsville)'un "Ugarit'te tüccar sınıfı" ve P. Naster (Louvain)'in "Eski Mısır'da çeşitli mesleklerde işçi

sınıfı olarak cüceler” adlı çalışmalarının özetleri kongre organizatörleri tarafından çoğaltılıp, katılanlara dağıtılmıştır. Aşağıda sunduğumuz, beş tebliğe ait notlar, konuşmalar ve konuşmacılara yöneltilen soruların cereyanı sırasında, tarafımızdan kaydedilen sözcüklerin, henüz canlılığını koruyan izlenimlerimiz yardımıyla düzenlenmesinden meydana geldiği için, bulunması mümkün olan eksiklikler ve yanlış anlamalardan ötürü, tebliğ sahiplerinden peşinen özür dileriz.

29 Temmuz Pazartesi günü, sabah oturumunda konuşan H. J. Nissen (Chicago), “Arkeoloji ve yerleşme yerlerinde sosyal strüktür” konusunu ele aldı. Önce ‘arkeoloji’ kavramının Amerika ve Eski Dünya’daki farkına değinen tebliğ sahibi, Amerikan Arkeolojisi’ne antropolojinin yaptığı etkilere işaret ettikten sonra, kazılarda, yerleşme alanının sosyal yapısını meydana çıkarmak için nasıl çalışılması gerektiğini, bu arada kantitatif metodların belge analizlerine yaptığı yardımları açıkladı. Avrupa için pek yeni fikirler savunan bildirisi ilgi ile karşılanan konuşmacı ile verilen arada görüşmek fırsatını bulduk. Kendisine, Amerika’da ve dünyada, sözünü ettiği sistem ve kavramları ilk olarak bir teori ve metod halinde derleyip, sunan L. Binford’dan ne derece etkilendiğini sorduğumuzda, konuşmacı, Binford’un fikirlerinin belleğinde “biryerlerde kayıtlı” olduğunu, fakat kesin bir etkilene söz konusu olamayacağını, kendisinin Binford tarafından ortaya atılan “katı ve taviz kabul etmez” sistemleri tamamen benimsemediğini, bunların Yakın doğu Arkeolojisi’ne tıpatıp uygulanamayacağını bizzat İran’da yaptığı çalışmalarda denediğini, daha esnek ve problemlere göre yönlendirilen bir çalışma metoduna taraftar olduğunu belirtti. Detaylarını vermediğimiz bu tebliğin işlediği konuları Dinçol ve Kantman, “Arkeolojide yeni kavramlar ve metodolojik araştırma plânlaması” *Bellekten* 127: 331-353 ve gene aynı yazarlar, *Analitik Arkeoloji* (Anadolu Araştırmaları III - Özel Sayı), İstanbul 1969, adlı makale ve kitapta bulmak mümkündür.

Aynı gün öğleden sonraki oturumda, gelemeyen bir tebliğ sahibinin yerine, M. Dietrich (Münster) “Alalah’ta sosyal tabakalara dair” adlı bildirisini sundu. Aşağıda özünü vermekle yetineceğimiz bu konuşma, M. Dietrich - O. Loretz, “Die Soziale Struktur von Alalah und Ugarit (II)” *Die Welt des Orients* 5 : 57 - 93 isimli yazıda söylenenlerden başka bir yenilik getirmedir. Konuşmacı, metinlere göre Alalah’ta dört toplu tabakası tesbit ettiğini, bunların isimlerinin, Akkadça karışılıklarının ve bu tabakalardaki kişilerin mesleklerinin şunlar olduğunu açıkladı : (1) *marjanne* (Akk. yok) = en yüksek tabaka; belediye başkanları, kâtipler v.s gibi önemli görevlerdekilere, (2) *ehele* (Akk. *šuzubu*) = İkinci yüksek tabaka; deri işleyiciler, dülgerler v.s. gibi zenaat sahipleri, (3) *haniahhe* (Akk. *ekû*) = bahçıvanlar, hasır örücüleri v.s. gibi el işçileri, (4) *huṣṣe* (Akk. *namē*) = çiftçi ve çobanlar. Konuşmacı bu tabakaların, “savaşçı listeleri”ne göre de şu şekilde ayrıldığını söyledi : (1) ve (2) arabalı savaşçılar, (3) ve (4) yaya askerler. Bunlardan çıkan sonuç, Dietrich’e göre, (1)’in hür kişiler (2) ve (3)’ün yarı hürler, (4)’ün ise “basit halk” tan kurulu olduğu idi. Gelb, haklı olarak, tebliğ sahibine, son tabakadaki çiftçi ve çobanların esir olup olmadıklarını sordu. Konuşmacı bunun hakkında kesin bir bilgi bulunmadığını açıkladı. Gelb, tekrar söz alarak, bu terimlere konuşmacının neden “tabaka” adını verdiğini, neden “sınıf” demediğini sordu. Dietrich’in bunların daha genel kavramlar olduğunu söylemesi üzerine, Gelb, belki de bunlara toplum yapısı

içindeki sınırlamalar (Abgrenzungen) demenin daha doğru olacağını kısaca savundu. Burada, "sınıf" teriminin tarifinin kongrede en çok tartışılan bir konu olduğunu da belirtmemiz gerekir.

2 Temmuz Perşembe gününün öğleden sonrası küçük tartışma gruplarının toplantılarına ayrılmıştı Hititologlar, Üniversite'nin Hititoloji Enstitüsü'nde biraraya geldiler. Ele alınan mesele, Hitit dilindeki gelişim basamakları idi. Uzunca bir süredir H. Otten (Marburg) ve ekolüne mensup kişilerce fazla bir açıklama yapılmadan kullanılan "eski duktus" ve "eski Hititçe" ile "orta Hititçe" terimlerinin, arka arkaya neşredilen, H. Otten ve Vl. Souček, *Ein althethitisches Ritual für das Königsbaar* (StBoT 8), Wiesbaden 1969 ve H. Otten, *Zur sprachlichen und historischen Einordnung des Madduwatta-Textes* (StBoT 11), Wiesbaden 1970 ile Ph. H. J. Houwink ten Cate (Amsterdam), *The Records of the Early Hittite Empire* (1450 - 1380 B. C.), Leiden 1970 gibi eserlerle bugünlerde büyük bir aktüalite kazanması, fakat, aynı zamanda da bilim adamları arasında fikir uyumsuzlukları çıkarması sonucu meydana gelen karışıklığın bu toplantıda açıklığa kavuşturulması arzulanmıştı. Konu, eski-yeni dil evrelerinin ayırımında kullanılabilecek kriterlerin neler olması lâzım geldiğinin tesbiti ve bu kriterlerin yardımıyla yeniden tarihlenecek (Umdatierung) metinler dolayısıyla, Hitit tarihinde yapılması gereken değişiklikler gibi, gerek filolojik, gerek historik yönlü problemleri kapsaması yüzünden, iki kısımda tartışıldı. Önce Hitit belgelerindeki duktus farkları üzerinde duruldu ve Otten, tablet kopyalarını yaparken bu ayrılığın farkına vardığını, yukarda sözünü ettiğimiz StBoT 8'de de tarifini yaptığı gibi, çivi başlarında ve tablet ayırım çizgilerinde, bir grup tablette diğerlerine nazaran göze batan değişiklikler bulunduğunu, bu tabletlerin de kontext bakımından eski devre ait olduğunu ve böylelikle, bu özellikleri taşıyan duktus'la yazılmış tabletleri dilin eski devresine tarihlenmenin mümkün olduğunu bildirdi. Ayrıca, bu şekilde ortaya çıkan, eski ve yeni duktus'ların yanı sıra, bir de bunlardan gene bazı farklarla ayrılan, fakat "eski duktus'u daha çok andıran" bir duktus daha tesbit ettiğini, bunu da, sırf bir isim vermek amacıyla, "orta Hititçe" olarak nitelendirmiş olduğunu açıkladı. A. Kammenhuber (München), bu sonuncunun tartışmaya açık olsa bile, eski ve yeni duktus farkının herkesce kabul edildiğini, bu ayrılığın herhalde iki ayrı kâtip ekolünün yazı stili olamayacağını söyledi. A. Goetze (New Haven), buna şiddetle itiraz ettiğini, eski duktus'la yazıldığı söylenen belgelerin fotoğraflarının yayınlanmamış olduğunu, bunların bir "sır" olmaktan çıkarılıp, bilim âlemine sunulmasından önce bu duktus farkını kimsenin kimseye empoze etmeye hakkı olmadığını anlattı. Otten ise, fotoğrafla olmasa dahi, kopya olarak bu tip tabletlerden bir miktar yayınlamış olduklarını söyledi. H. G. Güterbock (Chicago) da Goetze'ye esasta hak verdiğini, yalnız, kendisinin de biri Türk Tarih Kongresi'nde, biri de American Oriental Society toplantılarından birinde olmak üzere, iki defa bu tip eski tabletlerin slide'larını gösterdiğini, fakat, bunların iyi klişelerini teknik bazı imkânsızlıklar yüzünden hiç bir yerde yayınlamadığını açıkladı; tabletleri ne kadar taklid etmeğe çalışırsa çalışsın, her kopistin kopyalara kendinden birşeyler kattığını, hattâ bu yüzden hangi kopyanın kimin tarafından yapıldığının belli olduğunu, şu halde kopyaların tabletin duktus'unu tamamen yansıtmadığını savundu. Bu arada, Otten'e eski duktus'la yazılmış tabletlerin, arkeolojik yönden de bunların eskiliğini ispata yarayacak bir tabakada

çıkıp çıkmadığı soruldu. Otten, buluntu yeri bakımından kesin birşey söylenemeyeceğini bildirdi. Kammenhuber, eski ve yeni dildeki gramatikal farkların daha etraflı incelenmesi gerektiğine işaretle, kendisinde bu yönde çalışma yapabilecek kadar fazla malzeme bulunduğunu anlattı. Fakat Otten, tabletlerin çoğu zaman eski dildeki tabletlerden kopya edilmiş olduğunu, kâtiplerin bazı eski elemanları değiştirdikleri halde, bazılarını bıraktıklarını, bu sebepten yeni dildeki tabletlerde de bir takım arkaizm'lerin bulunabileceğini ve sadece morfolojik açıdan geliştirilecek bir incelemenin, metod bakımından daha başlangıçta yanlış bir teşebbüs olduğunu, dolayısıyla, hatalı sonuçlara götüreceğini savundu ve esas ayırım kriterinin duktus farkı olduğunu iddia etti. E. von Schuler (Berlin), haklı olarak, bu problemin çözümü için, henüz yapılmamış, paleografik bir araştırmanın gerçekleştirilmesinin şart olduğunu ve bu yapılmadıkça meseleyi şimdilik bir kenara bırakmanın doğru olacağını anlattı. R. A. Crossland (Sheffield), bu meselede linguistik tarihlendirme metodlarının uygulanmasını teklif etti. Tartışma bundan sonra Ten Cate'nin yukarıda adı geçen çalışmasına Kammenhuber'in itirazları ve yazarın bu husustaki savunması şeklinde devam etti. Kammenhuber, Ten Cate'nin 1965 yılında Chicago'da Güterbock'un idaresinde Üniversite'nin Humanities Dept.'inin Linguistik Araştırma bütçesinden sağlanan maddî yardımlarla başladığı ve 1966 ce 1967 senelerinde gene kısa süreler Amerika'ya gelerek, elektronik computer'ler yardımıyla sürdürdüğü etüdlarının (cf. H. G. Güterbock, "The Hittite Computer Analysis Project" *The Oriental Institute Report 1967 - 68* : 17 - 18) sonucu olan bu kitabı, birçok açılardan eleştirdiği bir makalesinin baskı provalarını ve *Zeitschrift für Vergleichende Sprachwissenschaft*'in son sayısında çıkmış olan "Sprachstufen des Hethitischen" adlı bir yazısını toplantıda bulunanlara gösterdi. Daha sonra Kammenhuber, Otten'e özellikle "Schutthaufen" tabletlerinin işlenmesi hususunda işbirliği teklifinde bulundu. Verilen kısa bir aradan sonra, problemin tarihî yönünü tartışmak üzere tekrar birleşildi. Fakat konu, toplantının başında, dilin gelişimi ile tarihî olayların birbirine uygun olduğunu ve bunu *Alaşa* meselesine ait belgeleri incelerken tesbit ettiğini iddia eden G. Steiner (Marburg)'in sözlerinin etkisiyle değişik bir mecraya döküldü ve *Alaşa*'nın erken devirde Hitit hâkimiyetine girip girmediği tartışılmaya başlandı. Astour, adanın Hititlerin idaresine girmiş olduğunu söyledi. Goetze ise, buranın Hititlerce kral ailesine mensup kişiler için sürgün yeri olarak seçilmesinin, muhakkak adanın kendi egemenlikleri altında olduğunu ispat edemeyeceğini söyledi. Bir ara, *Alaşa*'nın gerçekten Kıbrıs olup olmadığı tartışıldıysa da, *Alaşa* için kıtada bir yer bulunamayacağı, gerek Güney Anadolu, gerek Lübnan - Filistin kıyılarının tarihî coğrafyasının oldukça kesin bir şekilde bilindiği belirtildi. Bundan sonra, Astour, Goetze ve F. Cornelius (Greifenberg) arasında *Ura*'nın lokalizasyonu ile ilgili konuşmalar oldu. Astour, buranın bir liman olduğunu söyledi, Güterbock ta, bunu bir Bo. - Nr. tabletin doğruladığını, *Ura*'ya yüz gemi hububat yollandığından bâhis olduğunu açıkladı. Konu, F. J. Tritsch (Birmingham) tarafından *Ahhiyawa* problemine aktarıldı ve bunun Anadolu'da mı, adalarda mı yoksa kıta Yunanistan'da mı olduğuna dair görüşler bir kere daha gözden geçirildi. Toplantının bu kısmı, böylece amacından uzaklaştıktan sonra, sona erdi.

3 Temmuz Cuma günü oturumu Cornelius "Feodal devlet olarak Hitit İmparatorluğu" konulu tebliği ile açtı. Konuşmacı, Hitit devletinin genel karakterinin

feodal olduğunu, Orta Çağ devletleri ile yaptığı kıyaslamalarla savundu; büyük toprak sahiplerinin, serf ve esirlerin esas sınıfları teşkil ettiğini açıkladı.

Bunu takiben, V. Korošec (Ljubljana) söz aldı ve "Hitit hukukî kaynaklarına göre toplum yapısı üzerine" adlı bildirisini sundu. Konuşmacıya göre, Hitit kanunlarında esirler de hür insanlar gibi korunmaktadırlar, hattâ esirler ve hür kişilerin korunması birbirine paraleldir, sadece cezalar, esir yaralayan için, hür yaralıya nazaran yarı yarıya azdır. Bir de, esire sahibi tarafından "sakatlama cezası" (Verstümmelungsstrafe) verilebilmektedir (cf. Kanun maddesi § 95, § 99). Korošec ayrıca, Hitit kanunlarında zamanla bir gelişim olduğunu ve cezaların yarı yarıya indirilmiş bulunduğunu da belirtti. Otten de aynı fikirde olduğunu açıkladı. Güterbock ise, Korošec'in dediklerine ilâveten, birinci ve ikinci kanun serileri arasında bir fark daha mevcut olduğunu, ilkinde esirlerden sadece "objekt" olarak bahsedildiğini, yâni esire karşı yapılacak bir kötülüğün ne şekilde ceza göreceğinin belirtildiğini, ikinci seride ise, esirlerin de olayların faili ve "cezaî ehliyeteye sahip" kişiler durumunda olduğunu hatırlattı. Goetze, cezalardaki indirimin muhakkak bir gelişim ile açıklanamıyacağını, belki de "para" değerinde yapılan bir değişme sonunda bu farkın ortaya çıkmış olabileceğini söyledi ise de, Korošec cevapla, kralların genellikle cezalardan pay aldıklarını, sonradan bundan vaz geçtikleri için, cezalarda bir indirim olduğunu (cf. § 9) ve bu tip gelişmelerin daha sonraki devirlerde de görüldüğünü örneklerle açıkladı.

Aynı gün üçüncü bildiri Güterbock'undu ve "*ellum*, *wardum* ve *asîrum* terimlerinin Hitit metinlerindeki akisleri" konusunu işlemekteydi, Tebliğ sahibi, Hammurabi kanunlarında raslanan *awîlum*, *muškênum* ve *wardum* terimlerine karşılık, Hitit belgelerinde *ellum* ve *İR* kelimelerinin kullanıldığını belirtti. *İR*'lerin *İR.É. NA4* ve *İR.DUMU.LUGAL* gibi çeşitleri bulunduğunu söyledi. Konuşmacı, metinlerden elde edilen bilgiye göre, *İR* sınıfına giren kişilerin evlenirken başlık ödediklerini, suç işledikleri takdirde para cezası verdiklerini, şu halde paraları olduğunu, mülkiyet hakkına sahip kişiler olduğunu söyledi. Buna göre, *İR* tam esir değil, "yarı-hür" adı verilebilecek insanlardı. Bunlardan başka *LÜ GİŞ TUKUL* olarak nitelendirilen insanlar ise, açıcı, deri işçisi, at bakıcısı ve terzi gibi mesleklerde bulunmaktaydılar ve toprak bağış belgelerine göre (Landschenkungsurkunde) mülkle birlikte devredilebiliyorlardı. Bunlara da Güterbock, toprağa bağlı "hür olmayanlar" (Unfreier) demektedir. Konuşmacı ayrıca, metinlerde bir de *ŞU.DIB* (= savaş esiri) ve *NAM.RA* (= sivil esirler)'ların bulunduğunu (Hititçe okunuşları: *appanza* ve *arnuwalaš*), bunlardan ilkinin, genellikle kadın ve çocuklardan kurulu olan *NAM.RA*'ların hizmetine verildiğini, çünkü kocaları öldürülmüş olan sivil esirlerin, iş gücü olarak erkeklere ihtiyaçları olduğunu söyledi. Güterbock bundan sonra *LÜ hipparas'*ların özelliklerine geçti, bunlara *LÜ asîrum* da denildiğini, bunlarla alışveriş yapılamayacağını, bunlardan birşey alanın geri vermesi gerektiğini belirtti (cf. § 48, § 49), kelimenin *happar* "ticaret" ile bir ilgisi olup, olmadığını düşündüğünü, belki de bu insanlar alınıp-satılabildiği için, bu adın kendilerine takılmış olabileceğini sandığını söyledi. Esirlere verilen cezaiarda da ilgili olarak, Güterbock, *parâ tarna-* (cf. § 34, § 36) fiilinin anlamına da değindi. Bunun, Friedrich HWb : 215'te dendiği gibi "dışarı bırakmak, birisine bırakmak, müsaade etm." anlamlarına gelmediğini, Goetze'nin bu fiille bir sosyal mevki değişimi ifade edildiğini doğru olarak

sezinlediğini (cf. Goetze, "The Hittite Laws", *ANET*²: 190) belirtti ve bunun Almanca "veräussern" karşılığı, yani "satmak" anlamında kullanıldığı görüşünü benimsediğini anlattı. Sonuç olarak konuşmacı, Hititlerde *ellum* ile nitelenen sınıfın büyük toprak sahipleri olduğunu, diğer terimlerle ifade olunan bütün kişilerin İR adı altında toplanabileceğini söyledi. Söz isteyen von Schuler, terimlerin relativ olduğunu ve kontexte göre anlam değiştirdiğini, meselâ bazı küçük kırallıkların hükümdarlarının, kendilerinden büyük krallara yazdıkları mektuplarda, kendilerinden "kölen" diye bahsettiklerini hatırlatarak, terimlerin kanısınca sosyal statüyü her zaman doğru aksettirmediğini söyledi. Güterbock, her terimin, içinde bulunduğu metne göre anlam kazandığı hususunda kendisine hak vermekle beraber sözü geçen mektuplardaki "köle" sözünün tamamen bir nezaket ifadesi olduğunu açıkladı. Gelb ise, Sümer metinlerine göre kendi yaptığı toplumsal sınıflamanın, buna uymadığını bildirdi, Güterbock buna cevapla, Hititlerin Sümer ve Akkad terimlerini aynı anlamda kullanmadıklarına dikkati çekti.

Özetine vereceğimiz son tebliğ, gelemeyen meslekdaşlardan birine ayrılan zamanda, gene toplantıda bizzat bulunamayan ve yazısı Otten tarafından okunan VI. Souček (Prag)'indi ve KUB XXXVIII 12'nin işlenmesi ile ortaya çıkan sonuçlardan birini ele alan (aynı metnin başka bir sonucu için cf. M. Darga, Hitit metinlerinde geçen NA₄ZI.KIN = NA₄huwaši kelimesinin anlamı hakkında bir araştırma" *Belleken* 132 : 493 - 504), "Hitit tapınak ekonomisinde sosyal sınıf ve tabakalar" adlı bir bildiriydi. Yazıda, çok sayıdaki bayramlar, törenler v.s. dolayısıyla, Hitit mabedlerinin ekonomik bir temele dayandığı ve buralarda birçok görevli personel ve zenaatkârın bulunduğundan bahisle, bunların sosyal ve hukukî durumlarının ne olduğunun araştırıldığı bildirilmekteydi. Souček'e göre, tapınakta görev almış çeşitli mesleklerden, değişik kişilerin hepsine birden LÜ *hıllammatta-* adı verilmekteydi ki, bu, şimdiye kadar bu kelimeye verilen "kapıcı" anlamının yanlışlığını gösteriyordu. Bu terim altında toplanan kişilerin meslekleri su taşıyıcılıktan tahta ve kil tablet yazıcılığına, şarkıcılıktan rahipliğe kadar değişmekteydi. Tebliğ sahibine göre, bunlardan kültle ilgili olanları *hazziwita-* olarak isimlendirilmekteydi. Souček, tapınaklarda bu kadar fazla sayıdaki zenaatkâr için yer olması gerektiğini belirtti ve Boğazköy'deki 1. Tapınağın güneyindeki yapı kompleksini ve magazinleri bu personelle ilgili bulunduğunu açıklıyarak (ayrıca cf. K. Bittel, "Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy im Jahre 1968" *MDOG* 101 : 11 - 13), buraların É GIŞ KIN-TI olabileceğine işaret etti. Tebliğin bitiminden sonra Gelb, É GIŞ KIN-TI'nin sadece elleri ile çalışan kişilerin barınabileceği bir yer olması gerektiğini, bu gibi yapılarda şarkıcı ve rahip v.s. kişilerin bulunmaması lâzım geldiğini, Mezopotamya kaynaklarına göre savundu ise de, Otten Sümerce, Akkadça ve Hititçe terminolojinin her zaman aynı şeyi yansıtmadığını tekrar ifade etti. Bundan sonra söz alan Astour, özellikle Ras Shamra metinlerinde LÜ.MEŞzarıputi (cf. *CAD* "Ş", s.v. *zarıpu* : 111) adlı kişilerden söz edildiğini, bunlar hakkında daha kesin bilgisi olanların açıklamalarını istedi. Cornelius, bunların kanısınca bir aşağı sınıf işçi olması gerektiğini ileri sürdü.

TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1970 YILI GENEL KURUL TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumu Genel Kurulu, 2 Mayıs 1970 Cumartesi günü saat 10,45 de Ankara'daki merkezinde toplandı. Saat 9,30 da üyeler Kurumu'un Kurucusu Atatürk'ün Anıt Kabrini ziyaret ederek çelenk koydular ve saygı duruşunda bulundular. Anıt Kabrin defterine Kurum Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu şunları yazdı :

"Büyük Atatürk,

Başımız dik, alnımız açık, yüreğimiz umut ve cesaretle dolu olarak eserinin gönülden takipçisiyiz. Aziz hâtraları saygı ve sevgilerle anmaya geldik."

Atatürk'ten sonra Devrim şehitlerinin mezarları da ziyaret edilerek bir buket kondu.

Saat 10,30 da Kurum merkezine dönen üyeler 10,45 de Genel Kurul toplantısına katıldılar.

Başkan Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, çoğunluğun bulunduğunu söyleyerek, oturumu şu sözlerle açtı :

"Sayın Arkadaşlar,

Biraz önce Anıt Kabirde Büyük Atatürk'ümüzün manevî huzurlarındaki tâzim vazifenzinden sonra özel deftere kaydettiğimiz gibi, başımız dik, alnımız açık, yüreğimiz umut ve cesaretle dolu olarak eserinin gönülden takipçisi bizler, Kurumun 1970 yılı çalışma dönemine giriyoruz. 1969 yılında kaybetmek talihsizliğine uğradığımız rahmetli arkadaşımız Prof. Dr. Şinasi Altındağ ile şeref üyelerimizden Prof. Dr. Lajos Fekete'nin aziz hâtraları önünde saygı duruşunda bulunmaya sizleri davet ediyorum. Sayın Tahsin Öz rahatsızlığından dolayı bu toplantımıza katılamamıştır. Kendilerine âcil şifalar dilerim.

Kurumumuzun 1969 yılına ait Yönetim, Basımevi Yönetim ve Denetleme Kurulları raporlarını Sayın Uluğ İğdemir biraz sonra Sayın heyetinize okuyacaklardır.

Aziz Arkadaşlarım,

Geçen yıl ertelemek zorunda kaldığımız VII. Türk Tarih Kongresini bu yıl Eylül ayında toplantıya çağırılmaya, - Genel Kurulumuzun Yönetim Kuruluna verdiği yetkiye dayanarak ve yüksek tasvibinizi bir kere daha isteyerek - karar vermiş bulunuyoruz.

VII. Türk Tarih Kongresi'nin Büyük Millet Meclisi'nin ellinci yılına raslamasını da uğurlu ve mânalı bir tesadüf kabul ediyoruz.

Anadolu'nun kesinlikle Türk yurdu olmasını sağlayan Malazgird Savaşının 900 üncü yıl dönümünün kutlanmasına Kurumumuzun eser yayımı yolu ile katkısını özellikle belirtmek ve bu katkıda Sayın Üyemiz Prof. Dr. Adnan Erzi'nin büyük payını kaydetmek isterim.

Kurumumuzun önümüzdeki yılları kapsayacak çalışmaları hakkında Yönetim Kurulumuzun yüksek heyetinize sunduğu önerinin Kurumun bilimsel çalışmalarının verimi bakımından önemi üzerinde özellikle durmayı ve sayın heyetinizin ilgisini çekmeyi ödev sayıyorum.

*Sayın Arkadaşlarım,
Kuruluşundan bugüne kadar Türk Tarih Kurumu'nun çalışmalarını ayrıntıları ile kapsayan "Türk Tarih Kurumu" adlı bir eser baskıya verilmiştir. Beş on gün içinde yayınlanmış olacaktır.*

Cumhuriyet Halk Partisi ile olan davamızın son durumu hakkında Genel Müdürümüz Sayın Uluğ İğdemir açıklamalarda bulunacaktır.

Eski Valilerimizden ve Tokat Milletvekili Rahmetli Ali Galip Pekel'in kitaplarından sonra arşivini de Sayın eşi Semiha Pekel 13 büyük paket halinde Kurumumuza hediye etmişlerdir.

Sayın Halûk Cemil Tanju da uzun yıllar bulunduğu Amerika'da Amerika Yerlileri (Kızıl derililer) hakkında topladığı sözlük, araştırma, ses bandı ve fotoğraf gibi çok değerli malzemeyi Kurumumuza bağışlamışlardır. Sayın Semiha Pekel ile Sayın Halûk Cemil Tanju'ya Kurum adına içten teşekkürlerimi sunarım.

Toplantımızı açarken şahsım ve arkadaşlarım adına saygı ve sevgilerimi sunuyor, başarılar diliyor, hepinizi içtenlikle selâmlıyorum.

Geçen yıl mazereti nedeni ile Genel Kurula katılmadığı için üyelik diploması sunulamayan Sayın Prof. Dr. Semavi Eyice'nin diplomasının verilmesinden önce kendisini Sayın Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel takdim edeceklerdir."

Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel Prof. Dr. Semavi Eyice'nin öğrenimi, akademik hayatı ve bilimsel çalışmaları hakkında kısa bilgiler vermek suretiyle kendisini takdim ettikten sonra sayısı 200 ü bulan kitap ve makalelerinden her birinin orijinal birer araştırma mahsulü olduğunu, bu çalışmalarının Kurumumuzda da devam etmesini diledi ve kendisini kutladı.

Prof. Semavi Eyice Türk Tarih Kurumu'na üye seçilmiş olmasından duyduğu mutluluğu belirterek teşekkür etti ve 19 uncu yüzyılın ilk yarısında İstanbul'a gelerek bazı binalar inşa ve Ayasofya'yı tamir etmiş olan İsviçreli Mimar Gasparre Fossati hakkında özlü bir bildiri okudu.

Bundan sonra Atatürk andını imza eden Prof. Eyice'ye Kurumun kurucu üyelerinden Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı üyelik diplomasını sağlık ve esenlik içinde yeni eserler vermesi dileğiyle sundu.

Başkan gündemin altıncı maddesi gereğince Genel Kurul Başkanlık Divanı'nın seçimine geçileceğini söyledi. Seçim sonunda Genel Kurul Başkanlığına Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, ikinci Başkanlığa Bayan Fakihe Öymen, sekreterliklere de Prof. Dr. Bahadır Alkım ve Prof. Dr. Şerafettin Turan seçildiler.

Başkan Prof. Mansel raporların okunacağını söyleyerek Genel Müdür Uluğ İğdemir'e söz verdi. Uluğ İğdemir daha önce üyelere verilmiş olan Yönetim, Basımevi Yönetim ve Denetleme Kurulları raporlarını okudu. Başkan rapor hakkında söz isteyenlere söz verdi.

Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan dava hakkında açıklama yapılmasını istedi. Genel Müdür söz alarak Cumhuriyet Halk Partisi ile Kurumlar arasındaki davanın geçirdiği evreleri ve son durumu açıkladı ve 1968 yılı gelirinden bloke edilen miktardan 1.280.000 lirasının hisse senetlerimizin karşılık gösterilmesi suretiyle, 1.433.000 lirasının da Türkiye İş Bankası'ndan alınan kontrgaranti mektubu ile tahsil edildiğini bildirdi. Bundan sonra Prof. Hikmet Bayur, Prof. Halil Demircioğlu, Prof.

Osman Turan, Prof. Şevket Aziz Kansu, Prof. Ekrem Akurgal, Prof. Bekir Sıtkı Baykal, Prof. Sedat Alp, Prof. Tayyib Gökbilgin, Prof. Adnan Erzi, Prof. Ömer Lütfi Barkan, Prof. Afif Erzen söz alarak rapor üzerine konuştular, dilek ve temennilerini söylediler.

Rapor üzerindeki konuşmalara öğleden sonra devam edilmesi kararlaştı. Bütçeyi incelemek üzere Bayan Fakihe Öymen, Prof. Semavi Eyice ve Dr. Hâmit Koşay bütçe komisyonuna seçildiler. Öğleden sonra saat 15 de toplanılmak üzere oturuma son verildi.

Genel Kurul öğleden sonra saat 15,05 de ikinci başkan Fakihe Öymen'in başkanlığında ikinci oturumunu yaptı. Bu oturumda Prof. Tayyib Gökbilgin, Prof. Hikmet Bayur, Prof. Âfet İnan, Prof. Ekrem Akurgal, Prof. Halil İnalçık, Prof. Ömer Lütfi Barkan, Prof. Adnan Erzi, Prof. Osman Turan, Prof. Aydın Sayılı söz alarak rapor ve gelecekteki çalışmalar hakkında düşüncelerini belirttiler. Genel Müdür sorulara gerekli açıklamaları yaptı. Başkan konuşmalarını bittiğini söyledi ve raporları oya koydu. Raporlar kabul edilerek Yönetim ve Basımevi Yönetim Kurullarıyla Denetleme Kurulu oybirliği ile aklандılar.

Bundan sonra gündemin 9, 10, 11, 12 ve 13 üncü maddelerinde belirtilen seçimlere geçilerek Yönetim Kuruluna aldıkları oy sırasıyla Prof. Dr. Âfet İnan, Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, Prof. Dr. Cemal Tükin, Yedek üyeliklere Prof. Tayyib Gökbilgin, Prof. Dr. Halil İnalçık ve Ord. Prof. Enver Ziya Karal; Denetleme Kuruluna Bayan Fakihe Öymen, Dr. Hâmit Koşay ve Prof. Dr. Adnan Erzi; Haysiyet Divanına Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Ord. Prof. Hikmet Bayur, Tahsin Öz, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver; Basımevi Yönetim Kuruluna Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Dr. Hâmit Koşay ve Prof. Dr. Adnan Erzi; Kitaplık Komisyonuna, Dr. Hâmit Koşay, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı ve Prof. Dr. Adnan Erzi seçildiler.

Bütçe Komisyonu raporu gelmiş olduğundan rapor, Yönetmelik ve 1970 yılı bütçesi okunarak oybirliği ile onaylandı.

Gündemin "Üyelik Önerileri" maddesine geçildi ve gizli oyla yapılan seçimler sonunda asli üyeliklere Prof. Dr. Nimet Özgüç, Prof. Dr. Fikret Işıltan, Prof. Dr. Tahsin Yazıcı, Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ; Şeref üyeliklerine Prof. Dr. Wolfram Eberhard, Prof. Dr. Gyula Moravcsik, Prof. Dr. Laszlo Rasonyi; Muhabir üyeliklere Prof. Dr. Jale İnan, Prof. Dr. Seniha Tunakan, Prof. Dr. Kenan Erim, Doçent Dr. Ali Sevim, Doçent Dr. Nejad Kaymaz, Doçent Dr. Yaşar Yücel, Doçent Dr. Muzaffer Arıkan, Doçent Dr. Nejad Göyünç, Doçent Dr. Cengiz Orhonlu gerekli oyları sağlayarak seçildiler.

Bundan sonra Yönetim Kurulu ile Kollardan ve üyelere gelen önerilerin görüşülmesine geçilerek şunlara karar verildi :

1 — Kurumun gelecek yıllarda izleyeceği çalışma yöntemlerini saptama ve uzman yetiştirme yönetmeliğini hazırlamak üzere Dr. Hâmit Koşay, Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Prof. Dr. Adnan Erzi, Prof. Dr. Şerafettin Turan'dan mürekkep bir Yarkurulun kurulmasına;

2 — Uluslararası Akademik Birliğe Kurumumuzun üye olmasına;

3 — 7 - 13 Mayıs 1970 tarihleri arasında Atina'da toplanacak olan Uluslararası İkinci Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Kongresine Dr. Hâmit Koşay ve Prof. Dr. Halil İnalçık'tan başka masrafları Kurumca ödenmek üzere Prof. Dr. Afif Erzen ve Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'ın katılmasına ;

4 — Hollanda Millî Eğitim Bakanlığınca Hollanda Üniversite ve kitaplıklarında bilimsel araştırmalar yapmak üzere çağırılan Prof. Dr. Bahadır Alkım'a Hollanda'ya gidiş-dönüş uçak ücretini karşılamak üzere 5000 liralık bir yardım yapılmasına ;

5 — Ağustos 1970'de Moskova'da toplanacak olan milletlerarası Tarihi Bilimler Kongresine Kurum adına Prof. Dr. Halil Demircioğlu, Prof. Dr. Afif Erzen, Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Prof. Tayyib Gök-bilgin, Prof. Dr. Âfet İnan, Prof. Dr. Adnan Erzi, Prof. Dr. Cemal Tukin, Prof. Dr. Şerafettin Turan, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Prof. Dr. Halil İnalçık'ın katılmasına, bu münasebetle Moskova'da toplanacak olan uluslararası İkinci Dünya Savaşı Tarihi Komitesi toplantısında Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın Leningrad'da toplanacak İktisad Tarihi kongresinde, Prof. Dr. Halil İnalçık'ın Kurumu temsil etmelerine;

6 — Türk Tarihi üzerinde yabancı dillerde yayınlanmış ve yayınlanmakta olan eserlerin eksiksiz teminine çalışılmasına;

7 — Prof. Dr. Adnan Erzi'nin Malazgird Savaşı ile ilgili yazmaları incelemek ve gerekirse mikrofilmlerini almak üzere İran ve Irak'a yapacağı seyahat masraflarının Kurumca ödenmesine;

8 — VII. Türk Tarih Kongresi münasebetiyle Kolların ve Genel Kurulun olağanüstü toplanmasına.

TÜRK TARİH KURUMU YÖNETİM KURULU'NUN 1969 ÇALIŞMA YILI RAPORU

Genel Kurulun Sayın Üyeleri,

Yönetim Kurulunuzun 1969 çalışma yılı raporunu yüce katınıza sunuyoruz :

BÜTÇE DURUMU

Kurumumuzun 1969 yılı gelir ve giderleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir:

A. GELİRLER

<u>Bölüm</u>	<u>Gelirlerin Çeşidi</u>	<u>Bütçeye Konan</u> <u>Lira K.</u>	<u>Sağlanan</u> <u>Lira K.</u>
I	Kurum Arttırmından	569.363 —	569.363 —
II	Atatürk vasiyeti geliri	3.750.000 —	2.380.967,95
III	Üye ödentileri	250 —	270 —
IV	Yayın gelirleri	150.000 —	165.886,95
V	Basımevi geliri	900.000 —	900.469,47
VI	Türlü gelirler	100.000 —	102.234,81
	TOPLAM	5.469.613 —	4.119.192,18

B. GİDERLER

<u>Bölüm</u>	<u>Giderlerin Çeşidi</u>	<u>Bütçeye Konan</u> <u>Lira K.</u>	<u>Harcanan</u> <u>Lira K.</u>
I	Görevli giderleri	993.100 —	772.007,19
II	İdarî giderler	195.000 —	157.556,87
III	Bilimsel giderler	1.445.000 —	544.147,44
IV	Yatırımlar ve yatırımla ilgili giderler	2.536.000 —	1.687.029,52
V	Yayın zararları	300.001 —	194.353,55
	TOPLAM	5.469.101 —	3.355.094,57

Bu tablolarda görüldüğü üzere, Kurumumuzun 1969 yılı gelirleri bütçe ile tasarlanan gelirlerden 1.350.420 lira 82 kuruş eksiktir. Bunun nedeni Atatürk vasiyeti gelirlerinin, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu gelirler üzerinde hak iddia etmesi yüzünden, bloke edilmiş olmasındandır.

Kurumumuzun bu yılki harcamaları da bütçe ile verilen ödenekten 2.114.006 lira 43 kuruş eksiktir. Gerçek gelirlerimizle gerçek giderlerimiz arasındaki gelir fazlası olan 764.097 lira 61 kuruş Kurum artırımına alınmıştır.

YAYIN İŞLERİ

Bu yıl içinde şu eserlerin basımı bitmiş ve yayımlanmıştır :

1. FEVZİYE ABDULLAH TANSEL : *Mehmet Emin Yurdakul'un eserleri I. Şiirleri*.
2. TAHSİN ÖZGÜÇ : *Altıntepe II*.
3. MUAZZEZ ÇİÇ - HATİCE KIZILYAY : *Sumer Edebt Tablet ve Parçaları I*.
4. SÜHEYL ÜNVER : *İstanbul Rasadhanesi*.
5. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : *Anadolu Beylikleri* (2. Baskı).
6. ULUĞ İĞDEMİR : *Sivas Kongresi Tutanakları*.
7. G. JAESCHKE : *Mondros'tan Mudanya'ya kadar Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*.
8. *Bellekten* : 130 - 132.

Şu eserlerin basımı bitmek üzeredir :

1. BERNARD LEWIS (Türkçeye çeviren : METİN KIRATLI) : *Modern Türkiye'nin Doğuşu*.
2. *Kanunî Armağanı*.
3. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : *Osmanlı Devleti Teşkilâtı'na Mehal* (2. Baskı).
4. ENVER ZİYA KARAL : *Osmanlı Tarihi V. cild* (3. Baskı).
5. G. JAESCHKE : *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri*.
6. *Atatürk Konferansları II*.

Bu yıl içinde şu eserlerin basımına başlanmıştır.

1. HÂMİT Z. KOŞAY - MAHMUT AKOK : *Alacahöyük Kazısı Raporu* (1963 - 1968).
2. ŞEVKET AZİZ KANSU : *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Uygarlıklar* (2. baskı).
3. V. GORDON CHILDE : *Doğunun Prehistoryası* (2. baskı).
4. *Atatürk Konferansları III*.
5. İBN-İ KEMAL : *Tevarih-i Âl-i Osman I. Defter* (Yayımlayan Şerafettin Turan).
6. *Anonim Tevarih-i Âl-i Selçuk* (Eleştirmeli baskısını hazırlayan ve Türkçeye çeviren : ADNAN ERZİ).

SATIN ALINAN VE BAĞIŞLANAN ESERLER VE ARŞİVLER

Dışişleri Bakanlığı memurlarından Rahmetli Saffet Örfi Betin'in elyazması halindeki üç eseriyle bir kısım notları ve belgeleri 5000 lira bedelle ailesinden satın alınmıştır.

Eski Milletvekillerinden Bayan Hasene Ilgaz'ın Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul ve çevresinde gizli olarak çalışan çeşitli kurumlarla kişiler hakkında topladığı belgeler ve hayatta olanlarla yaptığı konuşmaları saptayan notlar, fotoğraflar ve anılar bir dosya halinde ve 5000 lira bedelle satın alınmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi müdürü Rahmetli Zeki Oral'ın oğlu Avukat Baha Oral, babasına ait zengin arşivi kurumumuza bağışlamıştır. Anadolu'nun tarihsel anıtları ve folkloru hakkında uzun yıllar çalışmış ve değerli eserler yayımlamış olan Zeki Oral'ın arşivinde Anadolu anıtları hakkında 193 dosya, 3279 fotoğraf, 251 film, 5 tomar rölöve, 3 estampa ve 59 not defteri bulunmaktadır.

Rahmetli Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın torunu Mehmet Cemal, büyük babasına ait bir kısım kitap, albüm, fotoğraf ve mektuplardan ibaret arşivi Kurumumuza bağışlamışlardır.

Uzun yıllar Amerika'da kalarak Amerika yerlileri hakkında pek çok malzeme, sözlük, kitap, fotoğraf ve ses bandları toplamış ve bunlardan faydalanarak "*Tunç Derililer*" adlı bir de kitap yayınlamış olan Bay Haluk Cemil Tanju bu malzeme ve kitapları Kurumumuza bağışlamışlardır.

Önümüzdeki yıllarda katalogları yapılacak olan bu arşivler tarihimiz için baha biçilmez bir değer taşımaktadır. Sayın Baha Oral'a, Sayın Mehmet Cemal'e ve Sayın Haluk Tanju'ya Kurumumuzun şükranlarını huzurunuzda tekrarlamak isteriz.

ULUSLARARASI KONGRELER

Genel Kurulumuzun geçen yıl aldığı karara uyularak bu yıl Uluslararası kongrelerin bir çoğuna katılmadık. Yalnız üyesi bulunduğumuz Uluslararası Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Kurumunun 22 - 28 Nisan 1969 tarihleri arasında Filibe'de düzenlediği "Bizans Çağına kadar Balkan Kavimleri Ethnogénése'i" konulu Symposion'a üyelerimizden Dr. Hâmit Koşay katılmıştır.

Arkadaşımızın bize verdiği rapordan anlaşıldığına göre Filibe'deki toplantılar dört gün sürmüştür, iki gün de Kızanlık, Eski Zağra, Yeni Zağra çevresindeki neolitik, eneolitik, Eski Bronz Çağı ve Trak tümülüsleri ile ilgili kazı yerleri gezilmiştir. Arkadaşımız Symposion'da "Karaz ve Orta Fırat bölgesi prehistorik kültürünün yayılışı ve Bereket Tanrıçası kültürünün Balkanlara ve daha ilerilere etkisi" konusunda projeksiyonlu bir konuşma yapmıştır.

11 - 20 Eylül 1969 tarihleri arasında Şam'da toplanan IX. Klâsik Arkeoloji kongresine üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal katılarak kongreye "Doğu Sanatının Yunan Sanatına Etkileri" konulu bir tebliğ sunmuştur.

1 - 6 Eylül 1969 tarihleri arasında Bonn'da toplanan "Klasik İncelemeler IV. Uluslararası Kongresi'nde bir kitap sergisi açan Almanya'nın tanınmış kitapevlerinden Dr. Rudolf Habelt Kitabevi Kurumumuzun bu alanda yayınladığı eserleri de sergisinde teşhir etmiş ve büyük ilgi görmüştür.

İLMÎ ARAŞTIRMALARA YARDIM

Genel kurulumuzun verdiği karar gereğince bu yıl hiç bir üyemize ilmî araştırma yardımı yapılmamıştır.

KONFERANSLAR

Atatürk Yıllık Konferansları'nın VIII. dizisi bu yıl 14 Kasım 1969 da başlamak ve 12 Haziran 1970 de bitmek üzere 12 konferansla düzenlenmiştir. Bu yıllık konferansların konusu serbest bırakılmıştır. Konferansların listesini aşağıda sunuyoruz :

14 KASIM	1969 CUMA	Prof. Dr. Fûruzan Kınal: <i>Hitit Devleti için Kuzey Suriye'nin Önemi.</i>
19 ARALIK	1969 CUMA	Prof. Nusret Hızır : <i>Hegel ve Nietzsche'de Tarih Görüşü</i> (Bir karşılaştırma).

- 6 ŞUBAT 1970 CUMA Prof. Dr. Halet Çambel: *Güney-Doğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi.*
- 13 ŞUBAT 1970 CUMA Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver : *Viyana Kütüphanesi ve Müzelerinde Türk Eser ve Hâtıraları.*
- 27 ŞUBAT 1970 CUMA Prof. Dr. Semavi Eyice: *Ankara'nın Eski Bir Resmi Hakkında.*
- 13 MART 1970 CUMA Prof. Dr. Kılıç Kökten: *Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri Buluntuları.*
- 20 MART 1970 CUMA Dr. Arslan Terzioğlu: *İskenderiye Kütüphanesi müslümanlar tarafından yakılmamıştır.*
- 10 NİSAN 1970 CUMA Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel: *Perge'de Son Araştırmalar.*
- 24 NİSAN 1970 CUMA Prof. Dr. Mebrure Tosun: *Sumer Dili ile Türk Dili Arasında Karşılaştırma.*
- 8 MAYIS 1970 CUMA Tahsin Öz: *Yurdumuzda Müzeler Nasıl Kuruldu? Neler yapıldı? ve Neler Yapılması Gerekli.*
- 22 MAYIS 1970 CUMA Prof. Dr. Doğan Kuban: *Atatürkçülük üzerinde Yorumlar ve Çağdaş Uygarlığa Katılma Sorunu.*
- 12 HAZİRAN 1970 CUMA Haluk Cemil Tanju : *Türkler ve Kit'alar Arası Büyük Göçler.*

Bunlardan başka Türkiye'de Bodrum kazılarını idare eden Danimarka'nın Aarhus Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Direktörü Prof. Dr. Christian Jeppesen 7 Mayıs 1969 da Kurumumuzda "*Halikarnas Anıtı ve Bodrum kazısı*" konusunda, Efes kazıları Direktörü ve Viyana Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Wilhelm Alzinger 28 Mayıs 1969'da "*Efes Kazıları*" konusunda birer konferans verdikleri gibi, Kurumumuzun Muhabir üyeliğine seçilmiş olan İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Rudolf Naumann da üyelik beratının verilmesi münasebetiyle 16 Ocak 1970 de Kurumumuzda "*1969 Yılında Türkiye'de Alman Arkeoloji çalışmaları sonuçları*" konusunda bir konferans vermiştir.

VII. TÜRK TARİH KONGRESİ

Genel Kurulumuzun geçen yıl verdiği karar gereğince ve Kurumumuzun içinde bulunduğu malî durum dolayısıyla VII. Türk Tarih Kongresi'nin 1970 yılına ertelenmesini Yönetim Kurulumuz uygun bulmuştur. Kongre bu yıl aynı tarihte (25-29 Eylül 1970) yapılacaktır.

ATATÜRK VE DEVRİMLERİ ARAŞTIRMA MERKEZİNİN ÇALIŞMALARI

Atatürk ve Devrimleri Araştırma Merkezi'nin 1969 yılı çalışmalarını şöylece özetleyebiliriz :

Merkezin 1969 yılı sonunda elinde bulunan malzemenin sınıflandırılması yapılmış, fişleri yazılmıştır. Buna göre :

a) El kataloğuna giren kitapların sayısı 2275'e ulaşmıştır.

b) Eski yıllardan derlenmiş makale ve haber fişlerinin sayısı 7152'yi bulmuştur. Bunlar şimdilik gazete ve dergi adlarına göre alfabe sırasinda kartoteğe yerleştirilmiştir

c) Eski dergilerin fişlenmesine başlanmış, eski fişlerin tamamlanması işine geçilmiştir.

ç) Bay Sami Özerdim'in Kuruma başladığı 1961 - 1968 yıllarını kapsayan makale ve haber küpürleriyle merkezin geçen yıldan beri derlediği makale ve haber kupürlerinin sayısı 7549'u bulmuştur. Bunlar 252 konu üzerine sınıflandırılmıştır

KOL ÇALIŞMALARI

Kollarımız Yönetmelikte öngörülen toplantılarını bu yıl da yapmışlar ve gerekli kararları almışlardır. Ayrıca Eski Çağ Kolumuz 17. 1. 1970 tarihinde Ankara'da toplanarak yeni üyelik önerilerini görüşmüş ve bunları Genel Kurula sunulmak üzere Yönetim Kuruluna vermiştir.

KAYBETTİĞİMİZ ÜYELER

Kurumumuz bu yıl da aslı üyelerinden Prof. Dr. Şinasi Altundağ'la Şeref üyelerinden Macar İlimler Akademisi üyesi Prof. Dr. Lajos Fekete'yi kaybetmek bahtsızlığına uğramıştır. Her iki değerli üyemizin hatıralarını saygı ile anarız.

UNESCO TÜRKİYE MİLLİ KOMİSYONUNDAKİ ÇALIŞMALARIMIZ

UNESCO Türkiye Millî Komisyonuna geçen yıl yeniden seçilen Asbaşkanımız Prof. Dr. Âfet İnan, Komisyon Yönetim Kurulu'ndaki çalışmalarına devam etmektedir. Yönetim Kurulu, arkadaşımıza Müzecilik Bölümü'nün yönetim görevini vermiştir. Bu bölüm eski eserlerle birlikte, UNESCO Genel Merkezi'nde bu maksatla hazırlanan projeleri inceleyecek, tarihi ve millî değeri olan eserlerin dış ülkelere kaçırılmaması için teşebbüslerde bulunacak, Türk Büyüklerinin yıldönümlerinin anılması için UNESCO genel merkezine tekliflerde bulunacaktır.

MUHABİR VE ŞEREF ÜYELERİ İÇİN YAPILAN TÖRENLER

Geçen yılki Genel Kurul'da Kurumumuzun Şeref ve Muhabir üyeliklerine seçilen üç değerli bilim adamının diplomaları törenle kendilerine verilmiştir.

Şeref üyeliğine seçilen Collège de France profesörlerinden Fernand Braudel'in diploması Paris Büyükelçimiz Sayın Hasan Işık tarafından 9 Şubat 1970'te Elçilikte düzenlenen bir törenle kendisine sunulmuş ve bu münasebetle gerek Sayın Büyükelçimiz ve gerekse Profesör Braudel tarafından dostane konuşmalar yapılmıştır.

Muhabir üyeliğe seçilen İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Rudolf Naumann'ın diploması 16 Ocak 1970'te Ankara'da düzenlenen bir törenle verilmiştir.

Muhabir üyeliğe seçilen Berlin Özgür Üniversitesi Klasik Filoloji Profesörü Dr. Paul Moraux'nun diploması da Berlin Üniversitesi'nde düzenlenen bir törenle Üniversite Rektörü tarafından kendisine verilmiştir.

MALAZGİRD SAVAŞI'NIN 900 ÜNCÜ YILDÖNÜMÜ DOLAYISIYLA
YAPILACAK YAYINLAR

Malazgird savaşının 900 üncü yıldönümü münasebetiyle Kurumumuzca yapılacak yayınlar için yeni bir yayın serisi açılmış ve ilk eser olarak üyelerimizden Prof. Dr. Adnan Erzi'nin yayına hazırladığı ve Türkçeye çevirisini yaptığı "Anonim Tevarih-i Âl-i Selçuk" baskıya verilmiştir. Bunu yine Prof. Dr. Adnan Erzi'nin hazırladığı Edirne Selçuknamesiyle Yazıcıoğlu'nun Selçuknamesi takip edecektir. Bu seri için teklif edilen bir kaç yeni eserin de, kararı alınır alınmaz, baskısına geçilecektir.

BÜYÜK TÜRK ÂLİMİ EL-BİRÜNİ'NİN 1000 'İNCİ
DOĞUM YILINA HAZIRLIK

Zamanının en büyük bilim adamı olarak tanınan büyük Türk düşünürü el-Birüni'nin 1000'inci doğum yıldönümü 4 Eylül 1973 tarihine rastlamaktadır. Yönetim Kurulumuz eserleri dünya dillerine çevrilmiş olan bu ünlü bilim adamımızın vaktiyle Bay Kıvameddin Burslan tarafından Arapçadan dilimize çevrilen *Malihind* adlı eseri ile *Tahdid-i Nihayet el-Emakin* adlı eserlerini bastırmaya ve 4 Eylül 1973 de de bir seminer düzenlemeye karar vermiştir. Bu yıl dönümünün dünya ölçüsünde kutlanması için UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'na başvurulduğu gibi, adına bir seri posta pulu çıkarılması da PTT idaresine önerilecektir.

ULUSLARARASI II. DÜNYA SAVAŞI TARİHİ KOMİTESİ ÜYELİĞİ

Geçen Genel Kurulda verilen karar gereğince merkezi Paris'te olan İkinci Dünya Savaşı Tarihi Komitesine Kurumumuz da üye olmuştur. İkinci Dünya Savaşını inceleyecek olan Komitede Kurumumuzu temsil etmek üzere üyelerimizden Ord. Prof. Enver Ziya Karal seçilmiştir. Bu seçimin Genel Kurulca onaylanmasını ayrı bir yazı ile öneriyoruz.

Bu Komite bültenlerini ve çalışmasına ait haberleri düzenli olarak kurumumuza göndermektedir.

ÇEŞİTLİ ÇALIŞMALAR

Kurumumuza zaman zaman gerek Devlet örgütlerince ve gerekse içten ve dıştan kişiler ve Kurumlarca tarihi konular hakkında sorular sorulmakta ve bilgi istenmektedir. Bunlar incelenerek gerekli bilgi verilmekte ve kaynaklar gösterilmektedir. Bunlardan bir kaçını örnek olarak aşağıda bilgimize sunuyoruz :

1. Brüksel Basın Ataşeliğince hazırlanan "Histoire de la Turquie" adlı eser Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nün isteği üzerine incelenerek gerekli rapor verildi.

2. Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine Kahire'de açılacak Şeyh Cemaleddin Afganî kitap sergisi için Şeyh Cemaleddin Afganî hakkındaki yayınların bir listesi hazırlanarak gönderildi.

3. 1970 yılında çıkarılacak Posta hatıra pulları için Türk tarihinin belli başlı büyük olaylarıyla Türk büyüklerinin listesi Millî Eğitim Bakanlığı'nın isteği üzerine hazırlandı.

4. Millî Eğitim Bakanlığı Dış Münasebetler Genel Müdürlüğü'nün isteği üzerine İspanya'da yayınlanan bir Ansiklopedideki Ermenistan maddesi üzerinde, gelecek baskılarında uygulanmak üzere, gerekli düzeltmeler yapıldı.

5. Dışişleri Bakanlığının isteği üzerine Amerika'da Tennessee Teknoloji Üniversitesi hazırlanmakta olan "Orta Doğu Sözlüğü" için *Osman, İttihad ve Terakki* ve *Misak-ı Milli* maddeleri yazılarak gönderildi.

6. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün isteği üzerine Demir köprü barajı Çakallar tepesinde bulunan Türkiye'nin en eski insan kalıntısı fosil insan ayağı izlerinin bulunduğu yerin milli park haline getirilmesi Tarım Bakanlığı'ndan rica edildi.

BASIN TOPLANTISI

Kurumumuz hakkında bir süreden beri devam eden ve belirli bir kaynaktan çıkan asılsız ve yakışsız yayınlar üzerine kamu oyunun aydınlatılması amacıyla 14 Eylül 1969 tarihinde bir basın toplantısı düzenlenmiş ve Kurumumuzun çalışmaları hakkında basına bilgi verilmiştir. Basına yazılı olarak verilen ve bazı gazetelerde olduğu gibi, bazılarında kısmen yayınlanan bildiri 132 sayılı Belleten'e de alınmıştır.

ALMAN BÜYÜKELÇİLİĞİNİN KURUMUMUZA BAĞIŞLADIĞI KİTAPLAR

1969 Martında Ankara'da Alman Kütüphanesi'nde 300 Alman yayın evinin katıldığı bir kitap sergisi açılmış ve bu sergide 3800 kitap teşhir edilmişti. Alman Büyükelçiliği bu kitaplar arasından tarihle ilgili 80 eseri seçerek bunları Kurumumuza armağan etmiştir. 8000 Türk lirası civarında bir değeri olan bu eserler 14 Ekim 1969 da Alman Büyükelçiliği Kültür Ataşesi Dr. Ekkehard Eickhoff tarafından Kurumumuza getirilerek teslim edilmiş ve bu münasebetle Başkanımızla Kültür Ataşesi arasında karşılıklı dostluk konuşmaları yapılmıştır. Buna ait haber 132 sayılı Belleten'de yayınlanmıştır.

KİTAPLIK ÇALIŞMALARI

Kurumumuz kitaplığının 1969 yılı çalışmaları şöylece özetlenebilir :

Aksesyon :

Bu yıl içinde kitaplığımıza 745'i satın alınmak, 1159'u armağan ve değişme yoluyla 1904 kitap gelmiştir. Bu kitaplardan 307'si Atatürk ve devrimleriyle ilgilidir.

Yine yıl içinde 383'ü satın alınmak ve 910'u armağan ve değişme yoluyla 1293 süreli yayın ve 1772 günlük gazete gelmiştir. Ayrıca 2 yazma kitapla 1 mikrofilm ve 13 fotokopi satın alınmıştır.

Kataloklama :

Yıl içinde 2149 eserin fişleri tamamlanarak yerlerine konmuş, Esat Fuad Tugay kitaplığının fişleri tamamlanmıştır. Geçen yıl kayıtları yapılan Şemseddin Günaltay ve Ali Galip Pekel koleksiyonlarının fişlerinin yazılmasına başlanmıştır.

Geçen yıl başlanan yazar adı kataloğunun yenilenme işine devam edilerek 8 kutunun fişleri tamamlanmıştır.

Yeniden düzenlenmekte olan konu kataloğunun "*Seyahatname*" ve "*Topografya*" bölümlerinin bir kısım fişleri yerlerine takılmıştır.

Kitap Deposu :

1969 yılı sonunda kitaplığımızın kitap varlığı 54.910'u kitap 40.064'ü süreli yayın olmak üzere 94.974 de yükselmiştir.

Diğer İşler :

Yıl içinde 236'sı süreli yayın, 198'i kitap olmak üzere 434 eser ciltlenmiştir.

Bu yıl 214 kitap dışarıya verilmiş ve okuma salonumuzda ortalama ayda 1080 kitap okunmuştur.

Dış memleketlerin bilim kurumları ve bilim adamlarıyla yapmakta olduğumuz kitap değişimine bu yıl da devam edilmiştir. Bunların sayısı 221'e yükselmiştir.

Bu yıl da Türkiye içindeki 82 kitaplık, kişi ve okula kitap yardımı yapılmıştır.

Kitaplık Komisyonumuz ihtiyaç oldukça Kitaplık müdürünün çağrısı üzerine toplanarak kitaplığımıza ait çeşitli sorunlar üzerinde kararlar almış ve satın alınacak kitapları seçmiştir.

KAZILAR

Kurumumuzun bütçe durumu gözönüne alınarak bu yıl kazılarımıza çok az miktarda ödenek ayrılabilmiş, bununla birlikte Millî Eğitim Bakanlığından sağlanan yardımlarla Alacahöyük, Perge, Kültepe, Altıntepe, İslahiye, Çavuştepe, Bayraklı ve Karatepe kazılarına devam imkânı sağlanmıştır. Bu yıl yapılan kazılar hakkında Kazı Direktörlerinden aldığımız raporları olduğu gibi sunuyoruz :

1 — Alaca Höyük 1969 Çalışmaları :

Alaca Höyükte 1969 kazı mevsiminde Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün sağladığı maddî yardımla Arkeolog Mimar Mahmut Akok'un nezareti altında Sfenksli kapı ortostat'ları başta olmak üzere, restorasyonlar ve küçük ölçüde surlar çevresinde deneme kazıları yapılmıştır. Kazı Başkanı Dr. H. Z. Koşay Keban'da çalıştığı için bu mevsim Höyük'de bulunamamıştır.

Bugüne kadar Höyüğün yüzeyinden ancak 1/4 i kazılmış olup arkeolojik buluntular ilim dünyasına T. T. K. yayınları ile sunulmuştur. 1935 te başlayan Alaca Höyük kazıları 1960 da on yıl fasılaya uğradıktan sonra görülen lüzum üzerine tekrar ele alınmış olup daha pek çok eserleri - sürprizleri ile - sinesinde sakladığı şüphesizdir. Alaca Höyük üstündeki sonuncu ev de kaldırıldığı için geniş ölçüde, sistemli çalışma imkânı sağlanmış bulunmaktadır.

I. Cihan savaşından önce İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arkeoloğu T. Makridi (Bey) Sfenksli Kapıda kazı yapmış, kabartma resimli ortostat'ların arka kısımlarını nakil için kestirerek köy çayırlığına bırakmıştı.

Cumhuriyet devrinde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü bunları Ankara'ya naklederek Arkeoloji Müzesinde teşhir etmiştir. İlmî ve turistik ihtiyaçları karşılamak için bunların kopyaları Ankara'da yaptırılarak yerinde aslı heyeti üzerine teşhir edilmiştir.

Halen meriyette olan Eski Eserler Tüzük ve Yönetmelikleri de anıt niteliğindeki eserlerin restorasyonu ile kazı heyetlerini yükümlü kılmaktadır. 1935 tenberi aralıklı olarak devam eden Alaca Höyük Kazıları, yetişmekte olan genç arkeologlar için bir staj yeri olmuştur. Alaca Höyük, Cumhuriyet devrinde ele alınmış Millî Kazıların Ahlatlıbel'den sonra ön safta gelenidir.

1878 de başlayan Bergama kazısının doksan yıldan fazla sürdüğü gözönünde tutulursa, çok verimli bir yer olan Alaca Höyük için ayrılan mütevazî ödenekler

boşa gitmemiş ve kazıya katılan millî ekiplerin fedakârane gayretleri sayesinde meyvesini vermiştir.

Alaca Höyük buluntuları halen Ankara Arkeoloji, Mahallî Höyük ve Çorum Müzelerinde itina ile teşhir edilmiştir. Kazı alanının da bir Arkeolojik sit (Açık hava Arkeoloji Müzesi) haline getirilmesine çalışılmaktadır.

Dr. HÂMİT Z. KOŞAY

2 — 1969 yılı Perge kazılarına dair kısa rapor :

Türk Tarih Kurumu ve Antalya Arkeoloji İstasyonu adına yapılan 1969 yılı Perge kazıları, hazırlık safhaları dışta kalmak üzere, 22 Eylül'den 28 Ekim'e kadar devam etmiştir. Heyet Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in başkanlığı altında Prof. Dr. Jale İnan (arkeolog), Doç. Dr. Adnan Pekman (tarihçi arkeolog), asist. Dr. Somay Onurkan (arkeolog), Akif Dâi (desinatör), Aziz Albek (fotoğraf uzmanı), Muhittin Uysal (heykel reparatörü) ve Halûk Ergüleç' (fotoğraf uzmanı) den teşekkül etmiştir.

1968 kazılarını tamamlayıcı mahiyette olan bu yıl kazılarında esas itibarıyla hellenistik dönem şehir kapısıyla geç antik dönem şehir kapısı arasında yeralan meydana çalışılmış ve buradaki kazı ve araştırmaları tamamlamak mümkün olmuştur.

1 — Meydanın güney yönünü sınırlandıran ve ortasında geç antik dönemde şehir kapısı olarak kullanılmış bir kapı kapsayan duvarın dış kısmı temizlenmiş, bu kısımda duvar fasadını süsleyen sütunların oturdukları kaideler meydana çıkarılmış, bu kaideler arasında gerek sağ ve gerek sol tarafta bir hayli heykel ve heykel parçası bulunmuş, bu suretle geçen yıl elde edilen heykellerin büyük bir kısmını tamamlamak mümkün olmuştur. Meselâ geçen yıl bir çift heykel kaidesi bulunmuş ve onun üzerinde Fréjus Afroditi tipinde bir heykelin durduğu tesbit edilmişti. Bu yıl ise aynı kaidede duran ikinci giyimli kadın heykeli meydana çıkarılmış, geçen yıl keşfedilen bir başın bu heykelle ait olduğu tesbit edilmiştir. Aynı zamanda bu ön meydanın zemini de araştırılmış, burasının kaldırım taşlarıyla döşeli olduğu anlaşılmış, yalnız bu ön meydanın güneyde bir surla çevrili olup olmadığı geç antik döneme ait iki kule arasında yapılan sondajlardan anlaşılamamıştır.

2 — Güney duvarının arka (yani meydana bakan) tarafına yerleştirilmiş olan anıtsal takım ikinci ayağı da bulunmuş bu kısım tamamiyle açılarak elde edilen mermer mimarî parçalar sayesinde takım kâğıt üzerinde bir restitüsyonunu yapmak, Akif Dâi'nin çalışmaları sonunda, mümkün olmuştur.

3 — Meydanın batısında geçen yıl kazılan Nimfeum ile hellenistik kapının batı yuvarlak kulesi arasındaki alan tamamiyle açılmış, burada gerideki büyük hamamın avlusuna geçit veren anıtsal bir giriş binası (propylon) bulunmuştur. Bu bina etrafları iki basamaklı ve zemini mermer döşemeli bir plâtfon üzerinde yükselmekte ve stylobat köşelerinden ölçmek suretiyle 9 m. uzunluk ve 5,30 m. genişliğe sahip bulunmaktadır. Bina dörder sütunlu iki dizi kapsamaktadır. Sütunlar 0,60 m. yüksekliğinde postament'ler üzerinde durmaktaydılar ve sütunlar kaideleri ve Korint başlıklarıyla 4,50 m., saçaklık ise 1,25 m. yükseklikteydiler ki, bu suretle binanın alt basamaktan hesaplamak suretiyle tüm yüksekliği 6,70 m. yi bu-

luyordu. Saçaklık son derece süslü idi. Ön ve arka cepheleri üç fascia'lı arşitravların altında son derece enteresan kabartmalarla süslü soffit'ler bulunmuştur ki, bunlar yuvarlak ya da eşkenar dörtgen madalyonlar içinde figürlü tasvirler kapsamaktadır. Meselâ iki soffit'te Ganymedes'in Zevs'in kartalı tarafından kaçırılması, onun sağında ve solunda ise güneş ve ay tanrıları, bir tanesinde ortada katır üzerinde Dionysos, onun sağında teke üzerinde bir Eros ve solunda tanrı Pan, diğer bir soffit'te Medusa başları ve başka bir parçada üzüm yaprakları ve salkımları arasında kanatlı Eros'lar tasvir edilmiştir. Friz ve konsollu kornişler derin oyulmuş bitki motiflerini tanımlayan bezemelerle süslenmiştir. Alınlık mevcut değildi. Parçalar halinde elde edilen bir kitabeye göre Propylon'un Nimfeum'la çağdaş ve imparator Septimius Severus'a ithaf edilmiş olduğu söylenebilir.

4 — Propylon ile yuvarlak kule arasındaki alanda içleri mermerle kaplı üç höcre, höcrelerin içinde kaideler ve bunların önünde yüzü koyun yere düşmüş üç giyimli heykel bulunmuştur. Arşitektonik bir çerçeve içine alınmış olan orta hücrenin içinde kitabesiz bir kaide üzerinde bir erkek heykeli duruyordu. Sağda ve soldaki höcrelerin içinde, kitabelerden anlaşıldığı gibi Perge'nin ünlü kadınlarından Plancia Magna'nın heykelleri yer alıyordu. 1953 - 1957 kazılarının sonuçlarına göre Bithynia valisi M. Plancius Varus'un kızı olan ve esas itibarıyla imparator Hadrianus zamanında yaşadığı anlaşılan bu zengin ve hayırsever kadın hellenistik şehir kapısının gerisindeki oval avluyu bir şeref avlusu haline getirmiş, onun arkasında üç geçitli anıtsal bir tak yaptırmış ve bütün bu yapıları heykellerle süslemişti (bk. A. M. Mansel, *Belleten* 22, sayı 86, 1958, s. 237 v. dd.). Bu kadının şimdiye kadar iki heykeli başsız olarak bulunmuştu. Halbuki bu yıl bulunan heykellerinden birinin başı mevcut olup bu kadının portresi hakkında açık bir fikir vermektedir. Ayrıca Propylon'un yanında göğsünde kat kat kolyeler bulunan bir kadın heykeli de bulunmuştur ki, bu heykelin üzerinde geçen yıl bulunan örtülü bir rahibe başı oturmakta, bu suretle bu heykelin bir rahibe heykeli (kolyenin taşıdığı istiridye kabuğundan ötürü herhalde Afrodit rahibesi) olduğu meydana çıkmış bulunmaktadır.

5 — Dr. Somay Onurkan şehrin akropolünde, çeşitli yerlerde derine inen sondajlar yapmış, bunlarda bozulmamış tabakalara rastlamamakla beraber karışık bir durumda hellenistik (en çok "Bergama" tipinde) ve Romen keramiklerle karşılaşmıştır. Birkaç adi kapkaçaktan başka Bizans veya Türkler dönemine ait keramiklerin bulunmamış olması dikkat çekicidir. Bu durum akropolün Türkler zamanında meskûn olduğu ve "Karahisar-ı Teke" adını taşıdığı faraziyesini destekleyebilecek nitelikte değildir.

6 — Prof. Jale İnan reparatör Muhittin Uysal'la bütün kazı süresince müzede çalışmış ve 1953 ten itibaren Perge'de elde edilen heykellerin restorasyon ve ayağa kaldırılması işine nezaret etmiştir.

Ord. Prof. Dr. ARIF MÜFİD MANSEL

3 — Kültepe Kazıları :

Üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün başkanlığında, Kurumumuz ve Eski Eserler ve Müzeler Umumî Müdürlüğü adına, Prof. Dr. Nimet Özgüç, Prof. Dr. Kemal Balkan, Mimar Arkeolog Mahmut Akok, Dr. Kutlu Emre, Asistan

Aykut Çınaroğlu, Fotoğraf Selâhattin Öztartan ve mustahzırdan kurulu heyet tarafından idare edilmekte olan Kültepe kazılarında, daha küçük ölçüde, bu yıl da devam olunmuştur. Kazı ve araştırmalara, 1948 yılından beri olduğu gibi, bu yıl da görgü ve bilgilerini arttırmak üzere, 3 arkeoloji öğrencisi de katılmıştır.

Tepede, sitadel'deki sarayın kazısına devam olunarak yeni odaları, dar koridorlarından bazıları meydana çıkarıldı. Kaniş Karumu'nun Ib katı ve Büyük Ham-murabi ile çağdaş olan bu saray, Kaniş Kırallığı'nın kudreti ve bu Kırallığı sona erdiren felâketin büyüklüğü için çok önemli bir vesikadır.

Bu çağda, elimizdeki yazılı belgelere ve arkeoloji kalıntılarında göre, Anadolu'da iki büyük saray vardır. Bunlardan biri Kaniş, diğeri Acedhöyük sarayıdır. Kültepe sarayında, resmî arşivden dağılan kiralî vesikalar da bulunmuştur. Bunlara, henüz, Acedhöyük sarayında raslanmamıştır. Saray'da kullanılan günlük eşya, özellikle seramik, Karum'da çağdaşı yapılarında bulunan yerli eşyadan farksızdır. Yalnız, asıl saray eşyası, yangından önce toplanmış sahipleri veya işgalciler tarafından götürülmüştür. Bu son felâketten sonra, saray tamir edilmemiş ve bir daha kullanılmamıştır.

Karum'da Ib katına ait bina ve arşivlerin çok sağlam kaldığını gördüğümüz merkezî kısmında yaptığımız kazılarda, in-situ durumda, Mezopotamya'nın Kaniş'e has HAR. RA = hubullu karakterindeki çivi yazılı tabletleri keşfolundu. Bunlardan başka, fevkalâde dikkatli bir şekilde ve devrin en güzel üslubunda yazılmış vesikalar da elimize geçti. Bunlar, Alishar ve Boğazköy tabletlerine bakınca, Kaniş'li kâtiplerin çok ileri bir seviyede olduklarını açıkça göstermektedir.

Bu devrin, ölü hediyeleri zengin olan ev içi mezarları, maalesef, daha o zamanlarda soyulmuştur. Buna rağmen, el değmemiş durumda bulunan küp mezarlardan bazıları, Suriye'den idhal edilmiş çok ilgi çekici fayans sanat eserleri bulundu.

Bu sene II. katta yaşamış olan Assur'lu bir tüccarın evi ve yazılı vesikaları elimize çok iyi durumda geçti. Bu tüccarın adına bugüne kadar ele geçirilmiş olan tabletlerde rastlanmamıştır.

Ayrıca, Karum'u çeviren surun kanal içinde, çok iyi durumda korunan iri taşlı bir kısmında yaptığımız araştırmalar çok olumlu sonuçlara bağlanmış ve Karum'un devrin en büyük surlarından biri ile tahkim edildiğini ortaya koymuştur.

4 -- Altintepe Kazıları :

Bu sene Altintepe'de, nihaî yayınlara hazırlık olmak üzere, açığa çıkarılan anıtlar üzerinde incelemelerde bulunuldu; plânların eksik veya şüpheli kalan kısımları üstünde çalışıldı.

Prof. Dr. TAHSİN ÖZGÜÇ

5 -- 1969 Karatepe - Aslantaş Kazısı Çalışmaları :

Türk Tarih Kurumu, Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi adına yapılmakta olan Karatepe-Aslantaş çalışmalarına 1969'da aralıklı olarak Şubat - Mart ve güz aylarında devam edilmiştir, ancak, bu yılki kazı ödeneğinin darlığı dolayısıyla T. T. K. kazıya maddî bir yardımda bulunamamıştır. Çalışmalara Prof. Dr. Halet Çambel başkanlığında

desinatör Sara Atabay, zaman zaman Yük. Müh. Mim. Reha Günay, Nail Çakırhan, arkeolog Güler Huner ve 4 arkeoloji öğrencisi katılmışlardır.

Kazı çalışmaları, kabartma ve yazıtların tamamlanabilmesini sağlayacak noksan parçaların bulunması amacıyla kalenin yamaç ve eteklerinde genişletilmiş, arama-taramaya devam edilmiş ve Kapız deresine kadar inilmiştir. Toprak altında bulunan büyüklü küçüklü parçaların yardımı ile yeni tekst ve kabartma birleşmeleri mümkün olmuş, amorf parçaların birleştirme işi geliştirilebilmiştir. Tamamlanan parçaların ve kabartma detay resimlerinin yapımına devam edilmiştir.

Bu yıl mimarî restorasyon işlerine hız verilmiş, Güney kapının savunmasını sağlayan, fakat tamamen harap olan büyük kule yeniden kuru taş duvar tekniğinde yükseltilmiştir.

Devlet Su İşleri tarafından tasarlanan Aslantaş barajı dolayısıyla, Ceyhan'ın karşı kıyısında, Aslantaş'la bir kilit kalesi teşkil eden Domuztepe, ayrıca Pınarözü, Çerçioğlu ve Yeşil mevkilerinde geniş bir yüzey araştırmasına başlanmış, son Hitit çağına ait bazalttan bir aslan taslağı dahil olmak üzere, geç antik birçok yapı, muhtemel su yolu ve bina temelleri kalıntıları bulunmuş ve su seviyesinin tespitiyle gerekli korunma tedbirlerinin alınabilmesi için, bunların D.S.İ. tarafından kotlanması sağlanmıştır.

Karatepe - Aslantaş Açık Hava Müzesi topluluğu içinde yapılması plânlanmış Julunan Etnografya müzesi için bilgi ve malzeme toplamağa başlanmıştır.

Bunun dışında, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına korunmakta olan müze tesislerinin bazı noksanlıkları ve öngörülen bazı kısımlar tamamlanmıştır.

Prof. Dr. HALET ÇAMBEL

6 — İslâhiye Bölgesi Çalışmaları ve Tilmen Hüyük Kazısı :

Üyelerimizden Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın yönetimi altında Handan Alkım, Asistan Dr. Refik Duru, Aziz Albek (Arkeolog ve Foto uzmanı), Sarpol Başar İzgiz (Desinatör), Zülfü Dicleli (Mühendis-Mimar stajyeri), Bilge Dicleli (Mühendis-Mimar stajyeri), Sabahattin Ağaldağ ve Nurdoğan Kayaalp'tan kurulu bir heyet tarafından Kurumumuz adına - Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün ve İstanbul Üniversitesi'nin iştirakiyle - yapılmakta olan İslâhiye bölgesi araştırmaları 24 Temmuz - 25 Eylül 1969 tarihleri arasında geliştirildi. Ödeneğin pek sınırlı oluşu dolayısıyla bu dönemde yalnız Tilmen Hüyükündeki kazılara devam edildi. Bilindiği üzere, Tilmen Hüyükteki çalışmalara 1965'den itibaren ara verilmiş ve Heyetimiz Tilmen'in bazı arkeolojik sorunlarını açıklayabilecek malzemeyi sağlamak amacıyla Tilmen'in kuş uçuşu 24 km. kadar kuzey-kuzeydoğusunda bulunan Gedikli (Karahüyük)'de kazılara girişmişti. Gedikli kazılarının 1968'de olumlu sonuçlarla tamamlanmış olması Tilmen Hüyük'de bu dönemde meydana çıkarılmış olan gerek keramiğin ve gerek diğer buluntuların değerlendirilmesinde fayda sağladı.

1969'da Tilmen'in iki kesiminde çalışıldı : Anıtsal sarayın batı bitişiğindeki alanda (= E-Alanı) ve derin sondaj çukurunda (=D- Sondajı).

I. E. Alanında (=E-Binası) :

Anıtsal sarayın hemen batı bitişiğinde olan bu alanda Sarayın IIC³ evresinin (M.Ö. XVIII. yüzyıl) batı duvarına yaslanan bir bina kalıntısının açılmasına 1963-

de başlanmıştı (krş. *Belleten* XXVIII [1964], s. 565 ve *Türk Arkeoloji Dergisi* XIII, 1 [1965], s. 6). Aynı binanın kazılmasına bu dönemde devam edildi ve 1963'de sadece sınırları belirlenebilen bu yapının durumu biraz daha aydınlatılabildi, ancak çalışmalar tamamlanamadı. Kısaca açıklayalım : Yaklaşık olarak 20 × 28,5 m. boyunda dikdörtgen plânını andıran bu bina anıtsal yapıda olup duvar kalınlığı 1,5-2,50 metre arasında değişmektedir. Hüyüğün yamacına rastladığı için güney-batı, güney ve güney-doğu kesimlerinde bazı kısımları uçup gitmiştir. Kuzey yönü ile güney yönü arasında 3 metreye yakın bir kot farkı vardır. Üst temel kalıntlarına göre *Bît-Hilânt* tipini andıran bu binanın batısında üç, orta kısmında iki ve doğusunda da - biri merdiven altı yapısı olmak üzere - iki mekânı vardır (toplamı : 7). Kalın duvarlı oluşu ve bir merdiven altı yapısının bulunuşu iki katlı olduğunu göstermektedir. "E-Binası" olarak adlandırdığımız bu yapının alt kısmı taştan üst kısmı ise kerpiçten inşa edilmiştir. E-Binasının - biri daha eski (Altta) diğeri daha yeni (üstte) olmak üzere - iki mimarlık evresi geçirdiğini ve her bir evrenin büyük bir yangın sonucunda tahrip edilmiş olduğunu tespit ettik.

Gerek stratigrafik verilerden ve gerek içinden çıkan keramik kalıntılarından ve küçük buluntulardan anlaşıldığına göre E-Binasının, Sarayın IIC₃ (yaklaşık olarak M.Ö. XVIII. yüzyıl) evresi ile çağdaş olması veya ondan biraz daha eski olması muhtemeldir; sözkonusu bu evrede Sarayın esas girişinin holü, batı kesimindeki bir kapı vasıtasıyla E-Binasının kuzey-doğu yönündeki mekân ile irtibatlıdır. E-Binasının üstündeki mimarlık evresinin ise, Sarayın IIB veya IIA₂ evresinde (yaklaşık olarak M.Ö. XV. - XIV. yüzyıl) inşa edilmiş olması ihtimalini düşünmekteyiz; bu ikinci mimarlık evresinde genellikle daha eski evrenin mimarlık malzemesinden faydalanılmış, hattâ eski evrenin bazalt bir ortostat kaidesi E-Binasının batı kesiminin orta mekânının iç duvar köşesinde bir duvar taşı olarak kullanılmıştır. Üstteki evresi ile *Bît-Hilânt* plânını andıran E-Binasının, Tilmen Sarayına ait kralî bir ikamet dairesi olarak inşa edilmiş olduğunu zannetmekteyiz. Daha itinalı bir taş işçiliği gösteren alttaki evrenin kesin plânı henüz açıklanmamış olduğundan ne gibi bir maksada hizmet ettiği belli olmamakla beraber bunun da yine kralî ikamete tahsis edilmiş olması mümkündür. Esasen meydana çıkan buluntular da E-Binasının dinî olmaktan ziyade dünyevî amaçlar için vazife görmüş olduğunu göstermektedir. Buluntuların bazılarını sayalım: Büyük bir banyo küpüne ait parçalar, pişmiş topraktan ve taştan ağırşaklar, taştan ve pişmiş topraktan ağırlıklar, bir damga mührü, iki ufak araba tekerleği (pişmiş topraktan), kırık bir hayvan figürünün başı.

E-Binasının orta kesiminin iki odasının (Oda 1 ve Oda 2) döşemesinde birer sondaj çukuru açıldı.

Oda 1 : E-Binasının eski evresinden itibaren derine inildiği vakit yoğun bir yangın molozunun içinde bölgemizin Orta Bronz Çağının ilk evresinin karakteristik keramik parçaları bulundu ve Oda-1'in güney duvarının taş temelini bu molozun üzerine atıldığı görüldü. Bu yangın tabakasının altında ise Eski Bronz III'ün çanak çömlek kırıkları meydana çıkarıldı; bunlar arasında kırmızımtrak portakal renkli olanlarının görülmesi - tıpkı Gedikli'de ve bizatihî Tilmen'de de olduğu gibi - M. Ö. III. bin yılının son çeyreğine maledilebilecek bir devre inildiği anlaşıldı. Bu küçük çukur daha fazla derinleştirilmedi.

Oda 2: Bu mekânda girilen deney çukurunda Oda-1'deki gibi önce bir yangın molozuna ve onun altında da kuzey-güney doğrultusunda olan bir taş duvar temeli kalıntısına raslandı ve bu duvarla ilgili evrenin bastırılmış topraktan yapıma döşemesinin bir kesimi meydana çıkarıldı. Kırmızımtrak portakal renkli keramik parçalarının görülmesi ve stratigrafik durumun da uygunluğu bu duvarın Eski Bronz III'ün son evresine ait olduğunu muhtemel kılmaktadır (= Tilmen stratigrafisine göre : III c).

Gelecek dönemde E-Binasının açılmasını tamamlayacağımızı ve bu önemli yapının inşasını ve fonksiyonunu aydınlatmaya çalışacağımızı ümit etmekteyiz.

II. Derin sondaj çukurunda (= D-Sondajı) :

Sarayın açık dış avlusunda 1962 döneminde açılmaya başlanan ve 1963 ve 1964'de derinleştirilmesine devam edilen bu sondaj çukurunda yukarıdan aşağıya doğru IIIa, IIIb, IIIc, IIId, IIIe, IIIf, IIIg evreleri tesbit edilmiş ve IIIh'dan da ufak bir kesim meydana çıkarılmıştı (krş. *Belleten XXVII* [1963], s. 539 - 54; *XXVIII* [1964], s. 566-568; *XXIX* [1965], s. 557 ve *Türk Arkeoloji Dergisi XII*, 1 [1964], s. 6-7; *XIII*, 1 [1965], s. 7-9; *XIV*, 1-2 [1967], s. 69.). Bu dönemde ise önce IIIg ve IIIh alanları genişletildi, sonra da III i, IIIj, IIIk, IVb, IVc ve IVd evrelerine kadar inildi, ancak ana kayaya ulaşılamadı.

IIIg'de 1962 yılında raslanılmış olan taş temel kalıntılarına ilâveten plân vermeyen iki duvar kalıntısı bulundu. Gedikli'nin geleneksel kırmızımtrak portakal renkli keramiğinin burada da hâkim tür olduğu görüldü. İşçiliği bitirilmemiş bir silindir mührünü, pişmiş topraktan yapıma üzeri geometrik bezekli bir damga mührünü, pişmiş topraktan iki ağırşığı ve bir bronz iğneyi küçük buluntular arasında zikredebiliriz. Küremsi biçimde olan dışa dönük ağızlı bir çömlek içindeki çocuk mezarını (=P. M. 1) ayrıca zikretmek isteriz; çömleğin ağızı, kırmızımtrak portakal rengine olan bir keramik parçası ile örtülü idi.

IIIh : İnce bir yangın tabakası ile IIIg'den ayrılmaktadır. Çukurun kuzey ve güney kesimlerinde plân vermeyen taş temel kalıntılarına tesadüf edildi, alanın içinde yanmış kerpiç parçacıkları bulundu. Kırmızımtrak portakal renkli keramik türünün bol miktarda itinalı ve itinasız kalitede olan örneklerine rastlandı. Silindir şeklinde kırık bir loğ taşı parçasının, muhtemelen Eski Bronz II Çağını temsil eden bu evrede bulunuşu önemli bir mimarlık belgesi olup üzeri toprakla örtülü düz çatı tekniğinin Tilmen Hüyükte yaklaşık olarak M.Ö. XXVII. - XXVI. yüzyılda uygulandığına tanıklık etmektedir. IIIh'nın ufak buluntuları arasında iki bronz iğneyi, pişmiş topraktan bir ağırlığı, bir sileks bıçağı (uz. 11 cm.) bir kaç kemik âleti özellikle zikretmek isteriz.

IIIi : Bir yıkıntı molozu ile IIIh'dan ayrılan IIIi'nin kazılmış olan bu alanında herhangi bir duvar kalıntısı meydana çıkmadı ise de, bastırılmış topraktan üzeri sıvalı bir döşeme kesimi bulundu. Keramikte bir değişiklik görülmedi. Predinastik Çağ üslûbunu taşıması muhtemel taştan bir silindir mühür ilginç buluntular arasındadır.

IIIj : Yine bir yıkıntı molozu ile IIIi'den ayrılan bu evrede keramik parçacıkları ile döşenmiş bir oda zemini bulundu. Geleneksel kırmızımtrak portakal renkli keramik türüne ait muhtelif profilde parçalar meydana çıkarıldı ve Tilmen Hüyük'de ilk defa olarak müteaddit fırça darbeleri (*multiple brush*) çanak-çömlek çeşidine ait

dört parçaya rastlandı. Küçük buluntular arasında bir kemik bız, bir kemik iğne ve işçiliği tamamlanmamış bir silindir mühür zikre değer.

IIIk: İnce bir yangın tabakası ile *IIIj*'den ayrılmaktadır. Ufak taş döşemeli bir oda zemini görüldü; bu döşemenin kalınlığı 10 - 30 cm. olup üzeri kırmızımtrak bir toprakla sıvanmıştır, döşeme üzerinde bir ocak bulunmakta ve kenarda bir seki yer almaktadır. Kerpiç parçacıklarının meydana çıkışı duvarların kerpiçten yapıldığına tanıklık etmektedir. Boyalı keramik türünden iki parçaya tesadüf edildi, bir bronz yüzük evrenin küçük buluntuları arasındadır.

III döşemesinin altında kalın ve büyük taşlardan yapılma bir dolgu görüldü, bu dolgunun kalınlığı 1.10 - 1.50 m. arasında değişmekte olup dolgu içinde boyalı çanak çömlek kırıkları bulundu. Kalın taş dolgunun arasında bir önceki katın boyalı keramik parçalarının da görülüşü, dolgu yapılırken bir önceki yerleşmenin molozundan da faydalanılmış olduğunu göstermektedir.

IVa: *IVa* ile *IIIk* arasında yoğun bir yangın tabakası tesbit edildi; *IVa* alanında çok sayıda yanmış kerpiç parçalarının meydana çıkmış olması bu hususu ayrıca doğrulamaktadır. Ortalama $9.5 \times 17 \times 25$ cm. olan kerpiç boyutlarının üst kattakilere nazaran değişik ebatla oluşu dikkat çekicidir. *IVa*'nın döşemesi de bastırılmış toprak sıvalıdır. Bu evrede Obeid türünü andıran bol sayıda mahallî boyalı keramik parçalarına tesadüf edildi, ancak bölgenin geleneksel kırmızımtrak portakal renkli çanak-çömlek türünün pek azaldığı görüldü. Pişmiş topraktan yapılma bir hayvan figürünü parçasını küçük buluntular arasında zikretmek isteriz.

Bir yangın tabakasının oluşu ve keramik türünde bilhassa boyalı olanların birdenbire artışı *IIIk*'nin altında görülen bu evre ile başka bir yerleşmenin, dolayısıyla değişik bir kültür katının varlığı anlaşılmaktadır; bu değişik katı "*IV*" olarak numaraladık; *IV*. kültür katı da, aşağıda görüleceği üzere, bir kaç evreli olduğundan *IIIk*'nin hemen altındaki bu evreyi, "*IVa*" suretinde adlandırdık.

IVb: *IVa*'dan bir yangın tabakası ile ayrılmaktadır. Bu evrenin bastırılmış toprak bir döşeme kesimi ve çok miktarda kızışmış kerpiç parçaları bulundu. Obeid türünü andıran bol sayıda mahallî boyalı keramik kırıkları meydana çıkarıldı. Kırmızımtrak portakal renkli çanak-çömlek cinsinden hiç bir örnek görülmedi. Siyahımtrak gri renkte günlük kaplara da raslandı.

IVc: *IVb*'nin 30-40 cm. altındadır. Yeşilimtrak renkte bir toprak döşemesi mevcuttur. Miktarı az olmakla beraber *IVb*'dekinin benzeri çanak çömlek parçaları bulundu.

IVc'nin altında 70 - 90 cm. kalınlığında, içinde hiç bir buluntu vermiyen bir kil tabakasına raslandı. Kültür belgesine sahip olmıyan bu kil tabakası âdetâ bir bâkir toprak hissinin uyardırıyor. Şüphemizi gidermek amacıyla bu kil tabakasında derinleşmeye karar verdik Neticede kil tabakasının altında tekrar boyalı keramik parçaları ve *IVc*'den daha eski bir yerleşmenin varlığı anlaşıldı. Bu evre *IVd* olarak işaretlendi.

IVc ile *IVd* arasında 70 - 90 cm. kalınlığında bir mil tabakasının, çok yağışlı geçen bir mevsim sonucunda mahallî bir taşkında sellerin getirdiği bir birikinti ile husule geldiğini tahmin etmekteyiz. Bilindiği üzere böyle bir durum Mezopotamya'da Ur harfiyatında da görülür (Örneğin krş. E. Solberger: *The Babylonian Legend of Flood*, London 1962, s. 47, res. 15). Kazı döneminin nihayete ereceği bir

sırada meydana çıkan Tilmen'in bu IVd evresinin kazılması ve ana kayaya kadar inilmesi işi 1969'da gerçekleştirilemedi ve bu eylem gelecek döneme bırakıldı. IVd'nin düzeyi Tilmen Hüyüğün tepesinden yaklaşık olarak 18 metre derinliktedir; Hüyüğümüzün ovaya nazaran yüksekliği 21 metre olduğuna göre - eğer altta tabii bir yükseklik mevcut değilse ve söz konusu çağ ile zamanımız arasındaki ova seviyesinin farkı beraber hesaplanmazsa - bâkir kayaya teorik olarak 3 metrelik bir uzaklık kalmaktadır.

Tilmen Hüyüğün IIIc - IIIk evrelerinin Eski Bronz Çağını kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu çağ boyunca Tilmen'de hâkim keramik türünü kırmızımtrak portakal renkli çanak-çömlek teşkil etmektedir : Yatay oluklu bej fincanlar, günlük ihtiyaç için imal edilen kaba hamurlu siyahımtrak gri siyah ve kırmızı çanak çömlek türü keza mevcuttur. Kalkolitik Çağa gelince : Tilmen Hüyük'de bugüne kadar bu devre ait IVa - IVc evreleri kazılmış olup Geç Kalkolitik Çağ buluntularını vermiştir. Gerek tek renkli ve gerek boyalı (çift renkli) keramik bu çağda da Gedikli ile bir paralelizm gösterir. Buradaki kısa raporumuzun sınırlarını aştığı için bu paralelizmin ayrıntılarını ele almayı nihaî yayınımıza bırakmış bulunmaktayız. Tilmen Hüyüğünde gelecek dönemlerde girişeceğimiz kazılarla, Gedikli'de kazanılmış olan sonuçlar sayesinde Sakçagözü, Zincirli ve İslâhiye ovalarının arkeolojik ve tarihî değerini ve komşu bölgelerle olan ilişki derecesini aydınlatmaya devam edeceğimizi ummaktayız.

Prof. Dr. U. BAHADIR ALKİM

7 — *Bayraklı Kazısı 1969 yılı çalışmaları hakkında kısa rapor :*

1969 çalışmaları boyunca şehrin merkezindeki M.Ö. 4. yüzyıla ait tabaka ile Athena mabedinin temenos'u araştırılmıştır.

Dördüncü yüzyıl tabakasında geçen seneki çalışmalarla birlikte halen 12 ev ve 4 sokaktan ibaret bir kesim meydana çıkarılmıştır. Evler megaron tipinde olup şehir plânı birbirine dikey sokaklar şeklinde düzenlenmiştir. Evlerin içinde zahire küpleri, şarap amphora'ları ile fevkalâde güzellikte vazolar ve ayrıca tava, maşa, balta, sacayağı gibi bronz ve demir eşya ile güzel bir altın yüzük bulunmuştur.

Mabet çalışmaları sırasında bu yıl da Lydia kralı Alyattes'in M.Ö. 610 tarihlerindeki tahribine ait yüzlerce sütun, kaide ve başlık parçaları ile aynı tahriple ilgili başka mimarî kalıntılar elde edilmiştir. Sözü geçen buluntular yardımı ile İon dünyasının bu en eski tapınağının düzeni büyük ölçüde ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca boyları 2,5 metreyi geçen ve yine 7. yüzyılın sonunda Alyattes tarafından savaş sırasında tahrip edildikleri anlaşılan iki insan heykeli ile kezalik monumental büyüklükte olan 6 aslan heykeline ait parçalar gün ışığına çıkarılmıştır. Bu heykeller mabedin güneyinde ve doğusunda ona bitişik olarak 40 metre uzunluğunda ve 5 metre yükseklikte inşa edilmiş olan bir teras üzerinde daha başka heykeller ve sunak gibi anıtlarla birlikte yer alıyor, mabedin kendisi ise teras seviyesinin üstünde. 15 metre boyunda bir yapı olarak yükseliyordu. Mabette çeşitli heykeliciklerle güzel vazolar ve kandiller ele geçmiştir.

Kazılarda elde edilen parçalar halindeki buluntular Bayraklı İlkokulu'nun bodrumunda depo edilmiş, buna karşılık vazolarla diğer sergilenmeğe değer eserler İzmir Müzesine teslim edilmiştir.

Ord. Prof. Dr. EKREM AKURGAL

8 — *Çavuştepe 1969 Kazısı :*

Türk Tarih Kurumu, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına yürütülen Van bölgesi Çavuştepe kazısı 1969 yılında Temmuz başından Ağustos'un son haftasına kadar devam etmiştir.

Çavuştepe kazısı, üyelerimizden Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığında Asistan Taner Tarhan, Desinatör Akif Dâi, Doktorant Veli Sevin, Arkeoloji ve Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri Bölümlerinden 5 ileri sömestr öğrencisinden kurulu heyet tarafından yürütülmüştür.

1969'da yapılan araştırma ve çalışmalar, geçen sezonlarda olduğu gibi, bilhassa mimarî ve küçük buluntu bakımından çok verimli olmuş ve önemli neticeler elde edilmiştir. 1969 kazı döneminde Çavuştepe'de başlıca 3 yerde çalışılmıştır :

I. Uç Kale : a) Kuzey-batı köşesi surları.

II. Tapınak : a) Kuzey koridor ve batı ucu, b) Kuzey koridorun güneyindeki 3 No.lu mekân, c) Kuzey koridorun güneyindeki 4 No.lu mekân, d) Tapınak temenos sahası kuzey surları.

III. Saray : a) Kuzey-doğu surlar (Kral Burcu).

Bu mahallerin dışında, kalenin kuzey eteklerindeki ovada, mezarlık sahasını tesbit gayesi ile bazı sondaj ve araştırmalar yapılmış ve neticede, köy mezarlığının doğusunda yeralan sahada Urartu devrine ait bir mezar meydana çıkarılmıştır.

I. *Uç Kale :*

a) Kuzey-batı köşesi surları: 1962 kazı döneminde plâna geçirilmek üzere, Uç Kalenin kuzey-batı köşesindeki sur trasesi takip edilerek meydana çıkarılmıştı. Bu kesimde, Uç Kalenin doğu-batı istikametinde uzanan kuzey sur bedeni, batı yönde sona ermekte ve kuzeye doğru gittikçe alçalan kuzey-güney istikametindeki sur bedeni ile birleşerek 90° lik bir iç köşe meydana getirmektedir. Evvelki raporlarımızda da belirttiğimiz üzere, Urartu tahkimatları içinde ünik bir örnek teşkil eden Uç Kalenin taş işçiliği ve mimarisi, bütün detayları ile bilhassa bu birleşme kesiminde dikkat çekicidir. Hem zaman olan iki sur bedeninin arasındaki işçilik farkı birbirleriyle mukayese edilemez. Yukarı kaleden ve ovadan bakıldığında, kuzey-güney istikametinde uzanan, Uç Kalenin taş işçiliği ve mimarisi ile tezat teşkil eden ve tipik Urartu tahkimatının bir örneği olan sur bedeni, kalenin doğu kesimine çıkıntı yapan Uç Kaleye, pitoresk bir fon görünümü sağlamakta ve Uç Kalenin anıtsallığını zenginleştirmektedir. Yukarıda bahsedilen, iki sur bedeninin birleşme hattında, iç köşede, sur taşları kama düzeninde birbirleriyle o kadar ustaca kaynaştırılmıştır ki, aralarındaki tezat ve anakaya üzerine intibakları başlıbaşına bir kompozisyon teşkil etmektedir. Bu kesimde anakaya en yüksek noktasında olup ovaya doğru dik kademelerle alçalmaktadır. Anakaya üzerine oyulan sur temel yuvalarının dış hatları, bu kademelerle de bariz bir şekilde takip edilebilmektedir.

Yukarıda kısaca özetlenen bu sahada kesif bir toprak harfiyatı yapılmış ve yüksekliği yer yer 2.00 m. ilâ 4.00 m. arasında değişen ve ortalama olarak 20.00 m. x 40.00 m. lik bir kesimi kaplayan, surların taş bedeni üzerinde yükselen kerpiç bedenim kuzeye ve doğuya doğru yıkılması neticesinde meydana gelen muazzam kerpiç yığıntısı temizlenmiştir. Bu arada, sathı üzerinde mevcut olan ve yığıntı içinden çıkarılan, sur bedenine ait blok taşlar toplanarak tanzim edilmiş ve ileride

yapılacak olan sur restorasyonu için hazır bir duruma getirilmişlerdir. Çalışmalar esnasında, "Urartu tahkimat mimarisi"ne katkıda bulunacak ve dış mimari tezyinatını tamamlayıcı nitelikte çok önemli 2 buluntu ele geçirilmiştir. Bunlar, ahşap konstrüksiyonu aksettiren, bazalttan yapılmış, "kör pencere" diye tâbir edilen mimari elemanlardır. Uç Kalenin, kuzey sur bedeninin kuzey-güney istikametinde uzanan sur bedeni ile yaptığı iç köşe mahallinde, kerpiç yığıntı içinde 0.75 m. derinlikte bulunmuşlardır. Buluntu durumları aynı olup, dış yüzleri alta gelmek üzere, eksenleri güneybatı - kuzeydoğu istikametlerindedir. Uç Kalenin kuzey sur bedenine 3.90 m. güney-kuzey istikametindeki sura 4.00 m. mesafede ele geçen 1. "kör pencerenin" 2.90 m. kuzeyinde de 2. si yer almaktadır. Ortalama boyutları 1.45 m. x 0.60 m. x 0.25 m. dir. Dışa gelen yüzleri üç kademeli bir girinti şeklinde itinalı bir işçilikle oyulmuş olup, bu hatlar arka taraflarında da çıkıntı halinde tebarüz ettirilmiştir. Üst tarafları kalın ahşap lentolarla takviye edilen ahşap pencereleri takliden yapıldıklarından, şeklen lento çıkıntılarını da aksettirmekte ve genel olarak alt tarafı dolgun bir (T) harfini andırmaktadırlar. 1967 kazı sezonunda yine Uç Kalenin kuzeyinde bu "kör pencere"lerin bir eşi daha bulunmuş, fakat tek buluntu olduğundan dolayı kerpiç surla alâkalı mimari bir fonksiyonu tartışma konusu olmuştu. Neticede 1967 raporunda, - şeklen lâhit kapağına çok benzediğinden -, bu şekilde tanımlanmış ve ayrıca bu konu üzerinde araştırma yapılacağı bildirilmişti. Aynı raporda belirtildiği üzere, Çavuştepe köyünde bir evin bahçesinde buna benzer bir buluntunun ve diğer bir eşinin de Hoşab kalesinde, kapı lentosu üzerinde kitâbe altlığı olarak devşirme malzeme niteliğinde kullanılmış olduğu tesbit edilmişti. Urartu tahkimatını aksettiren, Balavat kapısının bronz kaplama levhalarının kabartmalarından, Toprakkale Adilcevaz vs. bronz ve taş plâstik eserlerinden de bildiğimiz üzere, Urartular kerpiç mimariyi ahşap konstrüksiyonla zenginleştirmişler, takviye etmişler ve bu malzemeyi bolca kullanmışlardır. Ancak, tapınak, saray ve apadana gibi önemli yapılarda kullanılan bazaltın, Çavuştepe'de "kör pencere" niteliğinde işlenmesi dikkat çekicidir. Bunun yanında, şimdiye kadar Urartu kazı mahallerinde bu kabil bir buluntuya rastlanmamıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere, dış mimariyi aksettiren kabartmalardan bilinen pencere tipinin aynı olan bu elemanların, süsleyici bir gaye ile taştan da yapıldıkları Çavuştepe buluntuları ile ispat edilmiş bulunmaktadır. Bunlar incelendiğinde, kerpiç duvara gömüldükleri anlaşılmıştır. Zira yan kenarlarda, dış yüze yakın bir mesafede muntazam hatlar vardır ki, bunlar "kör pencerelerin" dış yüzlerinden itibaren 2 cm. dışa taşkın bir vaziyette duvara gömüldüklerini gösteren kireç-harç ve kerpiç kalıntılarıdır. Bu durumda; pencereler hemen hemen tümü ile kerpiç bedene yerleştirilmekte ve arka taraflarındaki dışa doğru kademeli işlenen kısımlar da kama şeklinde kerpice intibak etmektedir. Ahşap pencereleri aksettiren bu elemanların muntazam vertikal hatları ve girintili görünümü, kale bedeninin kerpiç kısmına gölge-ışık oyunu vereceği ve monotonluğu gidermek suretiyle yüksek kule duvarlarını zenginleştireceği muhakkaktır. Aynı zamanda, Uç Kalenin yapı malzemesi olan açık renkli kalker taşı ile, koyu renkli bazalttan yapılan bu elemanların bir renk kontrastı meydana getireceği şüphesizdir. "Kör pencere"lerin kule ve bastionlar üzerinde yeraldığını buluntu durumları da göstermektedir. Zira, kerpiç bedenle birlikte aşağı yıkılmışlardır ve her ikisi de bastion çıkıntısının hizasındadır. Aynı

zamanda, kerpiç yığıntı kesitinin orta kısmında ele geçmişlerdir, anakaya ile aralarında kalın bir kerpiç yığıntı tabakası mevcuttur. Bu da bize taş beden üzerinde yükselen kerpiç kesimin kademeli olarak yığıldığını göstermektedir. Bu kesim tamamen temizlendiğinde, bu elemanlardan birkaç tane daha bulunabileceği ümit edilmektedir.

II. Tapınak :

a) Kuzey koridor ve batı ucu: Tapınak kuzey koridorda yapılan kesif çalışmalar neticesinde, 8.70 m. lik bir kısım daha, batıya doğru açılmış ve bu kesimde bir "kapı geçidi" meydana çıkarılarak, koridorun batı ucundaki sınırı tesbit edilmiştir. Böylece Tapınak kuzey koridorun tüm uzunluğu 66.80 m. yi bulmakta ve bu noktadan itibaren kuzeye doğru 90° lik bir dönüş yaparak 6.50 m. lik bir dirsekli Saray güney koridoru ile birleşmektedir.

Koridorun kuzey duvarı üzerinde pencere arama ameliyesine devam edilmiş ve 2 pencere yeri daha meydana çıkarılmıştır. 1. si geçen sene bulunan 7 ve 8 No.lu pencerelerin arasında olup 1.44 m. genişliğindedir. Diğeri ise 9 No.lu pencerenin 6.25 m. batısına açılmıştır ve 1.28 m. genişlik gösterir. Böylece, kuzey duvarı üzerine açılan pencere sayısı 10'a yükselmiştir. Bu kesimde, duvar yüksekliği 2.40 m.yi bulmaktadır ve evvelki raporlarımızda belirttiğimiz mimari özellikler aynen mevcuttur. Kazı esnasında alınan kesitten de anlaşılacağı üzere, koridoru kaplıyan 2. 50 m. yüksekliğindeki kerpiç ve moloz yığıntısı, üst seviyeden 0.50 m. den itibaren kesif bir kül ve kömür tabakasını ihtiva etmektedir. Bunların arasında bol miktarda, 1. sınıf perdahlı tipik Urartu kırmızısı renginde çeşitli kaplara ait keramik parçaları ve büyükbaş hayvanların kemik ve boynuzları bulunmaktadır. Kuzey koridor kazısı buluntu bakımından da verimli olmuş; 2 büyük pithos, çivi yazılı kitâbe parçası ve bazı küçük eserler ele geçirilmiştir. 1. pithos, 10 No.lu pencerenin hemen alt kesiminde ve üst seviyeden 0.80 m. derinlikte bulunmuştur, yatık vaziyette olup ağız kısmı doğuya doğrudur. 2. pithos da aynı durumda olup, ağız kısmı batı yöndedir ve 1. pithosun batısında yer alır. 1.90 m. yüksekliğinde ve 1.10 m. çapındaki pithoslar, tipik Urartu işçiliğini gösterirler. Üzerleri Tanrı Haldi'nin kutsal damgası ile bezenmiştir, ayrıca boyun altlarını kabartma halat motifi çevrelemektedir. Pithosların buluntu durumlarından da anlaşılacağı üzere, kalenin tahribinden hemen sonra yapılan ikinci iskân zamanında da kullanılmışlardır. Çünkü bunlar, koridorun tabanı üzerinde olmayıp, zemin ile aralarında kalın bir yıkıntı tabakası mevcuttur. İstilâ esnasında yerlerinden oynatıldıkları ve kısa bir zaman ikinci iskân sâkinleri tarafından, tesviye edilen tahrip tabakası üzerine yerleştirildikleri ve akabinde çöken tavan ve duvarların altında kalarak parçalandıkları açık olarak görülmektedir. Bunların aşıp kaideler üzerine oturtulmuş olmaları çok muhtemeldir, çünkü koridorda şimdiye kadar, pithosların dip kısımlarının gömüldüğü çukurlara hiç rastlanmamıştır (Tapınağın güneyindeki magazinlerde yeralan depoda ise, karın hizasına kadar toprağa gömülü pithoslar mevcuttur). Yukarıda zikredilen bazalt kitabe parçası da dikkat çekicidir. 10 No.lu pencerenin 6.85 m. batısında, kuzey duvarına 1.45 m. mesafede, 0.37 m. derinlikte bulunmuştur. Üzerinde 2 satırlık Urartu çivi yazısı mevcut olup, bir kitabenin köşe parçasıdır. Arka tarafı işlenmemiştir, yan kenarlarında koyu kırmızı ve mavi renkli boya kalıntıları mevcut-

tur. Bu da bize kitabenin, vaktiyle freskolarla bezenmiş olan koridorun kerpiç duvarı içine yerleştirilmiş olduğunu ve yukarıda bahsedilen renkleri hâvi bir bordürle çevrelenmiş bulunduğunu göstermektedir. Diğer enteresan bir buluntu da, devetüyü renginde 1. sınıf perdahlı bir kaba ait "emzik" parçasıdır. Emzik, gagalı salçalıkların ağızlarını andıran bir tarzda, stilize hatlarla plâstik olarak işlenmiş bir geyik başı şeklindedir. Ayrıca, pişmiş topraktan yumurta biçimli "bereket sembolleri", bronz çingirak, demirden "taşçı kalemi", bronz ve demir ok uçları (söğüt yaprağı şeklinde) belli başlı küçük buluntuları teşkil etmektedir.

Batı uç : Bu kesimde yapılan çalışmalar henüz tamamlanmamıştır. Ancak, yukarıda da bahsedildiği üzere, kuzey koridorun 2.10 m. genişliğindeki bir "kapı geçidi" ile batı yönde sınırlandırıldığı ve kuzeye doğru dönerek 6.50 m. lik bir dirsekle Saray güney koridoru ile birleştiği ortaya çıkarılmıştır. Dirseğin kuzeye doğru uzanan doğu duvarı tesbit edilmiş fakat batı duvarı henüz bulunmamıştır. Mevcut kerpiç duvarların alçak boyutlarından da anlaşılacağı üzere, bu mahallin kuzey kısmı, tabii dik meyil nedeniyle aşağı göçmüştür. Zira bu kesim, kuzey yamaçta taş dolgu ile bloke edilerek sağlamlaştırılmıştır. Aynı zamanda bu sahaya payanda duvarı vazifesini gören kuzey surun yıkılması ile, geçidin kuzey kısmının aşağı göçmesi daha da kolaylaşmıştır. Bu arada, 1.30 m. derinlikte insitu vaziyette bulunan, sal taşlarından yapılmış döşeme bakiyesi dikkatimizi çekmiştir. Bunlar, kireç-harç ve mısır karışımından müteşekkil zemin üzerine intibak ettirilmişlerdir. Kalınlıkları 0.10 m. yi bulan bu döşeme taşları, bu mahallin üstünün açık olduğunu göstermektedir. Zira, Tapınağın ve Sarayın abidevi kuzey ve güney koridorlarını birleştiren bu kapı geçidi, boyutları henüz tesbit edilemeyen, etrafı tahkimli küçük bir avlu mahiyetinde de yapılmış olabilir. Çünkü, üzeri açık avlu girişte "ışık problemini" halletmekte, aynı zamanda bir takım seromoni ve icabında müdafaa bakımından da önemli bir rol oynayabilmektedir. Bilhassa batı kesiminde yer alan yüksek ve sınırlı kerpiç yığıntısı yukarıdaki tahkimatlı avlu fikrimizi destekliyen bir kerpiç kule bakiyesi niteliğindedir. Kazı devam ettiğinde bütün bu fikirler aydınlığa kavuşmuş olacaktır. Küçük buluntu bakımından da zengin olan bu sahada, döşeme taşlarının yakınında, üzerinde Urartu çivi yazısını hâvi bir kil tablet parçası ve muhtemelen kral veya rahiplere mahsus asâlara takılan bronz bir asâ başı ele geçirilmiştir. Bu arada, %70'i 2. sınıf devetüyü renginde, kalın cidarlı "Suriye tipi" uzun peynir kaplarına ait keramik parçalarının çok miktarda elde edilmesi dikkati çekmiştir.

b) Kuzey koridorun güneyindeki 3 No.lu mekân: Tapınağın batı kompleksini meydana getiren ve kuzey koridora açılan mekânlardan birini teşkil eden 3 No.lu mekân bu sezon tamamen açılarak temizlenmiştir. Boyutları 5.60 m. (kuzey) × 4.50 m. (batı) olup, mevcut duvar yüksekliği 2.50 m. yi bulmaktadır. Kuzey duvarının kalınlığı 2.00 m. güney duvarının ise 1.40 m. dir. Kerpiç tuğlaların boyutları, 0.55 m. × 0.13 m. × 0.13 m. olarak kesilmiştir. Zemin, sıkıştırılmış kireç-harç ve mısır karışımından müteşekkildir. Mekânın duvarları beyaz badanalıdır, kazı esnasında yer yer mavi renkli fresko parçaları ele geçirilmiştir. Bu parçalar muhtemelen, çöken ikinci kata aittirler. Mekânın içinde bol miktarda, büyükbaş hayvanlara ait kemikler, devetüyü renginde 2. sınıf keramik parçaları ve çok oksitlenmiş demir parçacıkları bulunmuştur. Burada dikkati çeken husus, kapının

kerpiçle örülerek battal edilmiş olmasıdır. Bu tadilatın ikinci iskân sırasında yapıldığı aşikârdır. Fakat mekânın hangi sebeple kapatıldığı meçhuldür.

c) Kuzey koridorun güneyindeki 4 No.lu mekân: 3 No.lu mekânın batısında yer almaktadır ve 1.13 m. genişliğinde bir kapı geçidi ile kuzey koridorla bağlantılıdır. Burada yapılan kesif çalışma neticesinde tamamen açılarak temizlenmiştir. Boyutları 8.50 m. (kuzey) × 4.50 m. (batı) olup, mevcut duvar yüksekliği 2.50 m.yi bulmaktadır. Duvar kalınlıkları ve kerpiç tuğla boyutları 3 No.lu mekânın aynıdır. Bindirme tekniğinin güzel bir örneğini teşkil eden kerpiç duvarların üzeri beyaz badanalıdır. Zemin kireç-harç ve mıcır karışımından olup, yer yer çökmüştür. Mekânın güney-batı köşesinden itibaren güney duvarı dibinde, doğuya doğru 4.50 m. uzanan, 1.00 m. genişliğinde ve 0.30 m. yüksekliğinde bir seki mevcuttur. Bu sekinin karşısında ise, kuzey duvarı dibinde, dik vaziyette bir pithos yer almaktadır. Kuzey koridorda ele geçirilen pithosların bir eşidir. İnsitu olarak bulunması önem taşır; dip kısmı zemine gömülmüş ve karın altına kadar kerpiçle takviye edilerek, dik durması sağlanmıştır. Karın üzeri Tanrı Haldi'nin kutsal damgaları ile bezenmiş olup, ağız ve boyun kabartma halat motifi ile çevrelenmiştir. Boyun üzerinde, pithosun kaç ölçek (Urartu kapi'si) erzak veya sıvı aldığını gösteren 5 damga işareti mevcuttur. Tavanın çökmesi nedeniyle, ağız ve boyun kısmı içeri göçmüştür. Pithosun ön kısmında, çöken tavana ait bir kalas parçası bulunmuştur. 1.40 m. × 0.09 m. × 0.05 m. boyutundadır, 2.05 m. derinlikte, güneydoğu-kuzeybatı istikametinde ele geçmiştir. Mekânın içinde ele geçirilen önemli bir buluntu da, kum taşından işlenmiş, 0.40 m. × 0.28 m. × 0.08 m. ebadında bir kitâbedir. Tam durumda olup, batı duvarından 6.20 m. kuzey duvarından 1.40 m. uzaklıkta, 2.05 m. derinlikte yazılı kısmı alta gelmek üzere bulunmuştur. Üzerinde 6 satırlık Urartu çivi yazısını havi, mekânın fonksiyonunu belirten bir depo kitabesidir. Kerpiç duvar üzerine, yüksek bir yere yerleştirilmiş olduğu muhakkaktır. Pithosun yanında ele geçirilen, silindirik gövdeli büyük erzak kaplarına ait keramik parçaları, tandır kalıntıları ve büyükbaş hayvanlara ait kemikler, bu mekânın ikinci iskân zamanında da hem depo ve hem de mutfak olarak kullanıldığını göstermektedir. Yukarıda zikredilen sekinin de oturmaya mahsus olmayıp, üzerine çeşitli erzak kaplarının dizildiği anlaşılmaktadır. Zira seki, diğer mekânlarda bulunan badanalı veya fresko tezyinatlı sedirlerden farklı olup, zeminin malzemesinden yapılmıştır.

d) Tapınak temenos sahası kuzey surları: Tapınak temenos sahasını, tapınak ve kuzey koridorunu sınırlayan kuzey surlarının kazısına bu sezonda devam edilmiş ve kesif bir çalışmaya başlanan doğu kesiminden itibaren, Tapınak kuzey koridorun batı ucu hizasına kadar geniş bir sahada çalışmalar yürütülmüştür. Bu kesimde yapılan çalışmaları 2 gurupta incelemek gerekir :

Doğu kesimi : Bu kesimdeki surların anıtsal görünüşlü tahkimat sistemini, yapı tekniğini ve müdafaa fonksiyonu yanında tektonik mimarî özelliğini geçen seneki raporumuzda detaylı olarak belirtmiştik. Geçen sene meydana çıkarılan kesimden itibaren, Tapınak cellası hizasına kadar olan sur bedeninin uzunluğu 83.00 m.-yi bulmuştur. Doğu-batı istikametinde uzanan sur terasesi üzerinde 7 adet bastion mevcut olup, genişlikleri 4.40 m.dir. İki bastion arası kurtin kesimlerinin uzunlukları ise 7.10 m. yi bulmaktadır. Anakaya üzerine açılan temel yuvalarından itibaren, geriye doğru hafif bir şeyyle yükselen ve sur bedeninden 1.00 m. lik bir

çıkıntı yapan bastionların -mm.'yi geçmeyen- dakik bir ölçü ile aynı aks üzerinde inşa edilmeleri şayanı dikkattir. Bu kesimde surda kullanılan kalker blok taşları muhtelif ölçülerle yontulmuştur. Ortalama olarak 0.65 m. x 0.68 m.'lik boyutları ile kübik bir görünüm arzeden bloklar, bilhassa batıya doğru, 4. bastiondan sonraki kurtin kesimlerinde 0.60 m. x 1.00 m.'lik bir ölçüde yontulmuşlar ve beden içine, kısa tarafları üste gelmek üzere, dik bir şekilde yerleştirilmişlerdir. Bu kesimde anakaya Tapınak cellasına doğru yükselmektedir; bundan dolayı sur arkası kykloplik taş dolguya, doğu kesimine nazaran daha az ihtiyaç görülmüştür. Anakayanın sur bedenine, arka kesimde tabii bir destek teşkil etmesi veya arada çok az bir boşluk kalması, dolgu ve inşa tekniğinde değişiklik yapılmasına âmil olmuştur. Aynı zamanda, 4. ve 5. kurtin kesimlerinde insitu olarak ele geçirilen, taş beden ile kerpiç beden arasında intibakı sağlayan yassı loyfer taşlarının da ispat ettiği üzere, taş bedenin yüksekliği, anakayanın tabii yükselti veya alçaltısına tâbi olmaktadır. Yukarıda belirtilen kesimlerde, anakaya üzerine oturan temel taşlarından itibaren loyferlerin hizasına kadar taş beden yüksekliği 3.60 m. yi bulmaktadır. Geçen sene açılan kesimde ise, kykloplik taş dolgu nazarı itibara alınırca, taş beden yüksekliği 6.00 m.'ye ulaşır. Neticede, loyferlerin ve kykloplik taş dolgu bakiyelerinin de açıkça gösterdiği üzere, taş beden kısmının anakaya yükseltisi ile bağlantılı olarak yükselip veya alçaldığı ortaya çıkmaktadır. Yukarıda açıklandığı gibi, düz bir aks üzerinde uzanan bu tahkimat sisteminin, tektonik nedenlerle taş beden yükseltilerinin farklı olması ve kullanılan blok taşların çeşitli ölçüler göstermesi aynı zamanda estetik bakımından da önemlidir. Zira, âbidevi bir görünüm arzeden kuzey surlar, bu hareketli inşa teknikleri ile canlılık kazanmakta ve kaleyi süslemektedirler. Geçen sene açılan kesimde ise, Mezopotamya'ya giden yolun geçtiği ovayı kontrol altında tutan bu tahkimat sistemi aynı zamanda, kalenin en kutsal yeri olan Tapınak ve temenos sahasını muhafaza etmektedir. Kazı esnasında 5. bastionun dibinde, 2.20 m. derinlikte, 5.00 m.lik bir sahaya yayılan, 0.25 m. kalınlığında bir tabakaya tesadüf edilmiştir. Tabaka kömür ve yanmış kalas parçalarından müteşekkildir. Bu tabakanın, geçen seneki raporumuzda açıklamasını yaptığımız, Tapınak avlusunu çevreleyen ahşap revaklara ait olması çok muhtemeldir. Avlunun kuzey kesimini sınırlayan, kuzey surun kerpiç bedeninin aşağıya göçmesi nedeniyle, ahşap ve kerpiç mimarî elemanlardan müteşekkil revağın kuzey kanadının da surla beraber yıkılacağı muhakkaktır. Yangın tabakası içinden çıkarılan Urartu mavisî rengeindeki fresko parçacıkları da bu fikre ışık tutmaktadır. Zira bunlar, bir iç mimarî dekorasyonuna işaret etmektedir ve ancak Tapınak avlusunu çevreleyen revağın kerpiç duvarlarının iç kesimini süsleyen panolara ait olabilirler. Ayrıca, yangın tabakası içinde bulunan, stilize palmet motiflerini havi kabartma silmeli bronz parça da zikre değer. Basık silindirik şeklinde olup, ortası deliktir ve iç kısım zift ile sıvanmıştır. Ahşap bir mobilya ayağına monte edildiği anlaşılmaktadır. Benzerleri Van ve Toprakkale'de, bronz şamdan ve taht ayağı parçası üzerinde bulunmuş olup, halen Hamburg ve Berlin müzelerindedir.

Batı kesimi : Bu kesim kuzey surları Tapınak kuzey koridoruna paralel olarak batıya doğru uzanmakta ve bu sahayı kuzey yönde sınırlamaktadır. Kalenin kurulmuş olduğu tepenin tabii oluşumuna bağlı olarak, sur trasesinin aksi, doğu kesim sur bedeni ile, 160°'ye yakın çok geniş bir açı ile hafif bir dönüş yapar. Anakaya

batıya doğru gittikçe yükseldiğinden bu kesim sur bedeni doğuya nazaran daha yüksek bir seviyededir. Ancak, taş beden kalıntıları doğu kesimdeki gibi tam durumda olmayıp, yakın bir geçmişte tahrip olduğundan, sur trasesi anakayaya oyulmuş temel yuvalarından takip edilebilmektedir. Bazı yerlerde ise, 2-3 sıra taş bloklar yerlerinde kalabilmiştir. Bununla beraber, yapılan çalışmalar neticesinde çok önemli sonuçlara varılmıştır. Şöyle ki; geçen seneki raporumuzda da etraflıca bilgi verdiğimiz, Tapınak avlusunda yer alan yuvarlak taş sunakla irtibatlı olan kanal sisteminin tümü meydana çıkarılmıştır. Bu kanal sistemi bir hazneye açılan 3 kanaldan müteşekkildir. 1. kanal tatlı bir meyille doğudan batıya, 2. kanal aynı meyille, fakat zıt yönde, batıdan doğuya doğru hazneye ulaşır. Yekpare kalker taşlarından oyulmuş olan kanal oluklarının ortalama boyutları 1.00 m. × 0.50 m. × 0.25 m.'dir. Kesitleri (U) şeklindedir. Üzerleri kalın ve yassı sal taşları ile örtülmüştür. Sal taşlarının üzerinde ise dikine koyulmuş ağır blok taşlar ve kuzey surun kyklopiik dolgusu yer almaktadır. 1. ve 2. kanalın, ortadaki hazneye 0.40 m.'lik bir açıklıkla bağlandığı görülür. 3. kanal ise 0.85 m. daha aşağıda olup, bu kanallara dik yönde, güney-kuzey istikametinde, dik bir meyille hazneye açılır. Kanalların birleşme noktası olan hazne dikkat çekicidir, anakayaya oyulmuştur ve düzleştirilmiş olan üst tarafına bastionun temel taşları yerleştirilmiştir. Aynı zamanda anakayanın üzerindeki tabii bir yarıktan da faydalanılarak, hazne, bastiona bitişik kurtin kesiminin altından sur dışına açılmaktadır. Abidevi bir kanal sisteminin bütün ayrıntılarını gösteren bu kanalların 2 esas fonksiyonu vardır : 1) Tanrıya kurban edilen hayvanların kanlarını sur dışına akıtmak (1. kanal) 2) Tapınak cellasının, kuzey koridorun ve ek magazinlerinin damında biriken yağmur ve kar sularını sur dışına akıtarak Tapınak ve kompleksi içinde rutubete mâni olmak. Ayrıca Tapınak sahasının temizlik işi için de kullanıldığı muhtemeldir. Zira, kanalların boyutları bütün bu işler için elverişli olup, bilhassa geniş tutulmuşlardır. Dikkati çeken bir husus da, dolgu taşları üzerine oyulmuş olan ve dikine inen oluk izleridir. Bunlar yekpare kanal oluklarına açılmaktadır ve bilhassa kanal sisteminin 2. fonksiyonunda açıklanan fikrimizi teyid etmektedirler. Buna bağlı olarak, 1965 kazı döneminde Tapınak sahasında bulunan pişmiş topraktan künk'ün de bu kanal sistemi ile irtibatlı bir parça olduğu açıkça belli olmaktadır.

III. Saray :

a) Kuzey-doğu surlar (Kral Burcu) : Bu kesimdeki çalışmalar bilhassa küçük buluntu bakımından çok verimli olmuş, Kral Burcunun kuzey eteklerinden başlayan mutfak döküntüsünün kazısına devam edilmiştir. Bu arada, Kral Burcu ile irtibatlı olan ve kuzeye doğru inen sur bedeni tamamen ortaya çıkarılmıştır. Geçen seneki raporumuzda etraflıca bilgi verdiğimiz Kral Burcunun kuzeye doğru uzanan bu sur bedeni üzerinde 7.00 m.'lik bir kurtin kesimini müteakip, beden üzerinden 0.50 m.'lik bir çıkıntı yapan 4.20 m. genişliğinde bir kule yer almaktadır. Sur trasesi bu kuleden itibaren 90° lik bir açı ile batıya yönelmektedir. Kulenin kuzey duvarı 4.65 m. olup, batıya uzanan diğer kesimi gelecek sezon açılacaktır. Sur bedeninin üzerine oturtulduğu anakaya, kuzeye doğru çok dik ve fasıllı plâformlarla alçalmaktadır. Bu kesimde tabii meyil çok dik olduğundan, anakaya üzerindeki yarıklar ve sur bedenine paralel şekildeki temel yataklarından taşan kısımlar tipik Urartu kireç-harcı ile doldurularak takviye ve tesviye edilmişlerdir. Yer, yer bu dolgunun

içinde ufak moloz taşlar da kullanılmıştır. Kral Burcunun kuzey etkelerinden başlayan ve kuzeye doğru inen sur bedeninin önünü kaplıyan Saray mutfak döküntüsünün dik yamaç üzerindeki yığıntısında, kuzey-güney doğrultusunda bir kesit alınmış ve 7.50 m. lik bir derinliğe kadar inilmiştir. Alınan kesitte 5 tabaka gözükmektedir :

5. Tabaka : 0.70 m. kalınlığında olup, hafriyat döküntüsünü ihtiva eder.

4. Tabaka : 1.70 m. kalınlığındadır. Kerpiç yıkıntısı, sal ve moloz taşlar, ahşap kalıntılar ve keramik, kemik, taş, maden ve boncuklardan müteşekkil kesif bir küçük buluntu topluluğunu ihtiva eder. Keramiklerin %30'u 1. sınıf tipik Urartu kırmızısı renginde perdahlı, yayvan tabak-çanak, %70'i 2. sınıf siyah ve kırmızı renkte güveç, çömlek, kulplu çömlek, testicik gibi kaplara ait parçalarıdır. Tüm kaplar da ele geçmiştir. Kemik eserler içinde boynuzdan at koşum parçaları, İskit tipi at koşum parçası (stilize hatlarla kartal vs. plâstik olarak işlenmiştir) ve bir silindirik mühür dikkati çeker. Baskı yüzünde, kutsal ağaç önünde kanatlı bir jeni ve kanatlı ejderler, damga mühürü kısmında da kanatlı bir aslan tasvir edilmiştir. Urartu mühürçülük san'atının ünik eserlerinden biridir. Üzerinde kanatlı bir dağ geçisi motifi bulunan bazalttan damga mühürü de zikre değer. Ayrıca çok miktarda demir mızrak uçları, taşçı kalem ve âletleri, bronzdan İskit tipi mahmuzlu ok uçları, bilezik ve halkalar ele geçirilmiştir. Bu arada bulunan bronz bir madalyon, üzerindeki tasvir ve kompozisyon bakımından Urartu küçük san'atında tek buluntu niteliğine haizdir. Madalyonun bir yüzünde, karşılıklı olarak, kutsal hayvanlarının üzerinde ayakta duran bir Tanrı ve Tanrıçanın karşılaşma sahnesi resmedilmiştir.

3. Tabaka : 0.55 m. kalınlığındadır. Az miktarda kerpiç kalıntısı, çeşitli dolgu ve döşeme taşları, kül ve kömür parçaları içinde sığır ve koyun gibi hayvanların kemiklerini ihtiva eder. Ele geçen keramiklerin %20'si 1. sınıf tipik Urartu kırmızısı renginde perdahlı parçalarıdır. Bunların tümü yayvan tabaklara, testi ve testiciklere, stilize motifli kulplara aittir. %80'ini ise 2. sınıf kırmızı ve siyah renkli mutfak kapları, peynirlikler ve ufak kulplu kapların parçaları teşkil etmektedir. Bu arada bulunan kemikten plâstik aslan başı (bilezik protonu) ve plâstik motifli bız tipik eserlerdir. Maden olarak az miktarda demir mızrak uçları v.s. bulunmuştur. Ayrıca bu tabakanın içinde Saraya ait bir klozet taşı bulunması enteresandır.

2. Tabaka : 0.40 m. kalınlığındadır. Kesif bir şekilde, tandır ve ocak artığı kömür parçaları, kül ve mutfak artığı sığır, koyun, keçi ve az miktarda at ve kümes hayvanlarının kemiklerini ihtiva eder. Elde edilen keramiklerin %40'ı 1. sınıf tipik Urartu kırmızısı renginde perdahlı testi, testicik ve tabaklara ait parçalarıdır. %60'ı ise 2. sınıf kırmızı ve siyah renkli mutfak kapları, peynirlikler, büyük çömlek ve küpler ve tandırlara aittir. Tüm kaplar da bulunmuştur. Bu arada bulunan çok miktardaki çeşitli biley taşları dikkati çekmiştir. Maden olarak, demirden mızrak uçları ve çeşitli taşçı kalemleri çok miktarda ele geçmiştir. Ayrıca demirden fibula, bronz mızrak uçları, bilezik parçaları, çivi ve kabaralar, kapı halkası v.s. gibi eserler mevcuttur.

1. Tabaka : 0.95 m. kalınlığındadır. Anakaya üstü kalıtım toprak, az miktarda yer yer çeşitli keramik parçaları, çok oksitlenmiş demir ve bronz parçacıklar ve seyrek olarak çeşitli cins kemik ihtiva eder.

Burada, bilhassa II. tabakanın göstermiş olduğu kesit, esas mutfak döküntüsünün, Kral Burcunun altından kuzeye doğru alçalan geniş kaya plâtförmünden itibaren başladığını göstermektedir. Bilhassa ufak buluntu bakımından yukarıdaki sıralamadan da anlaşılacağı üzere, çok verimli olan bu sahada gelecek sezonda da çalışmalara devam edilecektir.

Mezarlık sondajı:

Kalenin kuzey eteklerinde uzanan ovada, köy mezarlığının takriben 150.00 m. - 200.00 m. doğusunda yer alan sahada yapılan araştırmalar neticesinde Urartu devrine ait bir mezar meydana çıkarılmıştır. Adı geçen mezar "sandık mezar" tipinde olup, dış görünüş itibarıyla hafif bir tümselti şeklindedir. Mezarın aksı doğu-batı yönündedir. Mezarın tümseltisi takriben 0.30 m. tümselliğinde olup, yığılma ocak taşlarından müteşekkildir. Mezarın gömü mahalli, üst seviyeden 1.01 m. derinliktedir. İç boyutları (kuzey-güney) 1.03 m. × (doğu-batı) 1.30 m.'dir, etrafı yassı sal taşları ile sandık şeklinde çevrelenmiştir. Bu taşların üzerinde ise, mezarı örten kapak taşları yer almaktadır. İskelet hocker durumunda olup, yüzü doğuya bakmak üzere, sol yanı üzerine yatırılmıştır. Başın altında ise, yastık şeklinde yassı bir taş mevcuttur. İskeletin genel yapısı, kemiklerin sağlam bir yapı göstermesi, pelvik açılar ve mevcut olduğu kadarıyla kafatasının genel morfolojisi ünik olarak bulunan bu örneğin bir erkeğe ait olabileceğine işaret etmektedir. Gerek sutureler ve gerekse epifisisler eldeki örneğin erişkin bir kimseye ait olduğunu göstermektedir. Sol femur ve sol tibia'dan alınan ölçüler, bu kişinin 1.68 m. boyunda olabileceğine işaret eder*. Mezarda ölü hediyesi olarak sadece, üzeri boya motifli bir kaba ait bir keramik parçası bulunmuştur. Bu da bize mezarın, zamanında soyulmuş olduğunu isbat etmektedir.

Bu arada heyetimiz, yakın çevredeki Urartu kalıntılarını tetkik gayesi ile araştırmalar yapmıştır. Geçen asrın sonunda Lehmann-Haupt tarafından da gezilip, araştırılan Keşiş Gölü yaylasındaki Rusa I. tarafından yaptırılan Urartu barajı heyetimizce de incelenmiştir**. Zamanında Toprakkale ve Van ovasının su ihtiyacını karşılayan ve halen de sulama işlerinde kullanılan bu muazzam baraj ve su tesisleri, tarafımızdan etraflı bir araştırmaya tâbi tutulup, neşriyatı yapılacaktır.

Prof. Dr. AFİF ERZEN

* Adı geçen iskelet İst. Ün. Ed. Fak. Prehistorya Kürsüsü Asistanlarından Güven Arsebük tarafından incelenmiştir

** Keşiş Gölü yaylasına çıkmamızı temin eden Gürpınar Kaymakamı Yılmaz Türktekin'e teşekkür ederiz.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ'NİN 1969 YILI ÇALIŞMA RAPORU

Basımevimiz eski yıllarda olduğu gibi 1969 da da bir evvelki yıla oranla daha verimli bir gelişme göstermiştir.

İş Durumu :

Basımevimiz 1969 çalışma yılında 1968 yılından 1.229.925,76 lira fazlasiyle 5.793.207,07 liralık brüt gelir temin etmiş, bu gelirden de 1.605.091,94 lira kâr sağlamıştır.

Son iki yılın sermaye, gelir ve kâr durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

	1968	1969	Artan	Artış yüzdesi
Sermaye	4.250.000,00	4.500.000,00	250.000,00	% 5,88
Brüt Gelir	4.563.281,31	5.793.207,07	1.229.925,76	%26,95
Kâr	1.242.541,25	1.605.091,94	362.550,69	%29,18

Bu tabloda görüldüğü gibi %5,88 oranında çoğaltılan sermayeye karşılık sağlanan gelir %26,95, kâr ise %29,18 dir.

Son iki yılın genel giderleri ve kârı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

	1968	1969	Artan	Artış yüzdesi
Amortisman	446.940,96	560.906,22	113.965,26	%25,50
Personel giderleri	2.148.976,43	2.689.637,65	540.661,22	%25,16
İşletme giderleri	724.822,67	937.571,26	212.748,51	%29,35
Kâr	1.242.541,25	1.605.091,94	362.550,69	%29,18

1969 yılında bütün giderlerde ve kârda 1968'e oranla %25 - 29 arasında artış göze çarpmaktadır. Bu, müessesenin verimli bir şekilde geliştiğinin açık bir ifadesidir.

Genel gider ve kârın brüt gelire oranı ise :

	1968	1969
Amortisman	% 9,8	% 9,7
Personel Giderleri	%47,1	%46,4
İşletme Giderleri	%15,0	%16,2
Kâr	%27,2	%27,2

Yukardaki yüzdelerin bir yıl evvelkinin hemen hemen aynı olması istikrarlı bir işletme politikası izlendiğinin bir delili olup sonuç memnuniyet vericidir.

Basımevinin kârlılık oranı ise şöyledir :

$$\frac{\text{Net Kâr (1.605.091,94)}}{\text{Sermaye (4.500.000,00)}} = 0.35$$

Basımevinin 1969 yılında sermayesine oranla %35 kâr sağladığı görülmektedir. Bu oran 1968 de %29 idi.

Basımevinin 1969 yılı içindeki gelişmesi :

Basımevimiz 1969 içinde, geçen yıl raporumuzda bahsettiğimiz, IBM Computer merkezini kurmuş, Mayıs ayından itibaren program çalışmalarını tamamlayarak çalışmaya başlamıştır.

Ayrıca yıl içinde 71 x 102 ölçüsünde bir Ofset Baskı makinası ile Monark modeli bir Intertype dizgi makinesi mevcut kapasitemize eklenmiştir.

Basımevimizin 1970 yılında daha da güçlenerek Kurum bütçesine daha geniş katkıda bulunacağını şimdi den söyleyebiliriz.

Türk Tarih Kurumu Basımevi Yönetim Kurulu

Başkan

Prof. Dr. BEKİR SITKI BAYKAL

Üye

Prof. Dr. TAHSİN ÖZGÜÇ

Üye

Prof. Dr. ŞERAFETTİN TURAN

Üye

T.T. Genel Müdürü
ULUĞ İĞDEMİR

Üye

Basımevi Müdürü
GÖKMEN İĞDEMİR

DENETLEME KURULU RAPORU

TÜRK TARİH KURUMU YÜKSEK GENEL KURULUNA

Sayın Kurulunuzca bizlere verilen denetleme görevi icabı olarak Türk Tarih Kurumu ile Türk Tarih Kurumu Basımevi'nin 1969 yılı bilânçoları defter kayıtları ile birlikte incelenmiş ve 1968 yılı bilânçolarında yazılı kıymetlerin 1969 yılının ilgili hesaplarına aynen devrolunduğu, yıl içerisinde yapılan harcamalar ile muamelelerin Yönetim Kurulu kararlarına ve yönetmelik hükümlerine uygun olarak yürütüldüğü tesbit olunmuştur.

Kurum ve Basımevi'ne ait defter ve kayıtların muntazam, muamelât ve mevcudatın bunlara muvafık olduğunu, Yüksek Kurulunuzun tetkikine sunulan 1969 yılı bilânçoları ile kâr ve zarar cetvelinin yine bu kayıt ve vesikalara dayandığını arz ve tasdik edilmesini rica ederiz.

Denetleme Kurulu

Prof. Dr. ADNAN ERZİ
T. T. K. Üyesi

Dr. HÂMİT KOŞAY
T. T. K. Üyesi

FAKİHE ÖYMEN
T. T. K. Üyesi

ENİS SANKUR
Türkiye İş Bankası
Muhasebe Müdür
Başyardımcısı

Propriétaire: LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE
Directeur responsable: ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes :	Page
BAYBURTLUOĞLU, DOÇ. DR. CEVDET : Le "Kuros" de Rhodosto (en turc, avec 6 fig.)	347
YAVUZ, YILDIRIM : Une villa au district de Demirtaş (Syedre), près Alanya (en turc, avec 37 fig.)	353
YÜCEL, DOÇ. DR. YAŞAR : La principauté des Candar-Oğulları (1439-1461) (en turc, avec 6 fig.)	373
ÇADIRCI, MUSA : Une étude sur l'Organisation des "Muhtar" en Turquie (en turc)	409
KUNERALP, SİNAN : Kostaki Musurus Paşa (en turc, 1 fig.)	421
SONYEL, R. SALÂHİ : Entente secrète Anglo-Turque de 1919, à la lumière des documents du Foreign Office (en turc, avec 11 photocopies) ...	437
————— : dito, en traduction anglaise	451
Bibliographie :	
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARİF MÜFİD : P. Coupel-P. Demagne, <i>Fouilles de Xanthos</i>	463
Information :	
DİNÇOL, A. M. : Notes sur le XVIII e Congrès d'Assyriologie (en turc) ...	469
Assemblée Générale de la Société Turque d'Histoire pour l'année 1970 ..	475

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXXIV

No. 135

Juillet 1970

ANKARA - IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE
2003